

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.

2016, № 1 (214)

MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL
(elmi-metodik jurnal)

1

2016

REDAKSİYA HEYƏTİ

Baş redaktor: prof.Y.Ş.Kərimov

Aydın Əhmədov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər və ümumi təhsil şöbəsinin müdürü;

Nəriminə Alnəğıyeva

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil sektorunun müdürü;

Faiq Şahbazlı

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini;

Vidadi Xəlilov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun baş elmi məsləhətçisi, pedaqoji elmlər doktoru, professor;

Ramiz Əliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ümumi psixologiya kafedrasının müdürü, psixologiya elmləri doktoru, professor ;

Asəf Zamanov

Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor ;

Nurlana Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor ;

Vaqif Əmiraslanov

Bakı Sosial-Pedaqoji Kollecinin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru;

Mircəfər Həsənov

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun ibtidai təhsilin metodikası kafedrasının müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor ;

Azadxan Adıgözəlov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor ;

Həqiqət Hacıyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Zemfira Əsədova

Bakı şəhəri, Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdürü;

Esmira Ağayeva

I. Əsfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini;

Bibixanım İbadova

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtidai təhsilin kurikulumu şöbəsinin müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru;

Zemfira Ağayeva

Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, 69 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəcisi;

Xalidə Talibova
(məsul katib)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru.

Yığılmağa verilmiş 11.01.2016. Çapa imzalanmış 11.03.2016.

Kağız formatı 60x84 1/8. Şərti çap vərəqi 9.25.

Şifariş № 5. Tiraj 1000. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvani: AZ 1010. Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi, 96.

Tel. mob. (051) 623-01-15.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində hazır diapositivlərdən çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı, A.Məmmədov küçəsi, 113.

MÜNDƏRİCAT

ÜMUMPEDAOOJİ PROBLEMLƏR

Nevruzov Q.	Məktəbəqədər təhsil: görülmüş işlər və qarşıda duran vəzifələr.....	4
Kərimov Y.	Şagirdlərin savadına, dünyagörüşünə və nitqinə mənfi təsir göstərən amillər.....	9
Abdullayeva S.	Heydər Əliyev və milli dil	11
Həmidova X.	Peşəkar pedaqoji mütəxəssislərin hazırlanmasının məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin idarə olunmasında rolu	14

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL

Baxışova Ş.	Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşağın sosial adaptasiyasının təmin edilməsi	18
Arapova P.	Выбор ребенка в кризисный период трех лет	23
Musayeva S.	Məktəbəqədər yaşlı uşaqların maraqlı dairəsinin onların intellektual inkişafına təsiri	29

FƏNLƏRİN TƏDRİSİ VƏ QABAOCIL TƏCRÜBƏ

İbadova B.	Oxu nitq fəaliyyətinin vasitələrindən biri kimi	32
Nağızadə X.	Şagirdlərin təlim və tərbiyəsində həyat bilgisi fənninin əhəmiyyəti	35
Məmmədov V.	Sxem və şəkillərlə verilmiş tənliklərin həlli yollarının öyrədilməsi	37
Məcidova A.	Şagirdlərin riyazi nitqinin inkişaf etdirilməsi problemləri	41
Şükürova N.	Ibtidai siniflərdə tarixi məzmunlu məsələlər	43
Cəlilova L.	Ibtidai siniflərdə səriştəyönümlü təlimin təşkili məsələləri	46
Qurbanova T.	Ibtidai sinif şagirdlərinə vurma vərdişlərinin qeyri-ənənəvi yolla öyrədilməsi	49
Sofiyeva G.	Ibtidai sinif şagirdlərinin mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi yolları	51
Qasımovaya N.	I sinifdə interaktiv dərslərin təşkili təcrübəsindən	55
Qəniyev C., Əzizov R.	Texnologiya fənninin tədrisində yaradıcı fəaliyyətin təşkili	58

PSİKOLOGİYA

Əliyev R.	Pedaqoji fəaliyyətin funksiyası və müəllimin pedaqoji ustalığı	61
Quliyeva K.	Məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyətinin formallaşmasında ailə mühüm sosial institut kimi	66

TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Məmmədova V.	Kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin formallaşmasında müəllim-şagird münasibətlərinin rolu	71
--------------	---	----

TƏBRİKLƏR

Dostuzadə D.	Görkəmli pedaqoq, bacarıqlı tədqiqatçı	74
--------------	--	----

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL: GÖRÜLMÜŞ İSLƏR VƏ QARŞIDA DURAN VƏZİFƏLƏR

Qulu Novruzov,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun
direktoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Müstəqil Azərbaycanın ictimai, siyasi və mədəni həyatındaki böyük dəyişikliklər bütövlükdə cəmiyyətimizin inkişafından xəbər verir. Artıq Azərbaycan bir çox sahələrdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasına daxil olmaqla nüfuz qazanmışdır. "Azərbaycan 2020 – gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasında göstərildiyi kimi, "Son illərdə təhsil sahəsində nəzərə çarpan nailiyyətlərin əldə olunması da bilavasitə ölkəmizin modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş sosial-iqtisadi siyasetlə bağlıdır".^[1] Bu siyasetin ardıcıl davam etdirilməsi əldə olunmuş nailiyyətlərə əsaslanmaq, onları ölkəmizin gələcəyi naminə daha uğurla inkişaf etdirməkdən asılıdır. Müasir dünyanın təhsil meridianında özünə yer tutmuş, dünya standartlarına uyğun modern təhsil sisteminin yaradılması istiqamətində fəaliyyətlər davam etdirilməlidir.

"Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində Dövlət Strategiyası"nda qeyd olunduğu kimi, "Azərbaycan Respublikasının inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq şəxsə hərtərəfli bilik və bacarıqların verilməsi məqsədi ilə təhsil sisteminin institusional əslərləri, infrastruktur və insan resursları inkişaf etdirilməlidir".^[2] Bu strateji istiqamətlər təhsil sahəsindəki islahatçılıq fəaliyyətimizin metodoloji əsasını təşkil edir, təhsil islahatlarının müasir tələblər səviyyəsində aparılmasına imkan yaradır. Artıq təhsilin bütün pillələrində islahat yönümlü tədbirlər həyata keçirilir. Respublikamızda sosial-iqtisadi sahədə baş verən dəyişikliklər bütövlükdə təhsil sisteminə və onun ilkin pilləsi olan məktəbəqədər təhsildə də ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Bu dəyişikliklər məktəbəqədər təhsilə həm məzmun, həm də təşkilati cəhətdən təsir etdi. Məktəbəqədər təhsil sistemi özlüyündə cəmiyyətin tələbatlarına yönəlmüş, uşaqların inkişafının yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müxtəlif təhsil xidmətləri göstərən çoxfunksiyalı məktəbəqədər təhsil şəbəkəsini təqdim edir. Təməl bacarıqlar uşaqlıq dövrünün ilk illərindən əldə edildiyinə və uşaqların zehninin erkən yaş dövründə inkişaf etdiyinə görə məktəbəqədər təhsilin inkişafı dövlət siyasetində əhəmiyyətli yer tutur. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər dövrün təhsili və inkişafında gedən islahatları beynəlxalq və milli, siyasi proseslər zəruri edir, bunlar isə milli qanunvericilikdən və ictimai tələbdən irəli gəlir.

Məktəbəqədər təhsil uşaqların maraqlarını, dünya haqqında təessüratlarını, təsəvvürlərini inkişaf etdirir. O, uşaqları digərləri ilə birgə çalışmaq və oynaması öyrənmək kimi sosial bacarıqlara yiyələnmək, özünəinamı inkişaf etdirmək, məktəbəqədər təhsil dövründə uşaqlara bütün həyatları boyu bəhərlənəcəkləri öyrənmə bacarıqlarına nail olmaq imkanı verir. Öyrənməyə inamlı və maraqlı uşaqlar növbəti öyrənmə pilləsinə və məktəb təliminə hazır olacaqlar. Məktəbəqədər təhsil işçiləri hər bir uşağa tədricən mürəkkəbləşən tapşırıqların öhdəsindən uğurla gəlməyə dəstək olaraq onlarda özünəinam hissini inkişaf etdirir. Keyfiyyətli məktəbəqədər təhsil öyrənmənin təməlini qoyur.

Məktəbəqədər dövr uşaq şəxsiyyətinin formalasdığı, vətəndaşlıq emosional-iradi keyfiyyətlərin və uşaqın sərbəst seçim etmək bacarıqlarının formalasdığı ən mühüm dövrdür. Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil sistemi kiçikyaşlı uşaqların inkişafına, adekvat yaş xüsusiyyətlərinə istiqamətlənib. Bu o deməkdir ki, məktəbəqədər təhsil sistemi kiçikyaşlı uşaqın elə inkişaf sa-

viyyəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur ki, onun ibtidai təhsildə və sonrakı mərhələlərdə müvaffəqiyyətli təliminə imkan versin.

Son illər Azərbaycan təhsil siyasetinin başlıca vəzifəsi təhsilin fundamentallığını qorumaqla dövlətin, cəmiyyətin, şəxsiyyətin gələcək ehtiyaclarına uyğun olaraq, təhsildə keyfiyyətin təmin edilməsidir. Bunların həlli üçün “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” sənədi təsdiq edilmişdir. Sənəddə məktəbəqədər təhsilin inkişafını nəzərdə tutan məsələlər öz əksini tapmış, yeni programın (kurikulumun) tətbiqinin sürətləndirilməsinin zəruriliyi qeyd olunmuşdur. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda irəli sürülen vəzifələr baxımından Təhsil Problemləri İstututunda bir sıra işlər görülmüşdür. Məlum olduğu kimi, məktəbəqədər təhsil iki dövrə bölünür: 1-3 yaşı əhatə edən erkən dövr və 3-6 yaşı əhatə edən məktəbəqədər təhsil dövrü. Erkən dövr – uşağın ətraf aləmi fəal surətdə tədqiqetmə mərhələsidir. 1 yaşdan 3 yaşa qədər erkən uşaqlıq dövrü özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Erkən dövr kiçik yaşlıların ən mühüm dövrlərindən biri olmaqla, uşağın gələcəkdə uğurlu inkişafı və təliminin bünövrəsidir. Bu dövrdə bir sıra anatomik-fizioloji xüsusiyyətlər özünü göstərir, əsəb sistemi təkmilləşir, uşaq fiziki cəhətdən inkişaf edir, boyu, bədəninin çökisi artır, hərəki fəallıq və hissi motor koordinasiyası genişlənir. Bu dövrdə uşaq nitqə yiyələnir və nəticədə şəxsiyyətin və fəaliyyət subyektinin formallaşması üçün zəmin yaranır. Bütün bunlar nəzərə alınaraq Təhsil Problemləri İstututunda “Erkən dövr inkişaf standartları və kurikulumu (0-3 yaş)” hazırlanmışdır.

Təqdim edilən sənəddə erkənyaşlı uşaqlar üçün keyfiyyətli inkişaf və təlim təcrübəsinin çatdırılması üçün nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış çərçivə verilmişdir. Bu çərçivə aşağıdakılardı əhatə edir:

- Erkənyaşlı uşaqlar üçün təlim nəticələri müəyyənləşdirilmişdir.
- Ailələrlə optimal münasibətlər fərdi qurular və əlaqələndirilir.
- Dəstəkləyici təlim mühiti müəyyənləşdirilir.
- Təlim nəticələri daxilində göstəricilər əlaqələndirilir.
- Standart və alt standartlar müəyyənləşdirilir.
- İnkişaf nöqtəyi-nəzərində müvafiq təlim təcrübəsini təsvir edilir.
- Erkənyaşlı uşaqların inkişafının izlənilməsi və dəyərləndirilməsi təmin edir.
- Hər bir inkişaf sahəsi daxilində təlim təcrübələri nümunələrlə təmin edilir.

Bu sənədin nüvəsi özündə rəhbər prinsipləri ona görə daşıyır ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar sadə riyazi təsəvvürlər, sosial-emosional inkişaf, təlimə yanaşmalar, fiziki inkişaf və sağlamlıq, incəsənət sahələri haqqında bilikləri də anlamalıdır. Onlar bu sənəddə ayrılıqda təqdim edilir və bu sahələr qarşılıqlı əlaqəlidir. Ən mühüm istiqamətlərdən hər biri özündə aşağıdakılardı əks etdirir:

İlk nəticəyönümlü “Məktəbəqədər təhsil programı”nın (kurikulumunun) hazırlanması da bu tədbirlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir. Bu sənəd üç mühüm parametri əhatə edir. Onlardan birincisi yeni məzmundur. Strategiyanın birinci istiqaməti də məhz səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətönlü təhsil məzmununun yaradılmasına yönəlmışdır. Burada məktəbəqədər təhsilin standartları əhatə olunmuşdur. Müəyyənləşdirilmiş standartlar uşaqların bilik və bacarıqlarını təqdim edir. İnkişaf sahələri üzrə hər bir standart inkişafın müəyyən səviyyəsində uşaqların nələri bilib, nələri bacarmalarını daha konkret təsvir edir. Hər inkişaf sahəsi üzrə standartlar inkişafetdirici mühitin, oyun və öyrənmə mühitinin təşkili ideyasını özündə əks etdirir.

Təhsilin məktəbəqədər pilləsinin standartları – təhsilin məzmununa və hər bir uşağın inkişaf səviyyəsinə qoyulan tələblər sistemidir. Təhsil standartları şəxsiyyətin inkişafının əsasını və növbəti yaş mərhələsinə keçidə varisliyi təmin edir.

Məktəbəqədər təhsil standartlarının tətbiqi təlim-tərbiyə prosesinin sərt şablonu təbe olmasına diktə etmir. Əksinə, o, əsasında standart dayanan müxtəlif təlim modellərindən və texnologiyalardan yaradıcı və savadlı istifadə üçün geniş imkanlar açır. Standartın realizəsi isə döv-

lətin bütövlükdə uşaq, ailə və cəmiyyət qarşısında öhdəliyinin yerinə yetirilməsidir ki, bu da bütün uşaqlar üçün bərabər inkişafın təminini ilə əlaqədardır.

Müasir tələblərə cavab verən bu standartlar 3–6 yaşda olan uşaqların inkişaf istiqamətləri üzrə qruplaşdırılmaqla integrativ xarakter daşıyır. Orada kiçikyaşlı uşaqların əqli, hissi və fiziki inkişafı ilə bağlı bacarıqlar əhatə edilir. Müəyyən olunmuş nəticələrdə standartlardan ibarət bu məzmun təhsilin başlangıç pilləsində nəinki uşaqların inkişafının istiqamətləndirilməsi, eyni zamanda bir təşkilat kimi məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin müasir texnologiyalara əsasən idarə olunmasına imkan yaradır.

Programın “Təlim strategiyası” adlanan ikinci hissəsində təhsil prosesində istifadəsi tövsiyə olunan texnologiyalar verilir. İlk növbədə əsas tələblər, daha sonra iş formaları, metodlar, planlaşdırma nümunələri və valideynlərlə əlaqə məsələləri əhatə olunur. Müəyyən olunmuş standartların reallaşdırılması üçün texnologiyalardan istifadə etməkdə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin əməkdaşlarına sərbəstlik verilir. Onlar müəyyənləşdirikləri məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün mövcud strategiyalara yaradıcı yanaşmaqdır, yaxud müasir tələblərə uyğun texnologiyalar hazırlanmaqdır səlahiyyətlidirlər. Programın üçüncü hissəsində uşaqların inkişafının izlənilməsinə və dəyərləndirilməsinə dair qiymətləndirmə texnologiyaları əhatə olunur. Bu texnologiyaları həm məktəbəqədər təhsil mütəxəssislərinin, həm də valideynlərin bilmələri zəruri hesab edilir.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda irəli sürülen vəzifələrə əsasən Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstytutunda bir sıra dövlət əhəmiyyətli sənədlər hazırlanmışdır. “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartları” çərçivə sənədində standartın yeniləşdirilməsi məktəbəqədər təhsil sahəsində milli təhsilin inkişafı ənənəsinin təbii davamı kimi qəbul edilməlidir. Dövlət standartlarının yeniləşdirilmiş variantında məktəbəqədər təhsilin bir çox tələblərinə yenidən baxılmış, onun prinsipləri, dəyərləri, uşaq hüquqlarına hörmət və digər vacib hesab olunan tələblər əlavə olunmuşdur. Dövlət standartının məqsədi ölkədə məktəbəqədər təhsil xidmətləri göstərənlərin uşaq hüquqlarına hörmət, təhsilin məzmununun hazırlanmasında eyni ümumi dəyər, prinsip və tələblərə uyğun istiqamətləndirilməsi xidmətlərinin keyfiyyətinə töhfə verməkdən ibarətdir. Bu sənəd həm də 3–6 yaşlı uşaqlar üçün məktəbəqədər təhsil kurikulumlarının hazırlanması və tətbiqi məsələsində bələdçilik etmək məqsədilə hazırlanmışdır. Dövlət standartları məktəbəqədər təhsil işçilərinin məlumatlandırılması və valideynlərin məktəbəqədər təhsilin təşkilinə cəlb olunmasını təmin etmək məqsədini güdürlər.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda irəli sürülen vəzifələrə əsasən “Məktəbəqədər təhsilin inkişafı üzrə dövlət programı” (2016–2020) layihəsi hazırlanmışdır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan məktəbəqədər təhsil sistemi sahəsində digər mühüm problemlərin əhatə dairəsinin dar, dövlət və özəl məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayının az olması, ixtisaslı kadrların çatışmaması, xüsusən də kənd yerlərində kadrların təkmilləşdirilməsinə ehtiyacın olması, məktəbəqədər təhsilə qayğının artırılması və bir çox digər problemlər mövcuddur. Bu səbəbdən əslində həmin sahədə mövcud problemlərin həlli üçün əvvəlcə məktəbəqədər təhsil sahəsində islahat baxışlarını əks etdirən dövlət inkişaf strategiyasının hazırlanmasına ehtiyac var. Belə əhatəli inkişaf strategiyası məktəbəqədər təhsil sahəsində geniş islahatlara start verilməsi anlamına gələrdi. Hazırda belə bir strategiya yoxdur, lakin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda məktəbəqədər təhsilin inkişafı və islahati artıq təhsil sistemimizin prioritet vəzifəsi kimi bəyan edilmişdir. Təqdim olunan “Məktəbəqədər təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Programı” layihəsi 2013-cü ildə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda qoyulmuş bir hədəfin: ölkədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilli əhatə dairəsinin 90%-ə çatdırması məsələsinin həllinə yönəlmüşdür. Bunu nəzərə alaraq, dövlətin bu çağırışına cavab verərək ARTPI məktəbəqədər təhsil sahəsində mövcud problemlərin həlli üçün alternativ yol kimi onların mərhələli həllini təklif edir. Hazırda bu sahədə məktəbəqədər təhsilin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ən prioritət hədəf kimi həllini gözləyir.

ARTPI-də hazırlanmış növbəti sənəd məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə getməyən 5-6 yaşlı uşaqlarla bir il müddətində qısamüddətli qruplarda təşkil ediləcək məktəbəhazırlığı tənzimləyən “Məktəbəhazırlığın standartı və kurikulumu”dur. Məlumdur ki, müasir təhsildə ən aktual problemlərdən biri uşaqların məktəb təliminə hazırlanmalarıdır. Uşaqların məktəb təliminə hazırlanmaları, təlim bacarıqlarına yiyələnmələrinin zəruriliyini sübut edən faktorlardan biri təlim yükünün öhdəsindən gələ bilməyən və məktəb həyatına çətin uyğunlaşan I sinif şagirdlərinin sayının artmasıdır. Bu problem həm də respublikamızda uşaqların əksəriyyətinin məktəbəqədər təhsilə cəlb olunmamaları, nəticədə I sinfə gedən uşaqların intellektual, sosial-emosional, psixoloji baxımdan inkişaf səviyyəsinin digər uşaqlardan geri qalması ilə əlaqədardır. Bunun nəticəsi kimi artıq məktəbə gələn uşaqlarda iradi keyfiyyətlərin kifayət qədər formalaşmaması, nitq qabiliyyətinin zəif inkişafı, öyrənməyə marağın olmaması, qeyri-adekvat özünüqiyətləndirmə və təlim prosesinin səmərəli təşkilinə maneə törədən digər hallar müşahidə olunur.

Məktəbəqədər təhsillə əhatə olunmayan uşaqlar məktəb təliminə başlayarkən daha çox problemlərlə üzləşirlər. Bu problemlər onların həmyaşıdları və müəllimi ilə ünsiyyətdə, birgə qrup fəaliyyəti prosesində lazımi təlim bacarıqlarının olmamasında özünü göstərir. Bunlar “Məktəbəhazırlığın standartı və kurikulumu” sənədinin hazırlanmasını zəruri etmişdir.

Yuxarıda adları çəkilən proqramlar inkişaf pedaqogikasının ideologiyasını əks etdirir. Uşaq səriştəliliyi üçün vasitə rolunu oynayan bu sənədlər idraki motivasiya və ümumbəşəri dəyərlərin qurulması prosesində təmin olunur. Bu proqramlar Azərbaycanın məktəbəqədər təhsil sisteminin təcrübəsində ən yaxşı ənənələri, həmçinin məktəbəqədər dövrün dəyərləri haqqında psixologiya elminin nailiyyətləri şəxsiyyətin inkişafında onun rolunu nəzərə almaqla tərtib edilib. İnişaf etmiş ölkələrin ən yaxşı təcrübəsinə də istinad edilmişdir.

Qeyd olunan sənədlər respublikamızda ilk dəfədir ki, hazırlanır. Bunlar məktəbəqədər təhsil sahəsində mövcud boşluğu doldurmağa xidmət edəcəkdir. Bu sənədlərlə yanaşı, məktəbəqədər müəssisələrdə işin praktik cəhətdən təşkili məqsədilə bir sıra metodik vəsaitlər, tövsiyələr də hazırlanmışdır. Onlardan bir neçəsinə qeyd etmək istərdim.

“Məktəbəqədər təhsil müəssisələri üçün təlim materiallarının təxminini planlaşdırılması” adlı metodik vəsaitdə təhsilin yeni məzmununa əsasən məktəbəqədər müəssisələrdə inkişaf sahələrinə uyğun verilmiş standartlar əsasında təlimin təxminini planlaşdırılması nümunələri təqdim olunmuş, hər inkişaf sahəsi üzrə yaş qruplarına (orta qrup, böyük qrup, məktəbəhazırlıq qrupu) dair nümunələrin əhatə olunmasına diqqət yetirilmişdir.

“Məktəbəqədər təhsilin məzmun xüsusiyyətləri” adlı metodik tövsiyədə ilkin olaraq məktəbəqədər təhsilin məzmununda əhatə olunmuş inkişaf sahələri, onların mahiyyət və məzmunu, əhatə dairəsi şərh edilmişdir. Sonra bilik, bacarıq və dəyərlərin formalaşdırılması, keyfiyyətin idarə olunmasının təmin edilməsi, uşaqların inkişafının izlənməsinə imkan yaradılması baxımından yeni məzmunun əhəmiyyətliliyi əsaslandırılmışdır. Tövsiyədə məktəbəqədər təhsilin yeni məzmunu kimi standartların mahiyyəti və integrativliyindən bəhs edilmiş, onun əhatə etdiyi məsələlər, struktur xüsusiyyətləri şərh olunmuşdur.

“Məktəbəqədər müəssisə rəhbərinin stolüstü kitabı” beş bölmədən ibarətdir. Birinci bölməyə hüquqi, normativ-hüquqi və normativ sənədlər daxil edilmişdir. İkinci bölmədə məktəbəqədər təhsil müəssisəsində lazım olan əsas sənədlər və bu sistemdə işləyən mütəxəssislərin funksiyaları əhatə olunmuşdur. Orada məktəbəqədər müəssisələrə lazım olan sənədlərin siyahısı verilmiş, məktəbəqədər müəssisələrdə çalışanların əmək funksiyalarından, məktəbəqədər müəssisənin pedaqoqları, valideynlər və ictimai təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələrdən bəhs edilmişdir. Üçüncü bölmədə məktəbəqədər müəssisələrdə metodik işin yeni məzmunu, açıq məşğələlərin təşkili, “Portfolio” texnologiyası, məşğələ cədvəli, pedaqoji şuraların keçirilməsi məsələlərindən bəhs olunmuşdur. Dördüncü bölmədə valideynlərlə işin forma və metodlarına aid materiallar daxil edilmiş, konkret tövsiyələr verilmişdir. Beşinci bölmədə məktəbəqədər təhsilin idarə olunması məsələləri əhatə edilmişdir.

Bu gün islahatın tələblərindən irəli gələn vəzifələrin həlli istiqamətinə yönəlmış bu kitab məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin idarə olunmasının yeni mexanizmlərini ehtiva etməklə təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislər, o cümlədən, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rəhbərləri, tərbiyəçilər və metodistlər, müvafiq ixtisas üzrə tələbələr və geniş ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir dövrə təhsil islahatından irəli gələn vəzifələr və məktəbəqədər təhsillə bağlı pedaqoji problemlərin şərhinə həsr olunmuş “Məktəbəqədər təhsilin müasir problemləri” vəsaitində məktəbəqədər təhsilin yeni məzmunundan bəhs olunmuş, onun özünəməxsus xüsusiyyətləri və məktəbəqədər təhsilə inteqrativ yanaşmanın mahiyəti açıqlanmışdır. Sonra məktəbəqədər təhsil prosesindəki yeni pedaqoji texnologiyalardan bəhs edilmiş, kompüterdən istifadə, yeni məzmun üzrə məşğələlərin təşkili, qiymətləndirmə məsələləri şərh olunmuşdur.

Kitabda məktəbəqədər təhsilin idarə olunması məsələləri də diqqət mərkəzində saxlanmış, həm idarəetmənin təşkilati struktur məsələlərindən, həm təlim prosesinin keyfiyyətinin idarə olunmasından, həm də pedaqoji kadrlarla, həmçinin valideynlərlə aparılan işin forma və metodlarından bəhs edilmişdir.

Kitabda məktəbəqədər təhsil sahəsində əldə olunmuş qabaqcıl təcrübə nümunələrinə də istinad edilmiş, onların mahiyət və məzmunundan, əhəmiyyətli cəhətlərindən söhbət açılmışdır. Bu gün Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil islahatları şəraitində məktəbəqədər təhsil üzrə tədbirlərin daha səmərəli qurulması üçün faydalı tövsiyələr təqdim olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstytutunda bu səpənidə işlər davam etdirilir. Məktəbəqədər təhsil sistemində çalışan pedaqoqların, pedaqoji işçilərin fəaliyyətlərinin səmərəli təşkili məqsədilə “Məktəbəqədər müəssisələr üçün təxmini gün rejimi”, “Müəllimin iş planının strukturu və məzmunu”, “Məktəbəqədər müəssisələrdə bayram və əyləncələrin təşkili” və s. metodik vəsaitlər hazırlanıb, çapa təqdim edilmişdir.

Elmi-metodiki təminat pedaqoji mədəniyyətin yüksəldilməsi forması, elmi-pedaqoji mədəniyyətin tətbiqi, pedaqoji yaradıcılığın stimullaşdırılmasının sistemidir.

Belə innovativ sistemin məqsədi elmlə sıx bağlı olub, tərbiyəçiləri pedaqogika, psixologiya sahələrində ən yeni biliklərlə tamış etmək, onların reallaşdırılması üçün müvafiq forma və metodların axtarılmasıdır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məktəbəqədər təhsilin yeni məzmunu əsasında kurikulum və onun realizəsinə xidmət edəcək vəsaitlər hazırlanmışdır. Müasir dövrə müsbət cəhətlərdən biri odur ki, yeni məzmunun həyata keçirilməsində, ənənəvi programda olduğu kimi, şablon formalardan deyil, yeni strategiyalardan istifadə edilir. Bu da təlimin keyfiyyətini yüksəldir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkışaf Konsepsiyası. http://www.president.az/files/future_az.pdf.
2. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində Dövlət Strategiyası”. <https://dq.edu.az/files/1.3.2.pdf>.
3. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil programı (kurikulumu) (3-6 yaş). Bakı, 2015.
4. Məktəbəqədər təhsil müəssisələri üçün təlim materiallarının təxmini planlaşdırılması (metodik tövsiyə). Bakı, 2015.
5. Məktəbəqədər təhsilin müasir problemləri. Bakı, 2015.
6. Məktəbəqədər təhsilin məzmun xüsusiyyətləri. Bakı, 2015.
7. Məktəbəqədər müəssisə rəhbərinin stolüstü kitabı. Bakı, 2015.

ŞAGİRLƏRİN SAVADINA, DÜNYAGÖRÜŞÜNƏ VƏ NİTQİNƏ MƏNFI TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

prof. Yəhya Kərimov

Dil hər bir xalqın varlığını bildirən vasitə olduğundan onun təmizliyini gözləmək son dərəcə vacibdir. Digər fənlər də məhz dilin köməyi ilə mənimşənilir.

Başlıqda adları çəkilən problemlərlə əlaqədar müəllimlərin suallarına yiğcam cavab verməli oldum. Müasir dövrdə şagirdlər hər addımda təhsilə mənfi təsir göstərən amillərlə rastlaşırlar. Təhsilin müvəffəqiyyəti şagirdlərin bu prosesdə necə addım atmalı olduğunu düzgün müəyyənləşdirmələrindən, savada necə iyələnmələrindən, dünyagörüşlərini, nitqlərini və təfəkkür-lərini necə inkişaf etdirmələrindən asılıdır. Belə hazırlıq onların bütün fənləri müvəffəqiyyətlə mənimşəmələrinə imkan verir. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində şagirdlərin lügət ehtiyatının, dünyagörüşlərinin zənginləşdirilməsi, qrammatik, orfoqrafik qaydalara mükəmməl iyələnmələri, durğu işaretlərindən düzgün istifadə etmələri qayğısına qalmaq lazımdır. Bu normaların pozulmasına rəvac verən bəzi amillərə nəzər yetirək.

Məlumdur ki, hər hansı dil başqa dillərlə qarşılıqlı vəhdətdə inkişaf edir. Hər bir dilə başqa dillərdən yeni sözlər keçir və onların əksəriyyəti vətəndaşlıq hüququ qazanır. Rus dilindən dilimizə keçən yüzlərlə sözün qarşılığının olmasına baxmayaraq, nitqimizdə *detsad, ački, sport, stadion, stoyanka, astanovka, pasyolka, produkt, koridor, ručka, maqazin, poyezd, yolka, termometr, kraska, vişnə* və s. sözləri işlədirik.

Dilimizə türk dilindən də sözlər keçir: *olay, çözəmək, sayılı, ilköncə, yazar, endirim, dəstək* və s. Bu sözlərin bəzilərini qəbul etmək olsa da, bəzilərini işlətmək məqsədə uyğun deyil. *Sayılı* sözü buna misal ola bilər. Bir dəfə mən dedim:

— İnstitutun qarşısında saysız maşın var.

Biri reaksiya verərək dedi:

— Düz deyirsiniz, buranı lap stoyankaya döndəriblər. Saysız-hesabsız maşın keçməyə imkan vermir.

O, mənim *nömrəsiz* maşın gördüyüümü bilmədi. Əgər *nömrəsiz* maşın gördüyüümü bildirsə idim, hər şey aydın olacaqdı.

Küçələrdəki reklamlar, xüsusilə televiziya kanalları da şagirdlərin savadına, inkişafına mənfi təsir göstərir. Televiziya verilişlərində böyük hərflərin yerli-yersiz işlənməsi halları baş alıb gedir (*Xoş Gəlmışınız, Hədiyyəli Satış, Tam Təmirli, Dəyişən Dünya, İç Xəbər, Doğma Çay, Bu Gün, Aktual Xəbər, Sərfəli Nağıl, Az SONRA, Xəzər Xəbər, İTibucəq, Baş Rejissor, BizimləSən* və s.).

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, şəxsən hörmətli nazirin özü də dərsliklərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması problemini irəli sürdüyüündən II-III siniflər üçün Azərbaycan dili dərslikləri ilə əlaqədar bəzi məsələlər üzərində dayanmayı lazımlı bildim. (I sinfin dərsliyi ilə əlaqədar vaxtilə məqalə dərc olunub.) Yəqin ki, aşağıda qeyd olunanlar gələcəkdə dərslik müəlliflərinə kömək göstərə bilər.

II sinfin Azərbaycan dili dərsliyini nəzərdən keçirərkən məlum oldu ki, şagirdlərin savadlarına və nitqlərinə mənfi təsir göstərən hallar çoxdur. Cümə 48 yerdə *amma, ancaq, lakin, cünki*, 15 yerdə *məsələn* bağlayıcıları ilə başlanıb. *Yaxınmənalı, əksənmənalı* sözlərinin hər biri iki söz kimi (ayrı-ayrı) yazılıb. *Şeir* sözü hallanarkən 7 yerdə *şeirin*, *şeirə* şəklində işlənmişdir.

Müəlliflər bəzi sözləri, ifadələri (*Təvəlliüd, Anket, Sözlük, Söz ehtiyatı, Şüurlu oxu, Dil qaydaları, Tələffüz etmək, Liman, Dor ağacı, Törəmək, Soy, Sitayış etmək, Məntiq, Araşdırma, Tətbiqetmə, Arif* (bilici mənasında), *Him-cim, Qeyri-müəyyən, Miqdar, Yaradıcılıq və s.*) dəfələrlə böyük hərfə başlamışlar. Bəzi cümlələrdən (*Düşün və cavab ver* (57 yerdə), *Doğru yoxsa yanlış* (6 yerdə), *Yadda saxla* (11 yerdə) sonra durğu işarələri qoyulmamışdır.

Müəlliflər, nədənsə, hər bir bölməni göstərən səhifədə qrammatik mövzuların adlarını vermişlər. **Dəyərlərimiz** bölməsində (səh.7) oxuyuruq:

- Səs və hərf
- Sait və samit səslər
- Sözün sətirdən-sətrə keçirilməsi
- Əlifba
- Lügətdən istifadə

Bu mövzuların milli dəyərlərimizə nə dəxli var? Nə üçün hər bənd böyük hərfə başlanıb? Bunun nəticəsidir ki, şagirdlər cümlə anlayışını, böyük hərfin işlənmə yerini qavramırlar.

Dərslikdə 20-dən artıq yerdə feli bağlamalardan sonra vergül işlənməyib. Bölmələr rum rəqəmləri (I, II, III) ilə verildiyi halda, onlara aid testlər və tapşırıqlarda ərəb rəqəmləri ilə (1-ci, 2-ci, 3-cü) işlənib.

123-cü səhifədəki nağılda uşağın adı dirnaq içərisində verilib: "...nəvəsinin adı "Çiçək"- idi." 161-ci səhifədə çəmənlilikdən söhbət gedərkən *çiçək* əvəzinə *gül* sözü işlənib.

Dərslikdə şagirdlərin mənasını qətiyyən anlaya bilməyəcəkləri çətin sözlər (*xəbis, israr, tərəddüd, təvazökar, riyakar, fərər, neşər, agah, qəbz, buqələmun, sitayış və s.*) verilib.

Dərslikdə belə bir atalar sözü işlənib. "İstəyirsən bel-kürən, al əlinə bal-çörək." Bu atalar sözü belə olmalıdır: "İstəyirsən bal-çörək, al əlinə bel-kürək."

Müəlliflər mətnlərin seçilməsinə düzgün əməl etməmişlər. Dərsliyin quruluşu və məzmunundakı dözülməz nöqsanlar üzərində ətraflı dayanmayı lazımlı bilmədim. Büyük həcmli (3-4 səhifəlik) həmçinin çətin, mənasız mətnlər şagirdlərin düşünmək, inkişaf etmək vərdişlərinin qarşısını alır.

Dərslikdə heyvanlar və quşlar haqqında 32, Vətən haqqında 6 mətn verilmişdir. Müəlliflər Bakı sözünü bircə yerdə işlətmışlər: "Elvin qatarla Bakıya getdi." Bakı şəhərinin Azərbaycanın paytaxtı olması, ölkəmizin Gəncə, Naxçıvan, Sumqayıt, Şirvan kimi şəhərlər, müharibə ocağı olan Qarabağ, qəsbkar ermənilərin əməlləri, qaçqınlar və köckünlər haqqında bir kəlmə də verilməmişdir.

III sinfin Azərbaycan dili dərsliyi də müasir tələbləri ödəmir.

Dərslikdəki mətnlərin bir neçəsi ("Şar", "Ballı və viz-viz", "Hamidan qəşəng", "Təkər", "Təkərin tarixi" və s.) mənasız olmaqla şagirdlərə heç bir şey vermir, onların dünyagörüşü və nitqlərini zənginləşdirmir.

Yaxşı oları ki, Qurtuluş günü, Konstitusiya günü, 8 Mart bayramı, Mehdi Hüseynzadə, Həzi Aslanov, İsrafil Məmmədov, Hüseynbala Əliyev, Əlif Hacıyev, Salatın Əsgərova, Mübariz İbrahimov haqqında mətnlər verilə idi.

Dərslikdə 69 yerdə vergül, 11 yerdə nöqtə işlənməyib. Söz və ya söz birləşmələri təkrar olsa da, dəfələrlə böyük hərfə başlanıb. (Yazı, Sözlük, Söz ehtiyatı, Dil qaydaları, Şifahi nitq və s.)

Dərslikdə 74 cümlə *ancaq, amma, lakin, çünki*, 11 cümlə isə *məsələn* bağlayıcıları ilə başlanıb.

Dərslikdən yalnız Bakıda, iri şəhərlərdə deyil, azsaylı xalqların balalarının təhsil aldıqları uzaq kənd məktəblərində də istifadə edildiyi nəzərə alınarsa, onların nə qədər çətin olduğu aşkarlanar. Şagirdlər tapşırıqları yerinə yetirərkən *romans, jest, mimika, təəssürat, civə, bari* (heç olmasa), *bəşəriyyət, mexanizm, əlahəzərət, alqoritm, assistent, əyal, imperiya, dulusçu, parlament, beynəlxaq, türbə, xəmsə* və s. kimi onlarla çətin sözlə qarşılaşırlar.

Müəlliflər yazırlar: "Hansi misralarda yalnız incəsaitlər var?" Cümə belə olmalıdır: "Hansi misradakı sözlərdə yalnız incə saitlər işlənib ?"

Dərslikdə *təqdimat səhnəcik* sözü ilə, *hekayə mətn* sözü ilə eyniləşdirilib. Bir neçə yerdə uzlaşma gözlənilməyib: (*Atalar düz deyib.* (səh.163), (*Uşaqların əkdiyi* (səh. 17) və s.

Nədənsə, müəlliflər klassik ədəbiyyata, müasir yazıçı və şairlərin əsərlərinə müraciət etmək əvəzinə daha çox özləri mətnlər yazmışlar. Dərslik müəlliflərindən Z. Xəlilin 21, R. İsmayılovun 12 yazısı getmişdir.

Bölmələrdə onların adlarına uyğun olmayan mətnlərə də yer verilib. "*Aılə və məktəb*" bölməsinə məktəbəqədər yaşlılara aid mətn ("*Uşaqların nağılı*") daxil edilib. "*Mənəvi dəyərlər*" bölməsində verilmiş, "*Qeybət*", "*Qartalın təşəkkürü*", "*Ağillı qarışqa*", "*Cəmil və Məhər*", "*Tənha qu quşu*", "*Şar*", "*Ballı və Viv-viz*", "*Nəbi və Tahir*", "*Hamidan qəşəng*" mətnlərində mənəvi dəyərlərimizdən söz açılmış. "*Sevimli qəhrəmanlarım*" bölməsindəki "*Qazanın oyunu*", "*Tarixi şəxsiyyətlər*" bölməsindəki "*Onluq say sistemi*", "*Rəqəmlərin tarixi*", "*Bayramlar və tarixi günlər*" bölməsindəki "*Yaşasın hüquqlarımız*", "*Çərpələng*", "*Mədəni irsimiz*" bölməsindəki "*Pesələr necə yaranıb ?*" və s. mətnlər bölmənin məqsədinə müvafiq deyil.

IV sinfin Azərbaycan dili dərsliyi daha nöqsanlıdır. Bircə şeyi qeyd etmək kifayətdir ki, müəlliflər standartlarda nəzərdə tutulmuş program tələblərinə əməl etməmiş, Azərbaycan dili üzrə 4 illik materialı 3 ildə başa çatdırmışlar. Ona görə də aşağı siniflərdə yüksəlmə hiss olunur. IV sinif dərsliyində Azərbaycan dilinə aid bir dənə də mövzu verilməmişdir. Müəlliflər bir neçə test tapşırığını dil qaydaları ilə əlaqələndirməklə kifayətlənmişlər.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ DİL

Səminə Abdullayeva,
Gəncə Dövlət Universitetinin doktorantı

açar sözlər: nitq mədəniyyəti, bilinqvizm (iki dililik), nitq normaları, informasiya, şifahi nitq, yazılı nitq;

ключевые слова: речевая культура, bilinqvizm (двухязычие), речевые нормы, информация, устная речь, письменная речь;

key words: speech culture, bilinqvizm (bilingual), speechrules, the information, speaking, writing.

Dil insanın təbiətlə üzvi əlaqəsinin məhsulu olmaqla cəmiyyətdə ünsiyyətə, informasiyanın verilməsinə xidmət edir. Nitq normallarına yiyələnmək, nitq mədəniyyətinin inkişafı dilçiliyin ən aktual sahələrindən biridir. Bu, informasiyaların ardıcıl, düzgün çatdırılmasına xidmət edir.

Nitq mədəniyyətinin inkişafı insanın fəallığını intensivləşdirir. XX əsrin axırlarınadək qrammatikanın öyrədilməsi bir ənənə idi. Nitq mədəniyyəti məsələləri isə (orfoqrafiya, orfoepiya, məntiqilik, ardıcılıq və s.) qrammatik qaydalar içərisində əridilirdi. Keçən əsrin 70-ci illərinə qədər Konstitusiyada Azərbaycan dili dövlət dili kimi nəzərdə tutulmurdu. 1978-ci ildə Azərbaycan Respublikasının rəhbəri, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Konstitusiyanın 73-cü maddəsində Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edildi. Konstitusiyada qeyd olunur: «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.» [11, 9]. Bununla belə, Konstitusiyanın bu maddəsinə əməl olunmurdu. Dövlət dili bütün rəsmi sənədlərdə işlədilməli, xarici əlaqələr sistemində, ölkənin elmi nailiyyətlərinin yayılmasında, hərbi sahədə, siyasetdə və diplomatiyada bu dil aparıcı olmalıdır. Xalqı ayıltmaq, ziyanlı təbəqəsinin millilik keyfiyyətini gücləndirmək, onları mənəvi və psixoloji cəhətdən Azərbaycanın müstəqil-

liyini təmin etməyə meyilləndirmək ulu öndərin uzaqgörənliyi idi. Heydər Əliyev nitq mədəniyyətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi, çünki nitq mədəniyyətinə yiyələnmədən dilin informativ funksiyasından səmərəli istifadə imkanları çətinləşir. Heydər Əliyev bunu nəzərə alaraq deyirdi: «Mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və söz ehtiyatının zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu da respublikamızın bütün ədəbiyyatçılarının, Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biridir. Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərilməlidir». [6, səh.42].

H. Əliyev dili informasiya varisliyinin daşıyıcısı kimi qiymətləndirirdi. Bu, o demək idi ki, dil yalnız ünsiyyət anı üçün deyil, həm də keçmişdən bu günə, bu gündən gələcəyə informasiya ötürüçülüyü vəzifəsini yerinə yetirir. Ona görə də ulu öndər haqlı olaraq dili «xalqın böyük sərvəti» adlandırırdı.

H. Əliyev ana dilinə daim diqqət və qayğı ilə yanaşmış, onun inkişaf yollarının işıqlandırılması sahəsində böyük fəaliyyət göstərmişdir. Buna görə də onun dil haqqındaki fikirləri, həqiqi mənada, aforizmlərə çevrilmişdir: «Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşıdan, inkişaf etdirən onun dilidir.»; «Hər bir xalq öz dili ilə yaranır, ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur.» [4, səh. 30–31]. H. Əliyev dili ecəzkar bir qüvvə adlandırır, onu ana laylası, milli sərvətlərimizin mənəvi xilaskarı, iti qılıncı kimi qiymətləndirirdi.

Ana dilimizə münasibət heç də həmişə birmənalı olmamışdır. Hələ yaxın keçmişimizdə – 1980-ci illərin sonu – 1990-ci illərin əvvəllərində ana dilimizi «Azərbaycan türkcəsi», «azəri türkcəsi», «Azərbaycan türk dili» adlandıranlar və dilimizin adını variantlaşdırmağa meyilli olanlar var idi. 1995-ci ildə H. Əliyevin iştirakı ilə keçirilən müzakirələrdə bütün bu variantlara son qoyuldu. Dilimizin adının yalnız «Azərbaycan dili» kimi işlədilməsi qərara alındı. Bundan sonra ana dilimiz üçün daha qlobal hesab olunan məsələlərin həllinə başlandı. 2001-ci il, iyun ayının 18-də prezident Heydər Əliyev “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzaladı. Bu fərmanla Azərbaycan dilində latin qrafikalı əlifbanın tətbiqi başa çatdırıldı. Doğrudur, əlifbanın tez-tez dəyişdirilməsi dilin xeyrinə deyil, lakin latin qrafikasına kecid zəruri idi. Ana dilinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə prezidentin 2001-ci il, iyul ayının 4-də imzaladığı fərmanla dil komissiyası yaradıldı. Prezidentin 2001-ci il, avqust ayının 9-u tarixli fərmanı ilə hər il avqust ayının 1-i Ana dili və Əlifba günü kimi təsis edildi. 2002-ci il, sentyabr ayının 30-u tarixli fərmanla “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” qanun qəbul edildi. 2003-cü il, yanvar ayının 2-də “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmani verildi. Dilin inkişafına dövlət qayğısının davamı kimi 2012-ci il, may ayının 23-ü tarixli “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələbinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilciliyin inkişafına dair Dövlət programı” haqqında prezidentin sərəncamı imzalandı. Bütün bu fərman və sərəncamlar dilin funksionallığının canlandırılması və nitq mədəniyyətinin inkişafına dövlət qayğısının bariz nümunəsidir. Strateji xarakterli belə tədbirlərin yerinə yetirilməsi müəyyən vaxt tələb edir. Təəssüf ki, hələ bu sahədə ciddi addım atılmamışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, dilçilik elmində tətbiqilik aparıcı mövqeyə malikdir. Dilçilikdə hansısa nəzəriyyəni yaradıb, onu tətbiq və inkişaf etdirməmək bu sahənin funksionallığına təsir göstərmir. Yaxud dilin quruluşuna dair qaydaların tətbiqi kölgədə qalırsa, onların əzbərlənməsinin də xeyri yoxdur. Azərbaycan dili dərsliklərində, bir qayda olaraq, dil strukturuna məxsus elementlər yazılı nitqin tələbləri baxımından öyrədilir. Qeyd edək ki, nəqli keçmiş zamanдан danışılanda deyilir ki, bu zamana aid *-miş*, *-miş*, *-muş*, *-müs* şəkilçiləri hər üç şəxsədə işlədir: *almışam*, *almışaq*, *almışsan*, *almışsınız*, *almışdır*, *almışlar*. Bu yazı normasıdır. Bəs orfoepik norma necə olsun? Yaz-

normativlerini şifahi nitqdə necə səsləndirmək olar? Azərbaycan dili dərsliklərində bu suallara cavab yoxdur. Belə isə yazıda cansız qalan dil elementləri nəyə lazımdır? Axı şifahi nitq yazılı nitqin ruhu, onu canlandırma vasitəsidir. Ona görə də nitq mədəniyyətinin tətbiqi ilə əlaqədar dil dərsliklərinə yenidən baxmaq zərurəti yaranır. Dil haqqında mövcud fərman və sərvəncamlarda da nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsində milli-mənəvi sərvətlərimizin gələcək nəslə çatdırılması tələbləri üstünlük təşkil edir. Azərbaycan dilində nitq mədəniyyəti normaları ardıcıl verilmədiyindən şifahi nitq dilimizin quruluşuna öz dəyişdirici təsirini göstərir. Bu halda yazılı və şifahi nitqarasında fərqlənmələrin potensialı oxunur, dilin informasiya vəzifəsini yerinə yetirməsində maneələr yaranır.

Nitq mədəniyyəti normalalar sistemi olduğundan onun araşdırılmasında da normaları əsas götürmək məqsədə uyğundur. Dilin fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik quruluşu varsa, deməli fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik normalalar da mövcuddur.

Nitq mədəniyyətinə həsr olunmuş tədqiqatların şəbəkəsini genişləndirmək vacibdir. Tədqiqatçı Buludxan Xəlilov haqlı olaraq yazar: «Nitqin mədəni olması, nitq normallarına əməl etmək, məntiqli və rəbitəli danişmaq, neçə-neçə digər tələblər dilin zənginliyini üzə çıxarıır, onu sevdirir və praktiki olaraq yaşıdır. Odur ki, həm orta, həm də ali məktəblərdə müükəmməl nitq mədəniyyəti tədris olunmalıdır» [10, səh.25-29].

Orta ümumtəhsil məktəbinin Azərbaycan dili dərslikləri içərisində X sinif dərsliyində müəlliflər (Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Nizami Xudiyev) nitq mədəniyyəti barədə məlumat verirlər [8, səh. 96-134]. Bu yaxşı haldır ki, orta məktəb dərsliklərində nitq mədəniyyəti anlayışı az-çox işqlandırılır, lakin yaxşı olardı ki, bu sahədə elmi araşdırmalar daha da dərinləşdirilsin, sistemləşdirilsin.

Bəzi metodik ədəbiyyatlarda yazılı və şifahi nitq üçün ayrı-ayrı variantlar tətbiq olunur. Arzu Əmirli və Vaqif Qurbanovun məqaləsində müəlliflər *quşlar – quşdar, qoyunlar – qoyunnar, sözlər – sözdər* tipli sözlərin birinci variantını yazılı, ikincini isə şifahi nitqin norması kimi qəbul edirlər [7, səh.19]. Bu, dilin funksional intensivliyinin azalmasına gətirib çıxarır. Dil normaları elə sistemləşdirilməlidir ki, informasiyalar gələcək nəsillərə sərbəst çatdırılsın. Normalara orta məktəb şagirdlərinin münasibətini öyrənmək üçün Gəncə şəhərindəki 1, 2, 4 və 39 nömrəli məktəblərdə təcrübə aparılmışdır. *Quşlar, qazlar, atlar, qarlar, seçki, üstün, kəskin, saçlı, köçkün, güclü, duzlu, dizlik, gözlük, damazlıq, savadsız, qanadsız, nadinc, süzgəc, dənizçi, hərlən* kimi sözlərin yazılı və şifahi variantlarının müəyyən edilməsi barədə şagirdlərə tapşırıq verilmişdir. Onların əksəriyyəti bu sözlərin yazılılığı kimi tələffüzünə üstünlük vermişdir. Bəziləri *quşdar, qazdar, atdar, qarrar, seçgi, üzdün, kəsgin, saşdı, köşgün, güjdü, duzdu, dizdik, gözdüük, damazlıq, savassız, qanassız, nadins, süzgəs, hərrən* variantlarının asan olduğunu bildirdilər. Birinci qrup şagirdlər bildirdilər ki, sözləri deyilişinə görə asanlaşdırısaq, çoxvariantlılıq baş verir. Ona görə də mümkün qədər norma sabitliyinə riayət etmək daha məqsədə uyğundur.

Nitq mədəniyyəti normalalarının mənimşənilməsi, əlbəttə, asan iş deyil, lakin buna nail olmaq zəruridir.

ədəbiyyat

1. Abdullayev A. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: "Maarif", 1978.
2. Abdullayev A. Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti haqqında. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
3. Aforizmlər. (H. Əliyevin çıxışlarından seçilmiş müdrik fikirlər). Bakı, 1997.
4. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: "Elm və təhsil", 2011.
5. Əmirli A., Qurbanov V. Ədəbi tələffüz sisteminə dair. Bakı: "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi", 2004, № 2.
6. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: BDU-nun nəşriyyatı, 1999.
7. Xəlilov B. Dilimizin qayğıları. Bakı : " Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi", 2008, № 2.
8. Yusifov M. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: "Mütərcim", 1998.

В статье рассказывается о том, что современное время развитие культуры речи стало очень актуальным вопросом. Культура речи охватывает нормы письменной и устной речи. По ходу возрастания отличий между этими двумя ветвями речи язык перестает самостоятельно и беспрепятственно выполнять свои функции как средство информации. Поэтому, достижение возможной близости между устной и письменной речи стало ведущей темой науки языковедения.

Отмечается, что общенациональный лидер Азербайджанского народа Гейдар Алиев постоянно уделял большое внимание культуре речи. Отличное владение культурой речи означает достигнуть наследственности информацией языка.

**Heydar Aliyev and national language
summary**

Abstract this paper describes that contemporary culture, the development of speech has become a very important issue. Culture of speech rules covers written and spoken language. In the course of increasing differences between the two branches of the speech language ceases to own and freely carry out its functions as a means of information. Therefore, the achievement of a possible proximity between speech and writing is the leading theme of science of linguistics. It is noted that the national leader azerbaijanian people Heydar Aliyev always paid great attention to culture of speech. Excellent knowledge of the culture of speech means to achieve the hereditary information of the language.

PEŞƏKAR PEDAQOJİ MÜTƏXƏSSİSLƏRİN HAZIRLANMASININ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA ROLU

Xalidə Həmidova,

“Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” jurnalının
şöbə redaktoru, ARTPI-nun doktorantı

açar sözlər: menecment, rəhbərlik, menecer hazırlığı, menecer fəaliyyəti, menecmentin keyfiyyəti;

keywords: management, leadership, preparation of managers, manager's activity, management qualities;

ключевые слова: менеджмент, руководство, подготовка менеджеров, деятельность менеджера, качества менеджера.

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələri rəhbərlərinin fəaliyyəti barədə qaydalar müəyyənləşdirilmişdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rəhbərləri təhsil müəssisəsində “öyrədənlər cəmiyyəti” yaratmalı, kollektivi qarşıya məqsəd qoymaq və onu yerinə yetirmək üçün əlbir fəaliyyətə qoşmalıdır. Kollektivin hər bir üzvü əməkverməklə rəhbərlik etməməli, kollektivdə həqiqi mənada lider olmalıdır. Müəssisə rəhbəri də liderlik vəzifələrini tək icra etməməli, onların bir hissəsinə kollektivin digər üzvləri ilə birlikdə yerinə yetirməlidir. O, kollektivə münasibətdə humanistliyi gözləməli, kollektivin hər bir üzvü ilə mehriban davranmalıdır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində zəruri emosional ab-hava yaratmaq onun ən vacib işlərindən olmalıdır. Müüm cəhət insani münasibətlərin bərqərar olmasına. Müəssisə rəhbəri bütün fəaliyyəti dövründə valideynlərlə müntəzəm əlaqə saxlamalıdır. Məktəbəqədər müəssisədə uşaqq-valideyn, uşaqq-tərbiyəçi valideyn-tərbiyəçi əlaqələri düzgün tənzimlənməlidir. Təhsil üzrə araşdırmlar daha səmərəli təlim təcrübəsi həyata keçirməyə imkan verir. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rəhbəri bu strateji məqsədləri həmişə diqqət mərkəzində saxlamalı, uşaqq-valideynlərdən, icma üzvlərindən yeni təkliflər almmalıdır.

Məktəbəqədər təhsilin qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün kurikulum (program) başlıca vasitədir. Tədris programının məzmununu uşaqlara öyrədiləcək bilik, bacarıq və vərdişləri, bütün planlaşdırma aspektlərini əhatə edir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rəhbəri tərbiyəçilərin fəaliyyətinə istiqamət verən əsas

standartları bilməlidir:

- uşaqların öyrənilməsi ilə bağlı standartlar;
- tərbiyəçilərin təlim fəaliyyətləri ilə əlaqədar standartlar;
- tərbiyəçilərin peşə hazırlığı ilə bağlı standartlar;
- rəhbərlik məsələlərini tənzimləyən standartlar.

Uşaqların öyrənilməsi standartları, öz güclü və zəif cəhətlərini aşkar etməyə kömək göstərməklə, tərbiyəçinin inkişafına istiqamət verir. Təlim standartları təlimin inkişaf səviyyəsini müəyyən etməyə şərait yaradır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rəhbərləri bu tələblərə cavab verə bilərlərsə, aşağıdakı qabiliyyətlərə yiyələnmiş olarlar:

- Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin irəli aparılması, kollektiv tərəfindən müdafiə edilən və ümumi təlim məqsədlərinə cavab verən ideyaların həyata keçirilməsinə rəhbərlik edirlər.
- Uşaqların ilkin bacarıqlar qazanmalarına, tərbiyəçilərin peşə hazırlığına imkan yaranan təlim proqramlarının həyata keçirilməsinə və müəssisədə sağlam mühitin yaradılmasına kömək göstərə bilərlər.
- Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rəhbərləri təlim-tərbiyə işinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə, maddi-texniki imkanların artırılmasına, təsərrüfat işlərinə kömək məqsədilə, idarəetmənin demokratik prinsiplər əsasında qurulması üçün valideynlər və icma nümayəndələri ilə əlaqələrin gücləndirilməsinə çalışırlar.
- Uşaqların qazandıqları bilik, bacarıq və vərdişlərin daha səmərəli, keyfiyyətli olmasına şərait yaradırlar.
- Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Təhsil Qanununun tələblərinə uyğun olaraq təhsil müəssisəsinin siyasi, sosial, mənəvi həyatında ədalətli və toxunulmaz mühit yaradılmasında fəal iştirak edirlər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rəhbərliyini öyrətmə və öyrənmə kontekstində nəzərdən keçirsək, məlum olar ki, liderlik təlim prosesinin inkişafına rəhbərlik etməkdir. Pedaqoji təməyülli ali və orta ixtisas məktəblərində pedaqoqlar təlim fəaliyyətini yüksək səviyyədə yeriñə yetirələr, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri işçilərinin fəaliyyətini təlim-tərbiyənin əlaqələndirilməsinə yönəldə bilərlər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi rəhbərlərinin daim öz bilik və bacarıqlarını arturmalarından məqsəd odur ki, pedaqoji fəaliyyət səmərəli və qonaətbəxş olsun. Burada məktəbəqədər müəssisə rəhbərləri tərbiyəçilərin bilik və bacarıqlarını təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsinə yönəltmək, onların fəaliyyətini stimullaşdırmaq və s. məsələlərə diqqət yetirirlər.

Azərbaycanda təhsil sisteminin idarə edilməsi strukturu milli zəminə, türk dünyasının və islam əxlaqının yaratdığı mənəvi sərvətlərə və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanır.

Rəhbərlikdə prinsipiallıq, məqsədyönlülük, konkretlik əsas istiqamət kimi qəbul olunur. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rəhbəri kollektivin lideri olmaqla yanaşı, həm də onun üzvüdür, tərbiyəcidir. Ona görə də rəhbər təlim-tərbiyə işlərinə elmi-pedaqoji yeniliklər gətirilməsində, uşaqlar və valideynlərə münasibətdə hamiya nümunə olmalıdır.

Pedaqoji kollektivin rəhbəri işçilərlə müntəzəm əlaqə saxlamalı, onların arzu və istəklərinə, o cümlədən, faydalı təkliflərinə diqqətlə yanaşmalıdır. Belə olmazsa, pedaqoji kollektivlə rəhbərlik arasında uyğunsuzluq meydana çıxar, bu da qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmayıçı çətinləşdirir. Təəssüflər olsun ki, bəzən ayrı-ayrı kollektivlərdə rəhbərlə işçilər arasında qeyri-sağlam münasibətlər yaranır ki, bu da ümumi işə mənfi təsir göstərir.

Dərin ağıl, əsaslı təhsil, sağlam düşüncə, fiziki sağlamlıq, mənəvi saflıq, milli adət-ənənələrə sadıqlik, uzaqgörənlik, təşkilatlılıq qabiliyyəti, məsuliyyət hissi, yüksək mədəniyyət, özünü ələ almaq bacarığı, ədalətlilik, obyektivlik hissi rəhbər üçün mühüm əlamətlərdəndir.

Rəhbər işçinin yol verdiyi ciddi nöqsanlara özbaşınalıq, tənqidi boğmaq, əməkdaşlara etibar etməmək, qərəzli olmaq, yaltaqlara meydan vermək, inandırmaq əvəzinə hökm eləmək,

yenilikləri qəbul etməmək və s. aiddir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rəhbərinin özünə nəzarəti, şəxsi keyfiyyətlərinə tənqidi münasibət bəsləməsi vacibdir. Özünə tənqidi münasibət bəsləməyə qadir olmayan rəhbər bir şəxsiyyət kimi tez gözdən düşür.

Rəhbər işçi həm kollektivin işini təşkil etməli, həm də kollektivin özünü təşkil etməsinə nail olmalıdır. Qabaqcıl rəhbər öyrənmənin, təlimin və müəssisənin inkişaf problemlərini daim araşdırır, xidmət etdiyi icmanın mənəvi qüvvəsi və sosial müdafiəcisiidir. Müəssisə rəhbəri insanlarla əlaqə yaradır, onları həm fərd, həm də icma üzvü kimi qiymətləndirir, onlara qayğı göstərir.

Yeni istehsal və mülkiyyət münasibətlərinin formalaşlığı, beynəlxalq əlaqələrin genişləndiyi, təhsilin qabaqcıl dünya təcrübəsinə integrasiya olunduğu müasir dövr təhsil sisteminin bu proseslərə çevik, dinamik adaptasiyasını tələb etdiyindən təhsilin keyfiyyəti və onun səmərəli idarə olunması problemləri ön plana çəkilir, təhsil menecerlərinin hazırlanması üzrə sistemli işin aparılması zəruri tələbata çevrilir.

İdarəetmədəki mövcud təcrübə və ənənələr artıq müasir dövrün tələblərinə tam cavab vermir. Qabaqcıl müəllim olmaq rəhbər vəzifəyə irəli çəkilmək üçün kifayət etmir. Rəhbər pedaqoji kadrların mənəvi və şəxsi keyfiyyətlərindən əlavə təşkilati, hüquqi, psixoloji, iqtisadi, sosio-loji, etik və estetik, təhsil təcrübəsi, onun inkişaf istiqamətlərinin problemləri, informasiya-kommunikasiya sistemlərindən istifadə, eləcə də bir çox digər istiqamətlərdə bilik, bacarıq və vərdişlərə malik olmaları çox əhəmiyyətlidir. Bir çox hallarda təhsil menecerləri idarəetmənin mürəkkəb məsələlərinin həllində peşə çətinlikləri ilə üzləşirlər. Odur ki, rəhbər vəzifələrdə çalışan, eləcə də həmin vəzifələrə irəli çəkiləcək şəxslərin müxtəlif forma və metodlarla müvafiq təlimə cəlb edilmələri son dərəcə əhəmiyyətli olduğundan “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Programı”nda rəhbər kadrların – menecerlərin hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisasının artırılmasını müasir tələblər səviyyəsində təşkil etmək prioritet istiqamətlər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Məsələnin daha uğurlu həlli üçün Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2004-cü il, fevral ayının 4-ü tarixli, 84 nömrəli kollegiya qərarının tələblərinə uyğun əmrlə xüsusi işçi qrupu təhsilin təşkili və idarə olunması sahəsində menecerlərin hazırlanması üzrə konsepsiya layihəsi tərtib etmişdir. Layihə rəyləri, təklifləri öyrənmək üçün həmin sahə üzrə mütəxəssis ekspertizasından keçirilmiş, coxsayılı mütəxəssislərin iştirakı ilə nazirlikdə ətraflı müzakirə olunmuş və geniş oxucu kütləsinə çatdırılmışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi, pedaqoqika və psixologiya sahələrində aparılmış tədqiqatların nəticələri və Azərbaycan Respublikasında təhsil menecerləri hazırlığının konsepsiyasında qeyd edildiyi kimi, onların müxtəlif təhsil pillələrində (bakalavr təhsili, magistratura təhsili, elmi-pedaqoji kadr hazırlığı, yenidən hazırlanma təhsili, ixtisasartırma təhsili) hazırlanması sahəsində aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsinə nail olunmuşdur:

- Təhsil sistemində çalışan rəhbər kadrların fəaliyyət nəticələri, keyfiyyət göstəriciləri yüksəlir.
- Rəhbər kadrlar ən müasir metod və texnologiyalarla yaxından tanış olur, yeni informasiyalara yiyələnir, onların idarəetmə prosesinə tətbiqi nəticəsində yüksək göstəricilər əldə edilir.
- İdarəetmənin məzmunu və formaları yeniləşir, prosesə müasir mexanizmlər, metodlar, yeni yanaşmalar tətbiq olunur.
- Təhsil menecerlərinin hazırlıq mərkəzi yaranır. Təhsil sistemindəki rəhbər strukturların əməkdaşları həmin mərkəzdə idarəetmənin əsasları və nailiyyətləri ilə tanış olur, sistemin idarə edilməsi təkmilləşdirilir, müasir idarəetmə mexanizmlərinə keçid formallaşır.
- Təhsil menecerlərinin yüksək səviyyəli fasılısız təhsilə cəlb olunmaları tam təmin edilir.
- Rəhbər işçilərin əməyinin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə olunan meyarlar təkmilləşdirilir.
- Fasılısız təhsilin menecer hazırlığı üzrə ixtisasartırma və yenidən hazırlanma pilləsində məzmun və formaca dünya standartları səviyyəsində yeni plan və proqramlar tətbiq olunur.

- Xüsusi programların tətbiqi nəticəsində təhsil menecerləri sənədlərlə yaxından tanışdır, məvcud reglamenti öyrənir, müasir idarəetmə mexanizmlərini qavrayır, qanunvericilik sistemini və s. mənimşayırlar.
- Yeni təyin olunmuş rəhbər kadr öz fəaliyyətinə hazırlıqlı başlayır, bu isə keyfiyyət gəsticiliyinin yüksəlməsinə real zəmin yaradır.

- Yüksək hazırlıqlı menecerlər korpusunun yaranması idarəetmə funksiyalarının aşağı qurulmasına prosesini mümkün edir və konkret pozitiv nəticələrə yiyələnmək üçün şərait yaradır.
- İdarə edənlərlə idarə olunanlar arasında münasibətlər sadələşdirilir və təkmilləşdirilir.
- Bir sırada mühüm sosial islahatların həyata keçirilməsi, cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi imkanları reallaşır, fərdi və kollektiv əmək mübahisələrinin həlli asanlaşır.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təhsil menecerlərinin hazırlanması konsepsiyanının tətbiqi barədə 2004-cü il, iyun ayının 11-i tarixli, 525 nömrəli əmrində beynəlxalq əlaqələrin genişləndiyi, təhsilin qabaqcıl dünya təcrübəsinə integrasiya olunduğu müasir dövr təhsil sisteminin bu proseslərə çevik, dinamik adaptasiyasını tələb etdiyindən təhsilin keyfiyyəti və onun daha səmərəli idarə olunması ön plana çəkilir. Təhsil menecerlərinin hazırlanması prosesində dövrün artan tələblərinə uyğun iş aparılmasının zəruriliyi tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. Bakı, 2009.
2. Qeybullayev Q. İdarəciliyin – menecmentin əsasları. Bakı: "Elm", 2000.
3. Rəsulov S., Əzizov R. Orta ümumtəhsil məktəbinin idarə edilməsinin əsas istiqamətləri. Bakı: "Müəllim", 2010.
4. Езопова С.А. Менеджмент в образовании. (Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений) . Москва: «Академия», 2003.
5. Третьяков П.И., Белая К.Ю. Дошкольное образовательное учреждение: управление по результатам . 2-е издание (переработанное и дополненное). Москва: ТЦ «Сфера», 2007.

Роль подготовки квалифицированных специалистов в области управления дошкольными образовательными учреждениями

резюме

В статье раскрываются суть и качества менеджмента, менеджерской деятельности, роль менеджера в управлении образовательными учреждениями и подготовка специальных кадров – менеджеров образования для азербайджанской системы образования.

The role of the training of qualified specialists in the management of pre-school educational institutions

summary

The article reveals the essence and quality of management, managerial activities, the role of the manager in the management of educational institutions and training of specialized personnel - managers of education for Azerbaijani education system.

JURNAL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİ YANINDA ALİ ATTESTASIYA KOMİSSİYASININ QƏRARI İLƏ TÖVSIYƏ OLUNAN NƏŞRLƏR SİYAHISINA DAXİL EDİLMİŞDİR.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDE UŞAĞIN SOSİAL ADAPTASIYASININ TƏMİN EDİLMƏSİ

Şərafət Baxışova,

ADPU-nun məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasının müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Sharafat_baxishova1960@mail.ru

açar sözlər: məktəbəqədər dövr, uyğunlaşma, sosial mühit, inkişafetdirici mühit, əməkdaşlıq, psixoloji və fizioloji uyğunlaşma;

ключевые слова: дошкольный период, адаптация, развивающая среда, сотрудничество, психологическая адаптация, физиологическая адаптация, социальная среда;

key words: pre-school phase, adaptation, developing environment, cooperation, psychological adaptation, physiological adaptation, the social environment.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin təriyəçiləri uşaqların təhlükəsizliyinə, hər hansı fəaliyyətə cəlb olunmalarına, təlimdə iştirak etmələrinə uyğun ətraf mühit yaradırlar. Bu məqsədlə təriyəçilər, hər şeydən əvvəl, təlimə adaptasiyanı yerinə yetirir və uşaqlara müvafiq təlim metodlarından istifadə edirlər. Onlar bunu həm məşğələlərdə həm də asudə vaxtlarda yerinə yetirirlər.

Uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə gəlməsi, onun psixi və fiziki vəziyyətində sosial mühitinin yeniləşməsi kimi ifadə olunur. Bu proses bəzən böyük çətinliklərlə müşayiət edilir. Ona görə də uşağın sosiallaşması və yeni mühitə adaptasiya olunması üçün imkan yaratmaq lazımdır. Uşaq mikro-sosial mühitdə böyüyübsə, onda “bağça fobiyası” – evdən ayrıılma qorxusu yaranır. Bu hal uşağın bağçaya getmək istəməməsi, getsə belə, qrup otağına girməkdən imtina etməsi ilə xarakterikdir. Uyğunlaşma dövrünün əsas məqsədi uşağı yeni mühitə mümkün qədər tez və əziyyətsiz alışmaqda kömək etməkdir.

Adaptasiya mexanizminin formalşılması ilk növbədə təriyəçilərin qrupda rahat, mehriban atmosfer yaratma bacarığından asılıdır. Belə şəraitdə uşaq əmin olur ki, təriyəçi onun rahatlığı qayğısına qalır. Uşaqla ilk əlaqə ona qayğı və yardımla başlayır. Kiçik yaşlı uşaqlarla işləyən təriyəçinin, hər şeydən əvvəl, onları sevməsi zəruriidir. Onun əsas vəzifəsi uşağın inamını qazanmaqdır.

Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar təriyəçilərdə emosionallıq, səmimilik, xeyirxahlıq, qayğılaşlılıq, şən əhvali-ruhiyyə şəraitində oyunlarda iştirak etmək, hekayələr fikirləşə bilmək, aşağı tonda danışmaq kimi xüsusiyyətləri xoşlayırlar.

Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaq üçün tapşırığın əyani şəkilə təqdim olunması adaptasiyanı təmin edir. Bu məqsədlə biliyin möhkəmləndirilməsi üçün verilən tapşırıqlar yaradıcı tətbiqetmədə öz həllini tapmalıdır.

Adaptasiya məşğələnin vəzifələrinin məzmunu, yaxud konseptual mürəkkəbliyinə toxunmadan materialın təqdim olunma qaydasını dəyişdirir.

Təriyəçi ilk təlim gündündən başlayaraq uşaqların psixofizioloji xüsusiyyətlərini fərqləndirməli, onların fərdi xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməli, hər bir uşaq üçün “müşahidə kartı” tərtib etməlidir. Bu kartda müşahidəni qeyd etməklə uşaqları təlim məqsədlərinə uyğun kiçik qruplarda birləşdirməli, təlim tələblərinin mənimsənilməsini uşaqların fərdi xüsusiyyətləri ilə uzlaşdırmalıdır:

- Uşağın nailiyyətlərini diqqətdən kənar saxlamaq olmaz.

• Hər bir nailiyyət müsbət nəticə kimi dərk olunmalıdır, çünkü qiymətləndirilməyən nailiyyət neytral nəticələrdən daha çox mənfi nəticələrə səbəb ola bilər.

• Uşağın nailiyyətləri onun fəaliyyəti ilə bağlı olduğundan konkret ifadə ilə qiymətləndirilməlidir.

Şəxsi uğur şəxsiyyətin emosional tərəfini, başqasının dərdinə şərik olmaq isə onun əxlaqi tərəfini inkişaf etdirir. Uşağa həmyaşının uğuruna sevinməyi, bu sevinci onunla bölüşməyi öyrətmək lazımdır.

Tərbiyəçilər bir faktı nəzərə almalıdır: hər bir nailiyyət yalnız təhlil nəticəsində pedaqoji əhəmiyyət kəsb edə bilər. Tərbiyəçi uşağın imkan və xüsusiyyətlərinin aşağıdakı istiqamətlərini əhatə edən “uğur sahəsi”ni müəyyənləşdirməlidir:

- Uşaq hansı sahələrdə (təlim prosesində, bayramlarda, tamaşalarda, sərgilərdə, gəzintilərdə, idman məşqələrlərində və s.) daha çox uğura nail ola bilər? Onu necə qiymətləndirmək olar?

- Uşağın imkan dairəsi. Hər bir uşağın uğuru yalnız fəaliyyət zamanı əldə olunur. Bununla əlaqədar əsas məqsəd uşağı müxtəlif növ fəaliyyətlərə (əmək, oyun, təsviri yaradıcılıq, rəsm, ekskursiya, səhnələşdirmə və s.) cəlb etmək və imkan yaratmaqdan ibarətdir.

- İstedadını, hər hansı bacarığını, qabiliyyətini göstərməyə imkan tapmayan uşaqları üzə çıxarmaq.

Təlim və tərbiyədə uğurun yaranma vəziyyəti tərbiyəcidən uşaqların psixoloji bacarıqlarını bilməyi tələb edir. Bu, hər bir uşağın «Mən» konsepsiyasını inkişaf etdirməyə və çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə imkan yaradır.

Belə yardım aşağıdakı vasitələrin köməyi ilə təmin oluna bilər:

- qeyri-verbal vasitələr: sifətin ifadəsi (mimika) və ya toxunmalar (çıyıno, ələ toxunmaq, qucaqlamaq və s.);

- birgə hərəkətlər: uşağın yanında dayanmaq, əyləşmək, onu dinləmək, onunla oynamaq;

- verbal (şəfahi) vasitələr: ayrıca sözlər və ifadələr, (“Gözəldir”, “Səliqəlidir”, “Çox yaxşı”), cümlələr (“Fəxr edirəm.”, “İşin xoşagələndir.”, “Çox sağ ol.”, “Təşəkkür edirəm.”).

Uşağa yönələn təlim prosesində həmişə xüsusi ifadələrdən istifadə olunur:

- qorxu hissinin aradan götürmə qaydası (“Narahat olma!”, “Elə hallar olur ki, insan qorxur.”, “Hamı səhv edir, onları düzəldərkən biz öyrənirik”);

- gizli təlimat (“Axi sən nədən başladığını xatırlayırsan...”, “Sən bunu düzgün edirsən?”);

- ruhlandırma (“Sən öhdəsindən gələcəksən .”, “Mən əminəm ki, hər şeyi düzgün edəcəksən”);

- müstəsnalıq (“Yalnız səndə bu alına bilər”);

- motivasiyanın gücləndirilməsi (“Bu bizə elə lazımdır ki!”, “Mən bunu müşahidə etməyə çox şad idim.”);

- fəaliyyətin yüksək qiymətləndirilməsi («Bax, bu hissə düzgün yerinə yetirilib.», «Fikirlərin çox maraqlıdır.») və s.

Bu prinsiplərin həyata keçirilməsi məktəbəqədər yaşılı uşaqların məktəb təlimi mühitinə daha rahat uyğunlaşması üçün zəruri bacarıqlara yiyələnmələrinə şərait yaradır.

Uşaq bağçasında təlimin təşkili, istifadə olunan prinsip, vasitə, metod və priyomlar, inkişafetdirici mühitin yaradılması, müxtəlif sahələr üzrə təlimin planlaşdırılması, valideynlərlə əməkdaşlıq, uşaqlarının fəaliyyətlərinin izlənilməsi və qiymətləndirilməsi pedaqoji prosesə yeni yanaşma tərzidir.

Uşaqların fərdi inkişafı və sosiallaşması üçün fəal inkişafetdirici təlim mühitinin yaradılması zəruridir. Sosial inkişaf həm ictimai faktorların təbii təsiri zamanı, həm də məqsədyönlü pedaqoji prosesdə həyata keçirilir.

Sosial inkişaf probleminin əsas konseptual tezislərinə qısaca nəzər saldıqda aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

• Sosial inkişaf sosiallaşdırma-fərdiləşdirmənin nəticəsi olmaqla, ardıcıl, çoxtərəfli prosesdir. Sosiallaşdırma-fərdiləşdirmənin gedişində insanın özünü sosial mədəniyyətin subyekti kimi kəşf etməsi baş verir.

- Məktəbəqədər yaş dövrü insanın sosial inkişafının senzitiv dövrüdür.
- Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafı əşyavi aləmin və insanlar arasındaki münsibətlər aləminin mənimsənilməsi üzrə müxtəlif istiqamətlə fəaliyyətdə həyata keçirilir.

“Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafının əsas istiqamətləri bunlardır: sosial istiqamətləndirmə, reflektor tənzimləmə, təqlid, emosional identifikasiya, normativ və induktiv tənzimləmə, sosial təcrübə, mədəni vərdişlər formalaşdırmaq, nəzarət, qiymətləndirmə, refleksiya.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafının effektivliyi pedaqoji prosesin programının texnologiyasının və təşkilinin qurulmasına yanaşmaların: akseoloji, kulturoloji, humanist, antropoloji, sinergetik, polisubyekt, sistemli-strukturlu, kompleks, işgizar, mühit, şəxsi-istiqamətləndirici yanaşmaların həyata keçirilməsi ilə müyyənəşir [5].

İnkişafetdirici təlimin komponentlərinin həyata keçirilməsi adaptasiya dövrünün nisbətən yüngül keçməsinə şərait yaradır. Düzgün planlaşdırılmış iş tərbiyəciyə yeni qəbul olunmuş uşaqlarla səmərəli işləməyə imkan yaradır. Bu, məsuliyyət, peşəkarlıq və yaradıcı yanaşma tələb edir.

Müşahidələr göstərir ki, tərbiyəcilərin əksəriyyəti uşaqlara təqdim olunan material üzrə tapşırıqlar tərtib edərkən diferensiasiya aparmaq haqqında düşünmür. Nəzərə alınır ki, qrupda ən azı üç müxtəlif səviyyəli uşaqlar olurlar: güclülər, orta səviyyəlilər, zəiflər.

Vəsaitlərdəki tapşırıqlar, əsasən, orta səviyyəli uşaqlar üçün nəzərdə tutulur. Uşaqların bir qismi üçün həmin tapşırıqlar çox sadə olduğu halda, digər qismi onlarda irəli sürülmüş tələblərlə ayaqlaşa bilmir. Ona görə də təlim prosesində diferensiasiya və fərdi yanaşmanın təmin olunması məqsədə uyğundur.

Alımların uşaqların inkişafına təsir göstərən oyun və tapşırıqların xarakterinə aid fikirlərinə müraciət edək. İsveçli neyrobioloq Holger Hiden molekulyar səviyyədə eksperiment apararaq belə qənaətə gəlmişdir: “Erkən dövrdə beynin özünün tam inkişafı üçün yalnız müvafiq qida deyil, həm də stimullaşdırma tələb edir. Bu amillərdən məhrum olmuş neyronlar, xüsusən stimullaşdırıcı “təlim mühiti” zülal hasil edə bilmir, zəngin lif birləşmələri formalaşdır. Buna görə də onlar, obrazlı desək, boş torbalara bənzəyir və axırda atrofiyaya uğrayırlar”.

B.P. Nikitin də uşaqlarla apardığı təcrübəni təhlil edərkən anoloji nəticəyə gəlmişdir. O, bu vəziyyəti “qabiliyyətlərin səmərəli inkişafının, imkanlarının bərpası mümkün olmayaraq sönməsi” adlandırmışdır.

Yaradıcı proses üçün diqqətin yüksək konsentrasiyası zəruridir. Uşaq uzun müddət və maraqla məşğul olmaq, maneələri dəf etməklə tədricən öz imkanlarının zirvəsinə qalxır.

Öğər uşaqlara fəaliyyət, iş metodlarının seçimində, gördüyü işlərin növbələşdirilməsində sərbəstlik verilirsə, onlar gərginliyi və yorğunluğu hiss etmirlər. Burada uşağın marağı, emosional ruh yüksəkliyi onu göstərir ki, intensiv zehni iş onun xeyrinə xidmət edir. Uşağı verilən sərbəstlik böyüklərin ağıllı, xeyirxah köməyini də nəzərdə tutur. Ən əsası odur ki, bu sərbəstlik böyüklərin hər şeyi diktə etmələrinə çevriləsin. Uşağın görəcəyi işi yerinə yetirmək, onun əvəzinə fikirləşmək düzgün deyil. O, özü fikirləşməlidir.

Bələliklə, intellektin inkişafı üçün yaradıcı prosesi modelləşdirən və müvafiq mikroiqləm yaranan yenitipli oyun və tapşırıqların işlənməsinə ehtiyac var.

Təlim fəaliyyəti konsepsiyası üçün səciyyəvi cəhət nədən ibarətdir? Gəlin onları məşğələnin üçtərkibli (təhsil, inkişaf və tərbiyə) məqsədi axarında qiymətləndirək. Tərbiyəçilərin məşğələnin təhsil məqsədini tədris situasiyası kontekstində həyata keçirir. Həm təlim situasiyası, həm də nəzarət və qiymətləndirmə prosesləri tərbiyə məqsədinin həyata keçirilməsi nöqtəyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məşğələnin inkişafetdirici məqsədinin bilavasitə həyata keçirilməsi üçün təlim fəaliyyətinin infrastrukturunda xüsusi vasitə nəzərdə tutulur. Koqnitiv proseslərin inkişaf etdirilməsi bu vasitənin başlıca vəzifəsini təşkil edir. Uşaqlarda

koqnitiv proseslərin, ilk növbədə, təfəkkürün inkişafı həmişə yaş psixologiyasının aktual problemi olub. Bu problemin yaş və pedaqoji psixologiya aspektində həlli bilavasitə onun psixoloji səviyyədə öyrənilməsindən asılıdır.

Uşaqlarda yaddaşın inkişafı təfəkkürün inkişafı ilə sıx bağlıdır. Uzun illərin müşahidələri göstərir ki, oyun prosesində verilən yeni informasiyalar yaddaşa daha mükəmməl həkk olunur. Uşaqların gördüklləri və eşitdikləri maraq doğurursa, onlar çox səy sərf etmədən bunu yadda saxlayır və fəaliyyətlərində istifadə edirlər.

Məktəbəqədər yaşı uşaqlar əşyalar, hadisələr və anlayışlar arasında əlaqəni gördükdə materialı daha tez qavrayırlar. Bu keyfiyyətlər təfəkkürün yaradıcılıq, ixtiraçılıq qabiliyyətini və bütövlükdə zəkanı inkişaf etdirir.

Tərbiyəçi hər gün uşaqların adaptasiyası prosesi üzərində müşahidə aparır, dəftərə qeyd edir, sonra nəticələri qiymətləndirir.

Modifikasiya. Modifikasiya təlim tapşırığının məzmununun sadələşdirilməsidir. O, hər hansı bir məsələnin məzmununu və konseptual xarakterini dəyişdirir.

Tərbiyəçilərin əksəriyyəti belə hesab edirlər ki, təlim prosesini yaxşı təşkili hər şey deməkdir.

Qrupda özünə qapanan uşaq olduqda tərbiyəçi məsələnin məzmununu onun üçün kifayət qədər aydınlaşdırmağa çalışmalıdır. Tərbiyəçi ilə bərabərhüquqlu subyekt olan uşaq təlim məqsədlərindən irəli gələn problemin həllində tədqiqatçı kimi fəal iştirak etməyə sövq etdirilməlidir.

Tərbiyəçi təlim məqsədlərini gözlənilən nəticəyə yönəltmək üçün aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirməklə işini səmərəli qurmuş olur:

- Uşaqlara nəyi öyrətmək istəyir?
- Mövzu ilə əlaqədar uşaqların ilkin biliyi nədən ibarətdir?
- Bu məsələlərin arasındaki boşluğu doldurmağın hansı yolları var?

Tərbiyəçi qeyd olunan məsələlərə aydınlıq gətirməklə öyrənməyi öyrətmiş olur. Pedaqoji prosesdə tərbiyəçinin tətbiq olunan innovasiyalar və təlim texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək bacarığı bunu təmin edir.

İslahat programının tələblərinə uyğun olaraq müasir texnologiyalardan istifadə, yeni qiymətləndirmə mexanizmlərinin həyata keçirilməsi tərbiyəçinin müasirləşməsini zəruri etmişdir. Öyrəneni öyrətmək maraq və meyillə şərtləndirir. *Maraq* uşaqın məşğləyə, biliyə deyil, müəyyən fəaliyyət sahəsinə olan münasibətdir. *Meyil* isə onun fikrinin biliyə doğru istiqamətləndirilməsidir. Bilik, bacarıq əldə etmək arzusu isə onun tələbatı deməkdir. Bu üç cəhət tərbiyəçi tərəfindən düzgün müəyənləşdirildikdə maraq səmərəli olub, daxili tələbatla nəticələnir.

Öyrənmə yeni mövzunun mənimşənilməsi, biliklərin müstəqil dərk edilməsidir. Uşaqlar təlim prosesində tərbiyəçinin yönəldici sualları və tapşırıqları vasitəsilə yeni biliklər qazanmağa sövq etdirilir. Bu fəallığın sonu qrupda “Öyrəndim!” sədaları ilə yekunlaşmalıdır.

Adaptasiya seçimi təlim üçün yaradılan şəraitin ilkin şərtlərinin mövcudluğu baxımından uşaqın fərdi xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında keçirilməlidir. Məşğələ prosesində dəyişikliklərin, düzəllişlərin aparılması məqsədə uyğundur.

Təlimdə adaptasiya—uşaqlara nisbətən az tələbkarlıq edilməsinə imkan yaradan dəstəkdir. Tərbiyəçinin məntiqi və riyazi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi məşğələsində uşaqlara verdiyi tapşırıq çöpləri hər birində müxtəlif sayda olan dəstələrə çeşidləməkdən ibarətdir. Bu zaman materialın təşkili və onun öz işçi məkanında qorunması ilə bağlı çətinliklər yaranır. Tərbiyəçi uşaqların işini asanlaşdırmaq üçün hər hansı qutu qapağından çöpləri yiğmaq üçün istifadə etmək imkanı verərk adaptasiya tələblərini həyata keçirir. Qutunun kənarları çöpləri stolun üstünə düşməyə, dağılmağa qoymur. Bununla da uşaqların diqqəti yayılmır, yalnız tapşırığın yerinə yetirilməsinə yönəlir.

Təlimdə modifikasiya təlim prosesində hər hansı verilən tapşırığın ixtisas edilməsi və ya dəyişdirilməsidir. Məşğələdə uşaqlar iynəni əvvəlcədən hazırlanmış dəliklərdən keçirməklə parçadan əkila hazırlayırlar. Bəzən uşağı yalnız tikiş maraqlandırır. Bu zaman ülgülərin hansı ardıcılıqla yerləşdirilməsini başa düşmək onun üçün çətin olur. Tərbiyəçi ülgü üzrə tikməyə başladıqdan sonra uşaqa tapşırığı davam etdirmək imkanı verir.

Təlim prosesində əlavələr uşaqlara məzmunu mənimsəmək imkanı verən əlavə fəaliyyət növləridir. Mövzu heyvanlar haqqında olduqda təbiyəçi heyvanlardan bəhs edən hekayə oxuyur. Həmin hekayədə fermadan bəhs olunur. Məşğələdə iştirak edən uşaqların əksəriyyəti şəhərdən kənara çıxmadıqları üçün onların ferma haqqında məlumatları yoxdur. Təbiyəçi bunu nəzərə alaraq hekayəni oxumazdan əvvəl uşaqlara ferma haqqında qısa videosüjet göstərir. Təbiyəçi həmçinin fermanın maketini, heyvan fiqurlarını və s. qrup otağına götərir. Bu, uşaqların mövzunu yaxşı analmalarını, biliklərini təkmilləşdirmələrini təmin edir.

Uşaqlarla aparılan işin səmərəli nəticə verməsi üçün ən mühüm şərtlərdən biri onların qarşısına düzgün təlim-praktik və ya təlim-oyun məqsədi qoyulmasından ibarətdir. Müşahidələr göstərir ki, bəzən təbiyəçilər bu tələbə əməl edə bilmədikdə yeni fəaliyyət növünə keçid mərhələsində çətinliklər özünü göstərir. Uşaqların qarşısına düzgün təlim-praktik məqsədin qoyulması dedikdə, bu yaş dövründə onların üstün fəaliyyət motivlərinə istinad edən məqsədlərin konkretləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman fəaliyyətin əməli cəhətlərini arxa plana keçirmək məqsədə uyğun deyil. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, nə təkcə sözlərdən istifadəyə, nə də uşaqların fəaliyyətlərinin maraq və motivlərinə istinadən onları təlim fəaliyyətinin ilkin mərhələsinə cəlb etmək mümkün olmur. Bunun üçün yerinə yetiriləcək iş tərzlərinin mənimsənilməsi, icra mərhələsinin düşünülmüş şəkildə təşkili zəruridir. Təbiyəçi uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların təşəbbüskarlıq göstərmələrinə şərait yaradarsa, seçim etmə imkanı verərsə, yeni fəaliyyət növünə keçid səmərəli xarakter daşıya bilər.

Təlimin təşkiliinin mühüm şərtlərindən biri mənimsənilən məzmunun keyfiyyət xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasından ibarətdir.

Təlimin təşkili prosesində təbiyəçi ilə uşaqların qarşılıqlı əlaqəsi, əməkdaşlığı uşaqların fəallığını düzgün yönəltməyə imkan verir. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, uşaq və təbiyəçinin vahid subyekt kimi inkişafı, fəaliyyət, şüur və şəxsiyyətin vahidliyi psixoloji prinsipləri (A.N.Leontyev), "sağlam düşüncə pedaqogikası"nın (A.A.Leontyev) pedaqoji prinsiplər sistemi təcrübəyə tətbiq etməklə inkişafı təmin etmək olar.

1. Sosial-mədəni prinsiplər:

- "uşaq dünyası" prinsipi;
- ardıcılılıq prinsipi;
- təhsilin məzmununun tamlığı prinsipi;
- dünyaya düşüncəli münasibət prinsipi.

2. Fəaliyyətyönümlülük prinsipləri:

- fəaliyyət prosesində uşaqların qabiliyyətlərinin inkişafı prinsipi;
- uşaqların fəaliyyətinin idarə olunması prinsipi;
- uşağın inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınması prinsipi;
- uşaqların birgə fəaliyyətdən müstəqil fəaliyyətə keçmələri prinsipi (yaxın inkişaf zonası).

3. Şəxsiyyətyönümlülük prinsipləri:

- uşağın olduğu kimi qəbul edilməsi prinsipi;
- şəxsiyyətyönümlü inkişaf prinsipi;
- psixoloji komfort prinsipi;
- uşağın şəxsiyyətində yeniliklərin nəzərə alınması prinsipi.

Beləliklə, şəxsiyyət, fəaliyyət və şüurun vahidliyi kimi pedaqoji prinsiplər məktəbəqədər təhsil müəssisələrində şəxsiyyətə yanaşmanın konseptual məzmununu təşkil edir. Təlim prosesində təfkkürün intensiv inkişafı üçün tədrisin uşaqların gücləri çatacaq ən yüksək çətinlik səviyyəsinin təmin etmək, uşaqların təlim fəaliyyətlərini dərk etmələrinə nail olmaq lazımdır.

ədəbiyyat

1. Андропова М.В., Хрипкова А.Г. Адаптация организма учащихся к учебным и физическим нагрузкам. Мюнхен: «Педагогика», 1982.
2. Əhmədova A., Ş.Q.Əliyeva. Uşaqların emosional aləminin inkişafı. Bakı: "Elm və təhsil", 2012.
3. Həmzəyev M.Ə. Altıyaşlıların təlimə psixoloji hazırlığı haqqında. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiya", 1985, №4.
4. Kərimov Y.Ş. Uşaqın məktəbə hazırlanmasının ümumpedaqoji məsələləri («Altıyaşlı uşaqın məktəbə hazırlanması»). Bakı: "Maarif", 1980.
5. Əliyeva Ş.Q. Məktəbəqədər pedaqogika (dərs vəsaiti). Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2012.

Определение уровня социальной адаптации детей в дошкольных образовательных учреждениях

резюме

В статье рассказывается о периоде адаптации, которая заключается в помощи ребенку быстро и без дискомфорта привыкнуть к незнакомой среде, чувствовать себя комфортно. Ребенок чувствует себя непринужденно в том случае, когда понимает, что его окружают искренние, заботливые и ласковые люди. Отмечается, чтобы обеспечить участие воспитателей и родителей в этой области необходимо вести целенаправленную работу в сфере адаптации детей в детском саду.

Determining the level of social adaptation of children in preschool educational institutions summary

The article describes the adaptation period, which is to help the child quickly and without discomfort to get used to the unfamiliar environment, feel comfortable. The child feels at ease in the case, when he realizes that he is surrounded by sincere, caring and affectionate people. It is noted that to ensure the participation of educators and parents in this area, it is necessary to conduct purposeful work in the field of adaptation of children in kindergarten.

ВЫБОР РЕБЕНКА В КРИЗИСНЫЙ ПЕРИОД ТРЕХ ЛЕТ

П.Арапова,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и истории педагогики, Институт Педагогики и Психологии Образования, Московский Городской Педагогический Университет

ключевые слова: возрастной кризис, кризис трех лет, позиция «Я сам», негативная симптоматика кризиса трех лет, выбор, моделирование ситуаций выбора, первый опыт самостоятельного выбора

açar sözlər: yaş böhrəni, üç yaş böhrəni, "Mən özüm" mövqeyi, üç yaş böhrənin neqativ simptomları, seçim, seçim situasiyasının modelləşdirilməsi, müstəqil seçimin ilk təcrübəsi

keywords: age crisis, the crisis of three years, the position of «I myself», the negative symptoms of the crisis three years, selection, modeling situations of choice, the first experience of self-selection

Каждый возрастной кризис детства, включая кризис подросткового и юношеского возраста – это жизненный этап, необходимый для становления личности, это период эманципации, освобождения от опеки взрослых. Верно отметил психолог В.К.Вилюнас:

«Не сталкиваясь с кризисными явлениями подросткового возраста, взрослые, по-видимому, значительно дольше оставались бы на удобной для себя авторитарной позиции и видели бы на ребенке только послушного преемника»[1]. То же можно сказать о возрастном кризисе трех лет. Позитивный выход из него возможен только тогда, когда взрослые уважают выбор ребенка и его право на собственные желания.

Кризисные периоды опасны деструкцией личностного развития детей: невротическими тенденциями, соматическими нарушениями, дезадаптацией, если взрослые блокируют актуальные потребности. Кризис трех лет – особый возрастной период, который по сложности протекания принято сравнивать с подростковым кризисом (по мощной сопротивляемости ребенка и негативной симптоматике).

Семизвездие симптомов кризиса трех лет:

- негативизм – немотивированное сопротивление даже привлекательной просьбе взрослых, стремление сделать наоборот;

- упрямство – желание во что бы ни стало настоять на своем только потому, что ребенок это попросил, или потребовал;
- строптивость – направлена против прежнего образа жизни, против устоявшихся норм воспитания, она безлична;
- своееволие – выражается в стремлении ребенка делать все самому;
- протест-бунт – выражение протesta вплоть до истерики; ребенок запрещает решать за него;
- обеспечивание требований взрослых;
- деспотизм – ребенок пытается заставить родителей делать то, что он хочет.

Негативные симптомы, как правило, сопровождаются бурными эмоциональными проявлениями со слезами: подчиняется взрослому – и плачет; не подчиняется – и плачет.

Итогом возрастного кризиса являются новообразования – те психические и социальные изменения, которые впервые возникают на данной ступени развития и определяют внутреннюю и внешнюю жизнь ребенка. В психологической литературе представлены три точки зрения на новообразования кризиса трех лет.

Д. Б. Эльконин выделяет два новообразования – возникновение личного действия и сознания «Я сам». Л.И.Божович центральным новообразованием считает систему «Я», куда входят не только знания ребенка о себе, но и отношение к себе и появление новой потребности «Я сам». Э.Эриксон в качестве новообразования называет «уверенность в себе» и противопоставляет ее «сомнению в себе», «стыду за себя» [3]. Центральное новообразование «Я сам» свидетельствует о том, что кризис трех лет – это первый кризис, когда ребенок противопоставляет свое «Я» окружающему миру и начинает чувствовать себя отдельной, независимой личностью. Вследствие чего новообразованием кризиса трех лет можно считать личное действие, связанное с первым опытом самостоятельного выбора.

Возрастной кризис трех лет – это этап «предформирования» готовности к осознанному выбору. Выбор – это осознанное принятие решения и ответственность за это решение. Выбор в младшем школьном возрасте – это выбор способа поведения; выбор в подростковом возрасте – это выбор образа «Я» ; выбор в юношеском возрасте – выбор образа достойной жизни.

Выбор в кризисе трех лет – решение противоречия между «хочу» и «могу», первый опыт самостоятельного выбора, когда впервые рождается новообразование – восприятие альтернативы, которое напрямую влияет на выбор в последующие возрастные периоды.

В кризисе трех лет выбор – это эмоциональное принятие решения, когда ребенок приобретает первый опыт выбора между «хочу» и «могу», между «хочу» и «хочу». Выбор между «хочу» и «хочу» более простой, но даже он может вызывать у детей сильные эмоциональные переживания, например, ребенок может расплакаться из-за того, что не знает, чего он хочет больше : поиграть или порисовать.

Чем определяется выбор ребенка в кризисе трех лет? Для формирования его потребности в самостоятельном выборе родителям необходимо знать существенные признаки возрастного кризиса; принимать негативную симптоматику как данность возрастного кризиса; оказывать развивающую помощь, когда дети учатся сопоставлять свои желания и осуществлять собственный выбор.

С целью выявления представлений у родителей (76 человек из Москвы, Волгограда и Новосибирска) о возрастном кризисе трех лет мамам была предложена анкета (табл.1).

На каждый вопрос надо было дать один из вариантов ответа, соответствующих высокому, среднему и низкому (стихийно-эмпирическому) уровню знаний. Ответы оценивались в баллах: 2 балла – высокий уровень, 1 балл – средний уровень, 0 баллов – низкий уровень. Анализ результатов показал, что приблизительно у 10% родителей – высокий уровень знаний, у 50% – средний, у 40% – низкий.

Во-первых, зная закономерности кризисного развития, родители способствуют успешному выбору ребенка в кризисе трех лет, если уважают его право на выбор. Адекватное поведение родителей в этот период приводит к развитию способности ребенка к выбору, когда он понимает, что может выбирать сам.

Лишние ребенка право выбора приводят к инфантилизации, когда он ждет, что скажут родители, что они за него решат. Негативный опыт может закрепиться и привести к формированию таких личностных черт, как нерешительность, несамостоятельность, отсутствие инициативы. При выраженной гиперопеке формируется симбиотическая связь родителя, чаще матери, с ребенком, которая выражается в позиции «Мы» в ущерб позиции «Я» ребенка: «Мы сегодня нарисовали красивый тюльпан»; «Мы сегодня хорошо пошли» и т.п. Эта позиция может присутствовать и в школьные годы.

Знания родителей (мам) о возрастном кризисе, %

Таблица 1

Утверждения	Варианты ответов		
1. Возрастной кризисный период развития личности – это....	закономерное явление развития (14); явление, которого можно избежать (51);		результат неправильного воспитания (35).
2. Состояние ребенка в кризисный период характеризуется...	повышенной ранимостью, тревожностью (29);	конфликтностью (49);	не отличается от стабильного периода развития (22).
3. Негативные симптомы в кризисный период необходимо...	принимать как данность(9);	корректировать (57);	подавлять (34).
4. Я могу помочь ребенку в кризисе.	да (20).	иногда (56).	нет (24).

Когда родители создают ситуации выбора, ребенок учится совершать реальный выбор, где учитывается его точка зрения. Оценка взрослых является для него важнейшим средством ориентации в социальном окружении, во взаимоотношениях со взрослым. Конечно, во многом выбор ребенка предопределен родителями: их оценочные суждения напрямую влияют на его выбор, так как дети подражают родителям. В то же время в кризисе трех лет дети перестают нуждаться в постоянной опеке со стороны взрослых и стремятся сделать выбор сами. Таким образом, складывается парадоксальная ситуация: родители хотят, чтобы ребенок был самостоятельным и уверенным, и сами же препятствуют этому, ограничивая его в выборе. Например, ребенок делает бумажный самолет, он у него не получается, мама берет из рук ребенка и переделывает самолет, он красиво летит, ребенок разрывает самолет и разражается слезами. Что требовалось от взрослого? Оказать помощь с разрешения ребенка, спросить: «Тебе помочь?». Развивая самостоятельность как качество личности, родитель должен создавать ситуации успеха.

Актуальность в настоящее время приобретает нравственная сторона самостоятельности детей и взрослых. Истинную социальную ценность самостоятельность обретает тогда, когда она сопряжена с активностью и такими нравственными проявлениями, как гуманизм и взаимопомощь. Нравственная направленность личности ребенка в кризисе

обусловлена теми ценностными ориентациями и отношениями, которые утвердились в окружающей его среде. Эгоистические устремления значимых взрослых, их авторитарность, нетерпимость и двойная мораль могут привести к усилению негативизма, обеспечивающему требований взрослых или к подчинению, потере независимости, подавлению самостоятельности. Именно в кризисный период ребенок утверждает свое «Я», свою волю, желание осуществить выбор. Родитель, понимая и принимая состояние, может помочь воспитанию самостоятельности как свойства деятельности и как развивающейся черты личности дошкольника.

Выстраивая взаимоотношения с ребенком, родители активно влияют на формирование его готовности к выбору. Если взрослый проявляет уважение к мнению ребенка и обсуждает с ним альтернативы: «Какую кашу ты хочешь больше: овсянную или манную?», «Какую книжку будем читать?», «Куда пойдем гулять», то у ребенка формируется привычка выбирать самостоятельно. Он может отказаться от чтения книги и предложить: «Давай сами сочиним сказку про наш двор, про нашу горку», «Не хочу эти загадки отгадывать, давай сами придумаем» и т.п. Это первые проявления его выбора.

Если родители создают ситуацию мнимого выбора, где мнение ребенка ничего не значит, они демонстрируют манипулятивную технику, которую ребенок способен осознавать уже в 6–7 лет. Иллюзия выбора опасна на любом этапе детства отсутствием опыта реального выбора, что негативно оказывается на личностном развитии ребенка. К сожалению, встречаются рекомендации о создании иллюзии выбора в общении с ребенком в кризисный период трех лет.

Во-вторых, для успешного выбора ребенка в кризисе трех лет необходимо принятие негативной симптоматики как данности возрастного кризиса, а следовательно, принятие неблагоприятного состояния. Л.С. Выготский полагал, что оптимальное протекание возрастного кризиса – бурно, но недолго [2]. Бурная форма проявления негативной симптоматики свидетельствует об активности растущей личности; вялое протекание – о задержке аффективной и волевой сторон личности ребенка.

Анализ взаимодействия родителей с детьми в кризисный период трех лет показывает, что не понимая состояния ребенка, они испытывают затруднения в установлении диалога с ним, не могут разрешить конфликтные ситуации, возникающие в это время. Использование авторитарных стереотипов воздействия в любом возрастном кризисе, а в кризисе трех лет особенно, может способствовать тому, что кризис как нормальное и необходимое явление развития превратится в кризис, требующий срочного корректирующего вмешательства. В отдельных случаях родители могут интуитивно находить адекватные способы взаимодействия с детьми.

Родителям необходимо знать и учитывать особенности неблагоприятного состояния, чтобы принять грамотное решение, способствующее выходу ребенка из неблагоприятного состояния. (рис.)

В типичных конфликтных ситуациях наиболее ярко проявляется эмоционально-оценочное отношение родителей к состоянию ребенка (табл.2).

На групповых занятиях мамам (18 человек) было предложено проиграть приведенные ниже ситуации с обменом ролями.

1. Сын в магазине смотрит на бананы, мать спрашивает: «Хочешь?». Ребенок, не задумываясь, отвечает: «Нет!». На улице он разражается слезами: «Хочу бананы!».

2. Девочка категорически не хочет надевать в детский сад платье, которое ей предлагает мать. Ложится на пол и топает ногами.

3. Ребенок в ответ на требование отца кричит: «Ты плохой! Я тебя не люблю!»

Предварительно каждый родитель получил памятку, благодаря которой он познакомился со способами регулирования неблагоприятного состояния.

1. Игнорирование – мнимое незамечание, когда родитель намеренно «как будто» не видит проявлений неблагоприятного состояния и негативной симптоматики. Особенно эффективно игнорирование в ситуациях истерики, упрямства, деспотизма, когда ребенка важно лишить зрителя, можно оставить его одного, уйти в другую комнату.

2. Санкционирование – временное разрешение на проявление неблагоприятного состояния, не опасного для жизни ребенка. Например, сопротивления, когда ребенок выдает серию отрицаний : «не хочу», «не буду», «нет», «не скажу» и т.п. Санкционирование в случае «не хочу» может выглядеть следующим образом: «Понехоти немногого»; в случае «не скажу»: «Не хочешь говорить – не говори».

3. Переключение на другой вид деятельности – эффективный метод реагирования на негативную симптоматику. Например, когда ребенок проявляет упрямство, можно переключить его на интересную для него деятельность: «Пойдем почитаем»; или «Куда спрятался наш Мурзик? Давай поищем его». Для детей особую привлекательность представляет игровая деятельность, поэтому переключение на игру снимает многие негативные проявления: «Давай поиграем в прятки»; или в ответ на «не буду» ребенка можно предложить игру: «Ты король по имени Не буду, а я королева по имени Буду-буду». К сожалению, часто родители используют переключение, провоцируя страхи ребенка: «Посмотри, вот дядя идет, будешь шуметь – он тебя заберет.» или «Вон птица летит, она непослушных детей крадет.» и т.п. Однажды в поезде пришлось наблюдать ситуацию, когда мама трехлетнего малыша, активно сопротивляющегося ее просьбе, сказала, что проводница заберет его к себе, в ответ на что проводница улыбнулась ребенку словами : «Я добрая тетя и никогда не забираю детей от мам». Надо иметь в виду, что избыточное использование переключения опасно переходом проблемы во внутренний план, т.е. невротизацией, когда ребенок остается один на один с проблемой.

4. Концентрация на положительном в ребенке и объекте его неблагоприятного состояния. Например, ребенок запнулся о стол и расплакался. Мама может отреагировать

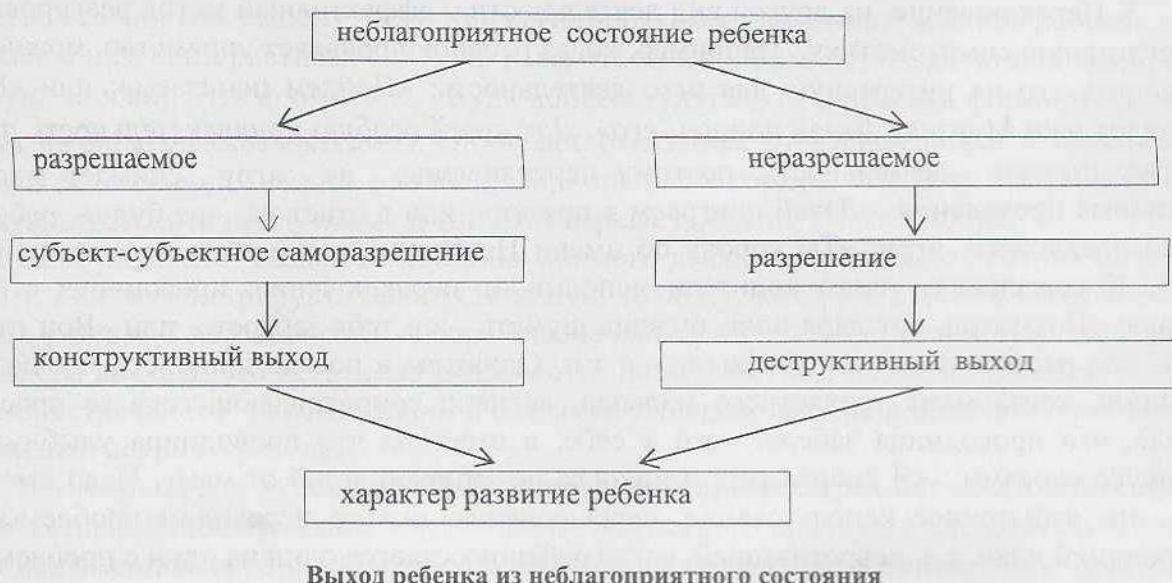
Уровни эмоционально-оценочного отношения родителей к ребенку
в кризисе трех лет

Таблица 2

Уровни	Показатели
высокий	эмоциональное приятие ребенка; эмпатия; эмоциональная поддержка
средний	недостаточный уровень эмоционального приятия; эмпатия; ситуативная эмоциональная поддержка
низкий	эмоциональное отвержение; негативное оценивание; отсутствие эмоциональной поддержки

следующим образом: «Давай подую тебе на коленку». На практике очень часто встречаются примеры, когда мама жалеет ребенка и говорит: «Давай накажем стол. Стол плохой, обидел тебя». Таким образом формируется причина вовне ребенка, что закрепляясь, может привести к стратегии обвинения в юношеском возрасте, опасной снижением рефлексивности и отсутствием объективного анализа собственных действий.

5. Подавление (только в случае агрессии ребенка, опасной для его жизни). Те из мам, кто не знал закономерностей кризисного развития ребенка, как правило, выходили на подавление, т.е. проявляли низкий уровень эмоционально-оценочного отношения, оправдывая свои действия тем, что ребенок «делает назло», «стал совсем непослушным» и т.д. Например, ситуация, когда дочь не надевает платье, была решена через вербальное подавление следующим образом: «Сказала тебе надеть – значит, наденешь»; «Хватит вредничать, а то накажу». Две мамы проявили физическую агрессию: «Наподдам, и тут же истерика прекратится».

В то же время необходимо отметить: когда мамы информированы о кризисе трех лет и владеют умением входа на диалог, они проявляют эмпатию к детям, используя переключение и концентрацию на положительном. Некоторые родители читали психологическую литературу, посвященную воспитанию детей, например, книги Ю.Б.Гиппенрейтер, Эды Ле Щан, Р.Кэмбелла, Х.Дж.Джайнотта и др. Часть мам (8 человек) использовала игнорирование, аргументируя его эффективность в ситуациях истерики, выраженного неблагоприятного состояния. Меньше всего мамы прибегали к санкционированию (2 человека).

В - третьих, для успешного выбора в кризисе трех лет родителям необходимо оказывать ребенку развивающую помощь:

- помочь с разрешения ребенка: «Тебе помочь?»; «Если нужна помощь, я рядом.»;
- косвенная помощь: «В этой ситуации можно было бы...», «Чего ты хочешь больше?»;
- совет-инструкция: «Продумаем: с чего лучше начать?», «Что тебе для этого необходимо сделать?».

Чтобы ребенок научился самостоятельно выбирать, он должен приобрести положительный опыт сопоставления выбора и принятия решения. Для этого ему нужно больше времени для решения поставленной задачи, а родителю следует предложить помощь. Опережая ребенка, взрослый оказывает медвежью услугу, лишая его желания и возможности сделать самому. Чем больше у ребенка будет опыта самостоятельных поступков и принятия решений в дошкольном и младшем школьном возрасте, тем большего успеха он добьется в юношеском возрасте, совершая осознанный выбор стратегии жизни.

Итак, кризис трех лет – это этап «предформирования» готовности к осознанному выбору, это первый опыт самостоятельного выбора, когда впервые рождается новообразование.

ование – восприятие альтернативы, которое напрямую влияет на выборы в последующие возрастные периоды. Если этот опыт позитивный, у малыша развиваются такие качества, как самостоятельность, инициативность, уверенность в себе. Для формирования потребности ребенка в самостоятельном выборе родителям необходимо знать существенные признаки возрастного кризиса; принимать негативную симптоматику как данность возрастного кризиса; оказывать развивающую помощь, когда дети учатся сопоставлять свои желания и осуществлять собственный выбор.

литература

1. Вилюнас В.К. Психологический анализ эмоциональных явлений. Эмоциональная структура личности. «Новые исследования в психологии», 1974, №1.
2. Выготский Л.С. Проблема возраста. Собрание сочинений. IV том. (Под редакцией Б.Д.Эльконина.) Москва: Педагогика, 1984.
3. Гуськова Т.В. Психологический анализ кризиса трех лет. (Диссертация канд. психол. наук.) Москва, 1988.

Üç yaş böhranı dövründə uşaqın seçimi xülasə

Məqalə uşaqlarda üç yaş böhranı dövrünün psixoloji və pedaqoji problemlərinə həsr olunub. Bu dövr «Mən özüm» mövqeyinin, müstəqil seçimini ilk təcrübəsinin ortaya çıxması ilə xaraketrizə olunur. Uşaqın seçimdə müsbət təcrübə əldə etməsi üçün valideynlərin üç yaş böhranı dövrünün əsas xüsusiyyətlərini, neqativ simptomların yaş böhranının əlamətləri olduğunu bilmələri və inkişafetdirici kömək göstərmələri lazımdır.

Choosing a child during the crisis three years summary

Article is devoted to the psychological and pedagogical problem-childs choice in crisis three years. This position during the emergence of "I myself", the first experience of self-selection. To purchase a positive experience in a child choice parents need to know the essential features of the age of the crisis; negative symptoms take as a given age crisis; provide developmental assistance.

МӘКТƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN MARAQ DAİRƏSİNİN ONLARIN İNTELLEKTUAL İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Səlahət Musayeva,
Bakı şəhəri, 235 nömrəli uşaq bağçasının müdürü,
ARTPI-nin dissertantı

açar sözlər: intellektual, inkişaf, maraq, idrak prosesləri, mənimsəmə, qabiliyyət, meyil, ünsiyyət, duyu, qavrayış, həfizə, təsəvvür, təfəkkür;

ключевые слова: интеллектуальное развитие, интерес, процессы развития, разума, присвоение, способность, тенденция, общение, ощущение, восприятие, память, представление, мышление;

key words: intellectual development, knowledge, abilities, interests and learning process, communication, perception, imagination, thought, feeling, memory, tend to.

"Uşaqlar bizim gələcəyimizdir!" Bu sözlərin müəllifi ulu öndər H.Əliyev millətin gələcəyini onun övladlarının intellektual potensialının artmasında görürdü. Cəmiyyətin səviyyəsi onun üzvlərinin intellektual səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Buna görə də məktəbəqədər dövrdən başlayaraq uşaqların bilik və bacarıqlara yiyələnmələrinə diqqət yetirilməlidir.

İntellektual səviyyəsi yüksək olan uşaqlar ölkənin gələcəyinin təminatçılarıdır. Belə uşaqlar digərlərindən bir çox xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Onlarda müqayisətmə, təhlilətmə, qruplaşdırma, ümumiləşdirmə qabiliyyətləri, nitq və təfəkkür fəaliyyəti, düşüncə tərzi yüksək səviyyədə inkişaf etmiş olur. Onlar yüksək mənimsəmə qabiliyyətinə malik olduqlarından iradi səy göstərmələri tələb edilir. İntellektual səviyyələri yüksək olan uşaqlarda biliklə-

rin mənimsənilməsi prosesi davamlı xarakter daşıyır. Bu, həmin uşaqların ətraf aləmə maraqları ilə əsaslandırıla bilər. Məşğələlər və oyunlar uşaqların idrakını inkişaf etdirir. Maraqlı məlumatlar hafizəni möhkəmləndirir, təsəvvürü zənginləşdirir, təfəkkür fəaliyyətinin genişlənməsini təmin edir. İdraki maraqların səviyyəsi bütün uşaqlarda eyni olmur. İdraki maraqlar inkişaf etdikcə uşağın yiyələndiyi bilik və bacarıqların səviyyəsi də artır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində keçirilən məşğələlərdə müxtəlif bilik və bacarıqları əldə etmələri üçün uşaqlarda mövzuya dair marağın yaradılması onların idrakı fəallığını sürətləndirir. Uşaq məşğələ zamanı praktik əməliyyatlar, tədqiqatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olarkən özü də hiss etmədən yeni biliklərə yiyələnir.

Uşağın idrakı fəallığını formalasdırmaq və inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə onunla ünsiyyət yaratmaq lazımdır. Ünsiyyət prosesində uşaq əşya və hadisələrə daha fəal münasibət bildirir, davranışını tənzimləməyi öyrənir, yeni situasiya ilə rastlaşdıqda çətin vəziyyətdən çıxa bilir. Uşaqların böyüklərlə ünsiyyətə daim ehtiyacı olur. Buna görə də böyüklər uşaqların hərəkətlərinə, davranışına, nitqinə həssaslıqla yanaşmalıdır. Uşaqların ətraf aləmdəki əşya və hadisələrlə yaxından tanışlığı onları maraqlandırır. Uşaqlarda meyil, maraq və qabiliyyətlər erkən yaşlardan inkişaf etdirilməlidir. Bu məqsədlə elə situasiyalar yaratmaq lazımdır ki, uşaq onu maraqlandıran şeylərlə qarşılaşın və bunu öz fəaliyyətində əks etdirə bilsin. Balaca Ömər parkdakı göyərçinlərin yaşadığı dama yaxınlaşmağı, tor çəperin arxasından baxmayı, damdakı quşları, onların uçusunu seyr etməyi çox xoşlayır. Bu zaman nənəsi ona çörək verərək quşları yemləməyi təklif edir. Uşaq maraqlı tapşırığı icra edərkən nənə onun diqqətini quşların rənginə və onların sayına yönəldir. Quşlara maraq iki yaşlı uşağın nitqinə “ağ”, “qara”, “uçurlar” kimi sözlərin daxil olmasına şərait yaradır. Adətən, kiçikyaşlı uşaqlar iti, pişiyi müşahidə etməyi çox sevirler. Onlar öz oyunlarında bu heyvanların hərəkətlərini, səslərini təqlid edir, xarici görünüşləri haqqında fikir söyləyirlər.

Tərbiyəçi uşaqların maraq dairələrini nəzərə almalı, həm məşğələdə, həm də məşğələdən kənar vaxtlarda onlara fərdi yanaşmalı, onların psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Cəsarətsiz və utancaq uşaqlarda özünənin hissi və maraq dairəsi zəif olur. Onlar hər şeyə laqeydlik göstərirlər. Tərbiyəçi belə uşaqlara xüsusi diqqətlə yanaşmalı, onların maraqlarını vaxtında aşkar etməli, səylərinə, uğur qazanmalarına kömək göstərməli, yoldaşları ilə xoş münasibət qurmalarına nail olmalıdır. O, uşaqlarda özünənin hissi yaratmağa çalışmalıdır.

Müəllim sanqvinik, xolerik, fleqmatik və melanxolik tipli uşaqları müəyyənləşdirməli, onlara fərdi yanaşmalıdır. Tərbiyəçi son dərəcə fəal olan sanqvinik tipli uşaq yanaşlığı kimi qeyri-fəal mövqeyə malik, melanxolik tipli uşaq yanaşa bilməz. Bunun üçün tərbiyəçi qrupda qarşılıqlı dostluq və yoldaşlıq münasibətləri yaratmalıdır.

Tərbiyəçi hər bir uşaq xeyirxah münasibət göstərməli, onların fəaliyyətini obyektiv qiymətləndirməlidir. Tərbiyəçi həm uşaqlarla yaratdığı ünsiyyətə, həm də uşaqların bir-biri ilə ünsiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Oyunlar və didaktik məşğələlərdən istifadə etməklə uşaqlarda öyrənməyə maraq yaratmaq mümkündür. Kiçikyaşlılar qrupunun tərbiyəcisi sadəriyazi təsəvvürlərin inkişafı üzrə məşğələdə uşaqları əşyalarla tanış etməlidir. 3-4 yaşlı uşaqlarla məşğələni təşkil edən tərbiyəçi birdən-birə mövzuya başlamamalıdır. Belə məşğələ maraqsız olmaqla mənimsəmənin səviyyəsini aşağı salır. Bu məqsədlə tərbiyəçi əvvəlcədən nəzərdə tutduğu kuklanı götürüb, onun başını sığallaya-sığallaya qrup otağına daxil olur və onun dili ilə uşaqlara məlumat verir :

– Salam, uşaqlar. Məni tanınız? Mən kukla Leylayam. Sizin məşğələnizə qonaq gəlmışəm. Sizə hədiyyələr də gətirmişəm.

Tərbiyəçi:

– Uşaq, gəlin görək kukla Leyla nə hədiyyə gətirib?

O, qutudan hər uşaq üçün boşqab, böyük və kiçik dairələr çıxarıb, stolların üzərinə qoyur :

– Uşaqlar, kukla istəyir ki, siz böyük dairələri böyük boşqaba, kiçik dairələri isə kiçik boşqaba qoyasınız.

Uşaqlar tapşırığı həvəslə yerinə yetirirlər. Kuklanın gətirdiyi hədiyyələrin formaları aydın görünüyü üçün uşaqların böyük dairələri böyük boşqaba, kiçik dairələri isə kiçik boşqaba qoymaları asanlaşır.

Məktəbəqədər yaşı uşaqlarda öyrənməyə böyük həvəs olur. Onlar hər şeylə maraqlanır, əvvəlcədən müşahidə etdikləri hadisənin səbəbini öyrənmək məqsədilə böyüklərə müxtəlif məzmunlu suallarla müraciət edirlər.

Ətraf aləmdə uşaqlara aydın olmayan, lakin onlara maraqlı görünən əşya və hadisələr mövcuddur. Onlar yaxşı tanımadıqları əşyaları və anlamadıqları hadisələrin mənasını dərk etməyə çalışır, suallar verirlər. Bu zaman böyüklər sualın cavabını onların maraqlarına doğru istiqamətləndirməlidirlər. Elə etmək lazımdır ki, uşaqlar özlərinə məlum olan faktlarla yenisi arasında əlaqə qura bilsinlər. Sual vermək bacarığı onların hər hansı bir hadisəyə necə diqqət yetirmələrindən irəli gəlir. Uşaqlar həmin hadisəni müşahidə edir, fikir söyləyirlər. Bəzi hallarda isə uşaqlar onlara məlum olan məsələlər barədə yenidən sual verirlər. Beləliklə, onlar qarşılardakının fikirlərini öyrənməklə müsahibəni uzatmağa çalışırlar. Başqasının fikrini bildikdən sonra onlarda yenidən sual verməyə maraq oyanır. Bu zaman tərbiyəçi onları düzgün istiqamətləndirməlidir. Həmin proses təfəkkürün və nitqin inkişafına yönəldilməli, uşaqların daha ətraflı məlumat almalarına, bilik qazanmalarına xidmət etməlidir.

Uşağın suallarına cavabı yiğcam, obrazlı şəkildə çatdırmaq yaxşı nəticə verir. Tərbiyəçi uşaqların verdikləri suallar arasından ən vacibini seçərək fikirlərini düzgün istiqamətləndirməlidir. O, elə etməlidir ki, uşaqlar ətraf aləmdə baş verən hadisələrlə, əşyalarla tanış olsunlar. Oyun zamanı verilən sual və tapşırıqlar uşaqlarda müsbət emosiyalar, sevinc, təəccüb, heyvət hissələri oyadır. Belə oyunlar onların idraki proseslərinin inkişafına daha geniş imkan yaradır. Bu zaman tərbiyəçilər emosional qavrama əsasında onların diqqətini cəlb edən əşya və hadisələr vasitəsilə daha çox məlumat toplamağa maraq oyadırlar. Beləliklə, tərbiyəçi uşaqların dünyagörüşünü tədricən genişləndirir, onların gördüklerinə münasibət bildirmələrini təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. (1 İyun – Uşaqları Müdafiə günü) həsr olunmuş “Beynəlxalq Uşaq Müsiqi Festifikasi”da çıxışı.) 1997, oktyabrın 14-ü.
2. Tədrissə yardım mərkəzinin kurs materialları. Bakı, 2012.
3. Surevtseva A.V. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: “Maarif”, 1964.
4. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin programı (kurikulumu) (3-6 yaş). Bakı: “Kövsər”, 2014.
5. Məktəbəqədər təhsilin yeni məzmun xüsusiyyətləri (metodik tövsiyə). Bakı: “Kövsər”, 2014.

Влияние круга интереса на интеллектуальное развитие у детей дошкольного возраста

резюме

В статье рассказывается о влиянии круга интереса к интеллектуальному развитию у детей дошкольного возраста, так же объясняется пути развития мышления и познавательной активности у детей. Раскрывается роль этих занятий в интеллектуальной развитии детей.

В то же время отмечается важность подхода воспитателя к детям в соответствии их темпераменту. Так же говорится как заинтересовать детей путем дидактических игр и занятий.

Influence of the range of interests in the intellectual development of children preschool summary

The article describes the impact of the range of interests to intellectualnomu development of preschool children, as explained by the development of thinking and cognitive activity in children. Disclosed role of these activities in the intellectual development of children.

At the same time notes the importance of the approach of educators to children according to their temperament. Also said to be interested in teaching children through games and activities.

savadlı və səriştəli şəxs kimi yetişmələrinə təkan verən mütaliə mədəniyyətinin formallaşmasına nail olmaqdan ibarətdir. Son illərdə Dövlət Strategiyasına uyğun olaraq ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmış, bir sıra layihələrin icrasına başlanılmışdır. Aydındır ki, mütaliə hər hansı mətnində verilmiş məlumatın təhsilalan tərəfindən mənimşənilməsinə imkan verir. Mütaliə həm ayrı-ayrı fərdlərin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin həyatının bütün sahələrinə bilavasitə təsir göstərir. Mütaliə nəticəsində yaranmış yeni ideyalar hamı tərəfindən özünüküldərilir. Mütaliə hər bir insanın şəxsiyyət kimi formallaşmasında böyük rol oynayır. İnsan mütaliə edərək dünyagörüşünü, bilik səviyyəsini, həyat təcrübəsini, lügət ehtiyatını, nitq mədəniyyətini artırır. Mütaliə insanın gündəlik hadisələrə baxış tərzini, digər insanlarla olan münasibətini, mənəviyyatını formallaşdırır. Mütaliə edərək bir çox biliklərə sahib olan insanda özünə inam hissi güclənir. Bu da insanlarla münasibətdə ona hörmət və etibar qazandırır. Tarix boyu məlumatlı, zəngin nitq mədəniyyətnə malik olan insanlar cəmiyyətə liderlik etmiş, kütləni öz arxasında aparmağı bacarmışlar. Məhz buna görə bəşəriyyətin inkişafına öz töhfələrini vermiş böyük elm, təhsil, mədəniyyət xadimləri insanın hərtərəfli inkişafında mütaliənin müstəsna rolunu yüksək qiymətləndirmişlər.

Müasir qloballaşma şəraitində ən çox təəssüf doğuran məsələlərdən biri də uşaq və gənclərdə mütaliəyə marağın azalmasıdır. Bəs necə edək ki, bizim övladlarımız, şagirdlərimiz cəmiyyətdə öz yerini tutu bilən şəxsiyyət kimi formallaşınlar?

Özsüz, uşaqlarda mütaliə vərdişlərinin yaradılması, mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi tərbiyənin ən vacib istiqamətlərindən biridir. Təhsilsünashıqdə formallaşmış məqbul fikrə görə mütaliə vərdişinin uşaqlara erkən yaşlardan aşlanması vacib amillərdəndir, çünki hər bir insanda şəxsi dünyagörüşü, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, xeyirxahlıq, xalqa bağlılıq kimi müsbət keyfiyyətlərin formallaşması üzrə ilkin vərdişlər məhz uşaqlıq dövrünə təsadüf edir. Azyaşlı uşaqlarda kitab oxumağa marağın yaradılması, sözsüz ki, ilk növbədə valideynlərin öhdəsinə düşür. Kitabla ilk tanışlıq nə qədər erkən yaşlardan başlanarsa, o qədər təqdirəlayıq olar. Uşaqları kitabla bir yaşıdan başlayaraq, mərhələli şəkildə tanış etmək lazımdır. Kiçikyaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş kitablar qısa mətnlərdən ibarət olub, şəkilli, rəngarəng, cəlbedici, keyfiyyətli materiallardan hazırlanmalıdır. Kiçikyaşlı uşaqlar üçün mütaliə vasitəsi kimi, əsasən, nağıllar seçilməlidir. 2-3 yaşından başlayaraq uşaqları xalqımızın və dünya xalqlarının məşhur nağıll qəhrəmanları ilə (Cırdan, Məlikməmməd, Ələddin, Mauqli, Buratino, Çipollino, Göyçək Fatma, Qırmızı-papaq və b.) tanış etmək olar.

4-6 yaşlı uşaqlara artıq sehri nağıllar oxumaq mümkündür. Onlar özləri oxuya bilmədiklərdən nağılları valideynlər oxumalıdır. Kiçikyaşlı uşaqlarda göz yaddaşı daha güclü olduğundan əyanılık çox vacibdir. Belə ki, nağılin hər hissəsi oxunduqca həmin hissəyə dair illüstrasiyalar göstərilməli və izahat verilməlidir. Beləliklə, artıq məktəbə getməyə hazırlaşan uşağı kitabla dostlaşdırıa bilərik. Bu sahədə dünya təcrübəsini yada salmaq yerinə düşərdi. ABŞ-da, Avropanın inkişaf etmiş dövlətlərində hər il məktəbəqədər yaşı uşaqların mütaliəsinə dair statistika aparılır. Bu statistika mahiyyət etibarilə uşaqların mütaliə mədəniyyətinin, zehni inkişafının, nitq və yazı vərdişlərinin zənginləşdirilməsinə xidmət edir. Təsadüfi deyil ki, ABŞ-da məktəb yaşı çatmamış uşaqları olan valideynlərin 60 faizi hər gün onlara kitab oxuyur.

Bu bir reallıqdır ki, ibtidai sinfə qədəm qoyan şagird artıq kitabla tanışdırısa, onu sevirsə, valideyni ilə kitab mağazasından özünə kitab seçməyi bacarırsa, onun məktəbə adaptasiyası asan olacaq. Oxumaq bu şagirdlər üçün əzab-əziyyətə deyil, marağa çevriləcək. Hesab edirik ki, Dövlət Strategiyasına uyğun olaraq ölkədə məktəbəqədər hazırlıq işinin icbariliyi bu sahədə əsaslı irəliləyişə səbəb olacaqdır.

I sinifdən başlayaraq mütaliə vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə rəhbərlik sinif müəlli-minin üzərinə düşür. İbtidai siniflərdə oxu bacarıqlarının formalşdırılması Azərbaycan

- açar sözləri seçmək və onlar əsasında məzmunu izah etmək;
- əsəri təhlil etmək.

Psiyoloqlar qeyd edirlər ki, əsərin mənimsənilmə səviyyəsi oxucunun hərtərəfli biliyə malik olması, intonasiyanı gözləməsi, emosionallıq və s. kimi şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır. Əsərin məzmunun mənimsənilməsində də müxtəlif sərbəstliklər mövcuddur: hər kəs eyni əsəri öz fərdi xüsusiyyətləri və həyat təcrübəsinə görə müxtəlif aspektlərdə başa düşür.

Oxunun səmərəli olması və mükəmməl dərk edilməsi üçün mətn üzrə işdən başlamaq lazımdır. “Əgər şagirdlər material üzərində, fəal zehni tapşırıqlar üzrə işləyirlərsə, bu fəaliyyət materialı başa düşməyə, dərindən anlamağa yönəlibsə, material ixtiyarı və qeyri-ixtiyari halda müvəffəqiyyətlə hafizədə həkk olunar, yaxşı yadda qalar”[2]. Mətn üzərində iş dedikdə, təhlil, müqayisə və ümumiləşdirmə bacarıqları nəzərdə tutulur. Bu bacarıqlar ümumtəhsil məktəblərinin Azərbaycan dili fənni üzrə təhsil programının (kurikulumun) ibtidai təhsil səviyyəsi üçün “Oxu” məzmun xəttinə dair təlim nəticələrində belə verilmişdir:

- mətni şüurlu oxuyur;
- qarşılaşdığı sözlərin mənasını başa düşdүünü nümayiş etdirir;
- oxuduğu mətnin məzmununa münasibət bildirir;
- mətnin hissələri arasında məna əlaqələrini müəyyənləşdirir.

Bu bacarıqlar siniflər üzrə məzmun standartlarında bir az da dəqiqləşdirilir. Nümunə üçün bir neçə standarta nəzər salaq: “2.2.8. Məndəki əsas fikri müəyyənləşdirir və sadə formada ifadə edir. (I s.); 2.2.4. Məndəki əsas fikrə münasibətini bildirir. (II s.); 2.2.4. Məndəki əsas fikri həyatla əlaqələndirir. (III s.); 2.1.3. Öyrəndiyi yeni söz və terminlərin lügətini tərtib edir. (IV s.)” və s. Standartların gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı mətn üzrə iş aparıllarkən şagirdlərə aşağıdakı xarakterli tapşırıqlar verilə bilər:

Oxudan əvvəl:

- Oxunun məqsədini müəyyən edin.
- Mətni gözdən keçirin.
- Başlıqlara və yarımbaşlıqlara, yağılı şriftlə verilmiş sözlərə, illüstrasiyalara diqqət yetirin.
- Əsərin ideyası barədə proqnoz verin.
- Hadisə, mövzu və ya müəllif haqqında bildiklərinizi xatırlamağa çalışın.

Oxu zamanı:

- Hər bir abzasdakı əsas və ikinci dərəcəli fikri müəyyən edin.
- Məndəki açar sözləri seçin .
- Tanış olmayan sözləri qeyd edin.
- Mətnə dair aşağıdakı məzmundan suallar tərtib edin:
 - Əsərin müəllifi kimdir?
 - Əsərdə nədən bəhs edilir?
 - Əsər hansı məqsədlə yazılib?
 - Əsərdə əsas məqamlar hansılardır?

Oxudan sonra:

- Məndəki hadisələri illüstrasiya, sxem, cədvəl və s. ilə təsvir edin.
- Mətni müəyyən mənanın tamamlandığı hissələrə (abzaslara) ayırib adlandırın.
- Əsərin digər əsərlərlə əlaqəsini müəyyənləşdirin.
- Mətnin planını tərtib edin.
- Əsər haqqında şəxsi rəyinizi bildirin.
- Əsərdən nəticə çıxarın, onu həyatla əlaqələndirin.
- Mətnin məmənunu öz sözlərinizlə nəql edin.

Mətn üzrə sistemli şəkildə aparılan iş əsərin ideyasının mənimsənilməsinə kömək edir. Eyni zamanda, şagirdlərdə ehtimal və proqnozlaşdırma, tədqiqatçılıq, sual qoyma, plan tərtib etmə, müstəqil rəy bildirmə və s. bacarıqlar inkişaf edir.

Yuxarıda göstərilənlər həm müəllimin verdiyi tapşırıqlarda, həm də dərsliklərin metodik aparatında bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmalı, şagirdi istiqamətləndirməlidir.

Anlama məntiqi yaddasaxlamanın zəruri şərtidir. Məntiqi yadda saxlamada öyrənilən materialın planının tərtibi çox əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan dili fənni üzrə təhsil programında (kurikulumunda) ibtidai siniflərdə plan tərtibetmə ilə bağlı bilik və bacarıqlar “2.2.7. Mətni mənaca bitkin hissələrə ayırır, şəkilli planını tutur. (I s.); 2.2.3. Mətnin hissələrinə başlıqlar verməklə məzmununa aid sadə plan tutur. (II s.); 2.2.3. Mətnin geniş planını tutur. (III s.); 2.2.3. Verilmiş mətni genişləndirmək və davam etdirmək məqsədilə yaradıcı plan tutur. (IV s.)” məzmun standartlarında öz əksini tapmışdır. I-IV siniflər üçün Azərbaycan dili dərslikləri bu cəhətdən təhlil edildikdə aşkar oldu ki, I sinifdə heç bir mətndə plan tərtibetməyə dair tapşırıq verilməmiş, II sinifdə 3 mətndə (“Papaqçı və meymunlar”, (səh.104), “Xaqani”, (səh.165), “Yalançı çoban”, (səh.201)); III sinifdə 2 mətndə (“Cəfər Cabbarlı”, (səh.133), “Tacir və dostu”, (səh.181)); IV sinifdə yalnız 1 mətndə (“Unudulmuş dost”, səh.134) verilmişdir. Məzmun standartlarının kodlarına diqqət yetirərkən görürük ki, onlar, I sinifdən başqa, bütün siniflərdə eynidir, lakin bilik və bacarıqlar sinifdən-sinfə keçidkə inkişaf etdirilir. Tapşırıqlardan göründüyü kimi, standartlardakı inkişaf xətti dərsliklərdə nəzərə alınmamışdır. Yuxarıda adları qeyd edilən mətnlərə dair tapşırıqlar “Mətnin hissələrinə uyğun plan tut”, “Mətnin planını tərtib et”, “Mətnin hissələrinə ad ver və plan tərtib et” kimi ifadə olunmuşdur. Halbuki məzmun standartlarında şəkilli planının (I s.), geniş planın (III s.), yaradıcı planın (IV s.) tərtibinin öyrədilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Dərs dinləmələri zamanı bu standartların müəllimlər tərəfindən reallaşdırılmasında müəyyən boşluqların olduğu müşahidə edilir.

“Plan tərtibetmə mətn üzrə aparılan işin məğzini təşkil edir” desək, yanılmariq. Plan tərtib etmək üçün şagird mətni diqqətlə oxumalı, bitkin hissələri tapmalı, onları sistemləşdirməli və bunun əsasında mətnin məzmununu nəql etməlidir. Mətn üzrə aparılan bu fəaliyyətlər şagirdin mətnin məzmununu mənimsəməsinə, əsas fikri müəyyənləşdirilməsinə, baş verən hadisələrin ardıcılığını dərk etməsinə və mətni hərtərəfli, əhatəli şəkildə anlamasına şərait yaratmış olur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumları (I-IV siniflər). Bakı, 2008.
2. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. (dərslik). Bakı: RS “Proqress MMC”, 2013.
3. İbrahimov F N., Hüseynzadə R. L . Pedaqogika.(dərslik, I cild). Bakı: “Mütərcim”, 2012.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Москва: «Смысл», 1997.

Чтение как одно из средств развития речи

резюме

В статье рассказывается о развитии у учеников навыков чтения и понимание прочитанного. Автор освещает важность усвоения работы над текстом, особенно умений составления плана. В связи с этим вопросом были исследованы содержательные стандарты, учебники, деятельность учителя. В статье также было отмечена связь чтения с другими речевыми деятельностями.

Reading as a means of development of speech

summary

The article describes the development of the students reading skills and reading comprehension. The author highlights the importance of assimilation of the text, especially the skills of drawing up the plan. In connection with this matter content standards, textbooks, teacher activity were investigated. The article was also marked by the connection of reading with other speech activity.

ŞAGİRLƏRİN TƏLİM VƏ TƏRBİYƏSİNDE HƏYAT BİLGİSİ FƏNNİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Xuraman Nağızadə,

AMİ-nin əlavə təhsil fakültəsinin dekan müavini,

Azərbaycan Müəllimlər İnstytutunun dissertantı,

x.y.nagizade@mail.ru

açar sözlər: ekoloji tərbiyə, vətəndaşlıq borcu, vətəndaşlıq tərbiyəsi, abstrakt idrak, sosial elmlər, sağlam əqidə, mənəvi dəyərlər;

ключевые слова: экологическое воспитание, гражданский долг, воспитание патриотизма, абстрактное познание, социальные науки, здравое мышление, духовные ценности;

key words: environmental education, civic duty, patriotism education, abstract cognition, social sciences, sound thinking, spiritual values;

Respublikamızda aparılan təhsil islahatı nəticəsində nə qədər təhsilin məzmununun şagirdyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük üzərində qurulmasına nail olundusa, bir o qədər də onun tələbəyönümlülük üzərində qurulması irəli sürüldü. Bu, dövrün, inkişaf edən cəmiyyətin tələbidir. Müasir şagirdin hərtərəfli inkişafa, yüksək intellektə və mənəvi dəyərlərə malik şəxsiyyət kimi formalaşması üçün fənlərin mövcud məzmununda dəyişikliklərlə yanaşı, onların sırasına yenilərinin əlavə olunmasına da şərait yaradıldı. İbtidai təhsil pilləsi üçün nəzərdə tutulmuş həyat bilgisi fənni də bunlardan biridir.

Bu fənnin tədrisinə 2008/2009-cu tədris ilindən etibarən başlandı. Başqa fənlərdən fərqli olaraq, həyat bilgisi konkret bir elmin əsaslarını öyrətmir, təbiətə və sosiologiyaya aid müəyyən mövzuların tədrisinə imkan yaratır.

İnteqrativ fənn olan həyat bilgisi üçün müəyyənləşdirilmiş – “Təbiət və biz”, “Fərd və cəmiyyət”, “Mənəviyyat, sağlamlıq və təhlükəsizlik” kimi məzmun xətlərinə müvafiq şəkildə öyrənənlərin şüurunda canlı və cansız aləm haqqında geniş təsəvvür yaradılır. Şagirdlərdə onların da bu aləmin ayrılmaz bir parçası olduğuna əminlik yaranır, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisə və dəyişiklikləri, onların aralarındaki əlaqələri aşdırır, tədqiq və təhlil etmək, proqnozlaşdırmaq, arzu və düşüncələrini başqalarına çatdırmaq bacarıqlarına sahib olurlar. Bu fənnin tədrisi prosesində şagirdlər vergi, siğorta, ailə və dövlət büdcəsi haqqında sistemli biliklərlə yanaşı, qənaət, şəxsi və ailə bütçələrini idarə etmək bacarıqlarına da yiyələnilərlər.

Həyat bilgisi fənninin tədrisi ilə şagirdlərdə ilk dəfə mənəvi tərbiyə, fiziki sağlamlığın əsasları, həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi, fövqəladə hallarda özünü və yaxınlarını mühafizə, vətəndaşlıq borcu, insan hüquqları və ekoloji tərbiyə məsələləri üzrə bilik və bacarıqlar formalaşdırılır. Fənnin tədris programında şagirdlərin zehni, fiziki və emosional inkişafı üçün bütün imkanlar nəzərdə tutulmuşdur. Şagirdlər yüksək əxlaqlı, saf, ədalətli, mərhəmətli, tolerant, özüne və başqalarına hörmət etmək kimi yüksək mənəvi dəyərlərə yiyələnilərlər.

Araşdırmalar göstərir ki, həyat bilgisi fənni Avropa ölkələrində müxtəlif adlar altında tədris olunur və məzmun etibarilə ölkəmizdə müəyyənləşdirilmiş məzmun xətlərinə yaxın olub, inteqrativliyini saxlayır.

Azərbaycanda həyat bilgisi fənninin tədrisinə digər ölkələrə nisbətən gec başlanmışdır. Belə ki, Türkiyədə bu fənn hələ 1924-cü ildən tədris olunur. Faktiki olaraq Azərbaycanda tədris olunan həyat bilgisi fənni məzmun etibarilə Türkiyədə tədris olunan həyat bilgisi fənninin məzmununa oxşardır. Orada həmin fənn, əsasən, ibtidai təhsilin ilk üç ilində, “Məktəb həyəcanım”, “Mənim əvəzsiz ailəm”, “Dünən, bu gün, sabah” adlı məzmun xətləri əsasında tədris olunur.

Araşdırımlar aparılırlar kən məlum oldu ki, burada da hər üç məzmun xətti tədris prosesində həm şagirdlərdə həyatı bacarıqlar formalaşdırır, həm də onların vətəndaş kimi yetişmələrinə kömək edir. Türkiyədə IV– V siniflərdə bu fənn “Sosial biliklər”, “Fənn və texnologiya” adları altında tədris olunsa da, məqsəd və vəzifə etibarilə həyat bilgisi fənnindən fərqli deyil, demək olar ki, məzmun etibarilə eyniyüklüdür.

“Adları göstərilən fənlərin “İnsanlar, məkanlar və mühit” adlı məzmun xətti ölkəmizdə tədris olunan həyat bilgisi fənninin “Fərd və cəmiyyət” məzmun xətti ilə üst-üstə düşür. “Fənn və texnologiya” fənninin “Canlılar və həyat”, eləcə də “Maddə və fərqlilik” məzmun xətləri isə “Təbiət və biz” məzmun xəttində əks olunan məsələlərlə eyni istiqamətlidir. [1.səh.1–3]

Finlandiyada bu fənn “Zaman”, “İnsan və mühit” və s. adlar altında, Hollandiyada isə “Təbiət elmləri”; “Sosial əlaqələr”, “Vətəndaşlıq elmi” adları altında tədris olunur.

Həyat bilgisi fənninin insan potensialının planlaşdırılması və idarə edilməsi istiqamətində xüsusi əhəmiyyəti var. Bu fənnin tədrisi müxtəlif səpkili bilik və bacarıqların inkişafına, insan potensialının formalaşmasına xidmət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, insan potensialının cəmiyyətə yararlılıq prinsipi əsasında formalaşdırılması nəzərdə tutulur.

Həyat bilgisi fənni ibtidai sinfə qədəm qoyan hər bir şagirdin özünü bioloji, psixoloji və sosial varlıq kimi dərk etməsinə yardımçı olur, bilik və bacarıqların formalaşmasında, təkmil-ləşməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd olunduğu kimi, bu fənn insanın sosial fəaliyyətini, dünyagörüşünü inkişaf etdirən bir sıra elmləri əhatə edir. Buna görə də deyə bilərik ki, həyat bilgisi fənni insanın davamlı inkişafının əsasını qoyur.

Suallar III sinif şagirdləri üçün mürəkkəb görünse də, onlar integrativ xarakter daşıyır, uşaqları düşündürür və müxtəlif fərziyyələr söyləməyə vadar edir. Nəticədə uşaqlar həm Yer planetindəki hadisələr haqqında düzgün məlumat verməyə cəhd göstərir, həm də onların mücərrəd təfəkkürü formalaşır. Mücərrəd dərkətmə insanın və cəmiyyətin həyatında yeniliklərə yol açır. Təbii ki, bu yol perspektivli, həyata integrasiya olunmuş təhsil prosesindən keçir. Təhsilli insan bilik və bacarıqların yaradıcısına, daşıyıcısına və tətbiq edəninə çevrilir. “Bu səbəbdən biliklərin əldə edilməsi üçün ən vacib amil olan təhsil davamlı insan inkişafının qiymətləndirilməsində xüsusi rol oynayır. [3, səh.79]

Bu gün bütün dünyada müasir, milli dəyərlərin daşıyıcısı olan, sağlam düşüncəli, möhkəm əqidəli insan yetişdirilməsi prioritet məsələdir.

Ədəbiyyat

- 1.Ilköğretim 1, 2 ve 3. siniflar hayat bilgisi dersi öğretim programı ve kılavuzu”. Ankara, 2009.
2. Mehdiyeva G., Bayramova F. Həyat bilgisi. (3-cü sinif üçün dərslik.) Bakı: “Azpoliqraf”, 2010.
3. Ələkbərov U. Davamlı insan inkişafı və ekoloji svilizasiyanın əsaslar. (dərslik). Bakı: “Təhsil”, 2013.

Значение предмета познание мира в обучении и воспитании учеников резюме

В статье говорится о сравнении содержания предмета познания мира с однозначными предметами разных цивилизованных государств. В статье также было отмечено, что этот предмет преподается как всемирный предмет и имеет особое значение в разностороннем обучении и воспитании детей нашего государства.

The value of the subject of knowledge of the world in education of students summary

The article refers to comparing the content of the subject knowledge of the world with unique objects of different civilized countries. The article also noted that this subject is of particular importance in diversifying the training and education of children in our society.

SXEM VƏ ŞƏKİLLƏRLƏ VERİLMİŞ TƏNLİKLƏRİN HƏLLİ YOLLARININ ÖYRƏDİLMƏSİ

Valeh Məmmədov,
AMİ-nin müəllimi

açar sözlər: figur, sxem, şəkil, tənlik, alqoritm;

ключевые слова: фигур, схема, рисунок, уравнение, алгоритм;

key words: figure, scheme, picture, equation, algorithm.

Bir neçə ildir ki, Azərbaycanın ümumtəhsil məktəbləri kurikulumlar (programmlar) əsasında işləyir. Kurikulumda keçid aşağıdakı səbəblər üzündən zəruri hesab edildi:

- dünya təhsil sisteminə integrasiya, informasiya əşrinin tələbləri;
- təhsilin məqsəd və vəzifələrinə yeni yanaşmaların formallaşması;
- mövcud ümumi təhsil programlarının tələblərə cavab verməməsi;
- cəmiyyətdə yeni ictimai münasibətlərin yaranması.

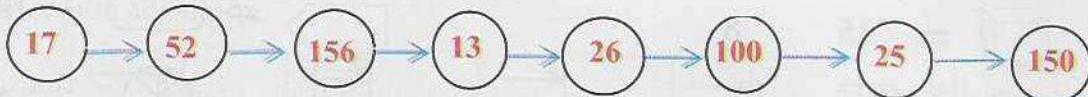
Kurikulum şəxsiyyətönümlü, şagirdyönümlü, nəticəyönümlü, tələbəyönümlü olmaqla, integrativlik əsas prinsip kimi nəzərdə tutulur.

Hazırda müəllimlər dəslərini interaktiv və digər müasir təlim metodları ilə aparmaqla, şagirdlərin qarşısında problemlə suallar qoymaqla onların tədqiqatlılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirə bilirlər. Şagirdlər belə suallara cavab tapmaq üçün götür-qoy edir, cavablarını məntiqi ardıcılıqla qururlar. Bu, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirir, riyaziyyat fənninə marağın artmasına şərait yaradır, intellektual və yaradıcı təfəkkürün inkişafına, müstəqil təhlil aparmaq və əqli nəticə çıxarmaq vərdişlərinin formallaşmasına təkan verir.

Müəllimlər dərs prosesində müxtəlif təlim formalarından (kollektivlə, kiçik qruplarla və fərdi iş) interaktiv təlim resurslarından səmərəli istifadə edirlər.

Riyaziyyat dəslərində tətbiq olunan bir metoddan – sxemlə verilmiş tənliliklərin həllindən istifadə etməklə fikrimizi açıqlayaq:

gruplarla iş. 1) x, y, z, t, k, d, m dəyişənlərinin uyğun qiymətlərini azalan sıradə elə yazın ki, qız adı alınsın.

cədvəl 1.

m	d	x	z	k	y	t
ə	i	y	b	a	z	n

Tapşırığı alqoritmlərə görə yerinə yetirin. Alqoritmə görə dəyişənlərin qiymətlərini tapın.

1. $x; 17+x = 52; x=35$
2. $y; 52y= 156; y= 3$
3. $z; 156 - z = 130; z= 26$
4. $t; 130 : t = 26; t= 5$
5. $k; 26 +k = 100; k = 74$
6. $d; 100 : d = 25; d= 4$
7. $xm; 25xm =150; m = 6$

Həmin qiymətləri cədvəldə yazın.

cədvəl 2.

y	k	t	d	x	z	m
3	74	5	4	35	26	6

1. Cədvəli doldurun. Cədvəldə dəyişənlərin qiymətlərini nəzərdən keçirək.

1.	74	35	26	6	5	4	3
2.	k	x	z	m	t	d	y
3.	a	y	b	ə	n	i	z

- a) Cədvəlin birinci sətrində alınan ədədləri azalan sıra ilə yazın.
 b) 2-ci cədvəldən istifadə edərək, ikinci sətirdəki sütunlarda latın hərfərinin (*x, y, z, t, k, d, m*) uyğun qiymətlərini yazın.
 c) 2-ci cədvəldən istifadə etməklə, üçüncü sətirdə qızın adını yazın.

Cavab: Aybəniz.

4. Tramvaya uyğun ədədi tapın.

Nümunə üçün həlli göstərək:

Həlli:

$$- \quad 710$$

$$1) 15:3=5 \text{ (uşaq)}$$

$$= \quad 15 \quad : \quad 3$$

$$2) 5+9=14 \text{ (velosiped)}$$

$$\times \quad 5$$

$$3) 12 \times 70=840 \text{ (təyyarə)}$$

$$= \quad 15 \quad \times \quad$$

$$4) 840-710=130 \text{ (avtobus)}$$

$$= \quad + \quad 9$$

Cavab: Tramvaya uyğun ədəd 130-dur.

Digər çalışmaların da həlli eyni qaydada aparılır.

5. Silindrə uyğun ədədi tapın.

$$\boxed{\square} = \quad 15 \quad 8$$

6. Kofe bankasına uyğun ədədi tapın.

$$\boxed{\square} = \quad - \quad 100$$

$$\boxed{\square} = \quad \boxed{\square} \quad 4$$

$$\boxed{\square} = \quad \times \quad 4$$

$$\boxed{\square} = \quad \boxed{\square} \quad x \quad 8$$

$$\boxed{\square} = \quad : \quad 8$$

$$\boxed{\square} = \quad \diamond \quad : \quad 8$$

$$\boxed{\square} = \quad + \quad 200$$

$$\diamond = \quad \circ \quad + \quad 3$$

$$\diamond = \quad \boxed{\square} \quad x \quad 3$$

Cavab: Silindrə uyğun ədəd 7-dir.

Cavab: Kofe bankasına uyğun ədəd 300-dür.

64	73	82	91	A
B	86	95	87	C

7. Şam ağacına uygun ədədi tapın.

$$\begin{array}{rcl} \triangle + 250 = \odot \\ \text{Cloud} - 115 = \text{Moon} \\ \odot : 5 = \text{Cloud} \\ \hline 250 \times 40 = \triangle \\ \text{Moon} \times 2 = \text{Tree} \end{array}$$

Cavab: Şam ağacına uygun ədəd 270-dir.

9. 3 nömrəli fiqura uygun ədədi tapın.

$$\begin{array}{l} 1 + 3 = 15 \\ 4 + 2 = 3 \\ 24 : 1 = 4 \\ 2 \times 5 = 18 \\ 19 - 5 = 16 \end{array}$$

Cavab: 3 nömrəli fiqura uygun ədəd 8-dir.

8. Gölə uygun ədədi tapın.

$$\begin{array}{l} \star : 3 = \square \\ \text{Pie} \times 4 = \star \\ \triangle : 5 = \text{Circle} \\ \hline 110 - 35 = \text{Pie} \\ \square + 35 = \triangle \end{array}$$

Cavab: Gölə uygun ədəd 267-dir.

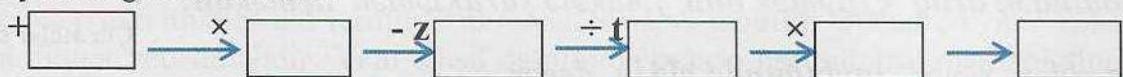
10. Kitaba uygun ədədi tapın.

$$\begin{array}{l} \diamond : 5 = \triangle \\ 33 = \star + 8 \\ \star - \triangle = 22 \\ \square = \square \times \diamond \\ 17 = 47 - \end{array}$$

Cavab: Kitaba uygun ədəd 2-dir.

Şagirdlər müstəqil işləri yerinə yetirərkən aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərlər:

1. x, y, z, t, p dəyişənlərinin uyğun qiymətlərində alınan ədədləri azalan sırada elə düzün ki, bildiyiniz nağılin adı alınsın.

cədvəl 1.

x	Y	z	t	p
a	Q	I	g	o

Tapşırığı alqoritm üzrə yerinə yetirin.

1) x, y, z, t, p dəyişənlərinin qiymətini tapıb, 2-ci cədvəli doldurun.

$x = \dots$; $z = \dots$; $p = \dots$;

$t = \dots$; $y = \dots$;

2) Cədvəli doldurun:

1				
2				
3				

cədvəl 2.

x	y	z	t	p

- a) Birinci sətirdə alınmış ədədləri artan sıra ilə yazın.
 b) İkinci cədvəldən istifadə edərək, ikinci sətirdə x , y , z , t , p dəyişənlərinin uyğun qiymətlərini yazın.
 c) Birinci cədvəldən istifadə edərək, cədvəlin üçüncü sətrində nağılin adını yazın.

Cavab:

İbtidai sinif müəllimləri müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə şagirdlərin bilik səviyyələrinin artırılması qayğısına qalmalıdır. Bu, şagirdlərin fənnə marağını artırır, riyaziyyatı dərindən mənimsemələrinə kömək edir.

Müəllim daim öz üzərində çalışmalı, yeniliklərlə maraqlanmalı, axtarışda olmalı, öyrəndiklərini şagirdlərə çatdırmağa çalışmalıdır.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası”nda əsas məqsəd cəmiyyətimiz üçün savadlı, bilikli, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlər yetişdirməkdir.

ədəbiyyat

1. Ümumitəhsil məktəblərinin I – IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Riyaziyyat. Bakı: “Təhsil”, 2008.
2. Шклярова Т. В. Математика. (IV класс). Сборник упражнений. Москва: «Грамотей», 2004.
3. Дробышев Ю.А. Олимпиады по математике. 1–4 классы. Москва: «Экзамен», 2011.
4. Лунгу К.Н., Макаров Е.В. Обучение решению арифметических задач. Методическое пособие. Москва: «ФИЗМАТЛИТ», 2010.

Обучение решению уравнений заданными в виде схем и картинок **резюме**

В статье рассказывается о повышении теоретической подготовке учителей решению математических задач заданными в виде схем и картинок.

Отмечается, что эти примеры полезны для развития логического мышления учащихся.

Teaching of doing equations with shemes and pictures **summary**

The article deals with increasing the critical training of primary school teachers, teaching equations with the help of shemes and pictures at the maths lessons.

The samples on usage of exercises at the lessons are given in the article.

ATALAR SÖZLƏRİ

Uşağı həddindən artıq əzizləmək onu fəlakətə sürükləmək deməkdir.

Çin atalar sözü

Aclığında eldən yeyər, toxluğunda eldən deyər.

Azərbaycan atalar sözü

Dostu tapmaq çətin, itirmək asandır.

Azərbaycan atalar sözü

Cəsarətin bitdiyi yerdə əsarət başlayır.

Azərbaycan atalar sözü

Səhadət barmağınla birini ittiham etdiyin zaman qalan üç barmağının sənə tərəf yönəldiyini unutma.

Hind atalar sözü

ŞAGİRLƏRİN RİYAZİ NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Aygün Məcidova,

Bakı Avropa liseyinin ibtidai sınıflar üzrə direktor müavini, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar müəllim

açar sözlər: təlim, riyaziyyat, riyazi nitq, təlimin məqsədləri, hafizə, təşəkkür;

ключевые слова: обучение, математика, математическая речь, цели обучения, память, мышление;

key words: learning, mathematics, mathematical purpose, speech learning, memory, thinking.

Təlim mürəkkəb və çoxcəhətli proses olub, məqsədi tədris materialına aid informasiyaları şagirdlərə çatdırmaqdır. Riyaziyyat təliminin məqsədləri metodik ədəbiyyatda aşağıdakı kimi ifadə olunub:

- şagirdlərə praktik fəaliyyətdə zəruri olan riyazi biliklərin mənimsədilməsi;
- şagirdlərin intellektual inkişafını təmin edilməsi;
- riyazi fəaliyyət üçün həyatda zəruri olan təşəkkür keyfiyyətlərin formalaşdırılması;
- riyaziyyat təliminin ideya və metodları haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılması;
- riyaziyyatın varlığın idrak metodu və təsviretmə forması kimi təqdim edilməsi;
- riyaziyyatın ictimai inkişafda rolü haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılması;
- nəzəri materialların öyrənilməsi, məsələ həllində şifahi və yazılı iş növlərinin düzgün əlaqələndirilməsi.

Ənənəvi təlim üzrə metodik ədəbiyyatda həmin məqsədlər belə təqdim olunurdu: 1) nəzəri məqsədlər; 2) praktik məqsədlər; 3) tərbiyəvi məqsədlər; 4) inkişafetdirici məqsədlər.

Yuxarıda qeyd olunan məqsədlərin reallaşdırılmasında şagird təlim prosesinin subyekti-dir. Onun riyazi bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsi təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Bu prosesdə şagirdin riyazi nitqi mühüm rol oynayır. Həm ümumi nitqin, həm də riyazi nitqin düzgün formalaşdırılması şagirdin ümumi inkişaf səviyyəsini müəyyənlaşdırır. Onun riyazi nitqinin elmiliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, hesab, cəbr, həndəsə və riyazi analizə aid terminlərin mənalarına və məntiqi tələblərə uyğun işlədilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yeni təhsil qanununa əsasən ümumtəhsil məktəblərinin I–XI siniflərində integrativ riyaziyyat dərslikləri tətbiq olunur. Bu sistemin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, riyaziyyatın müxtəlif bölmələrinə aid tədris materialı (hər sinif üçün) bir dərslikdə cəmlənmişdir. Bu materiallar təhsil programında «məzmun xətləri» başlığı altında tədris materialının məzmunu kimi ifadə olunur. Dərsliklərin integrativ şəkildə tərtibi şagirdlərin riyazi nitqinin düzgün inkişafına da xidmət göstərir. Belə ki, riyaziyyat təlimində danışq dili ilə yanışı simvolik, qrafik vasitələrin də işlədilməsi onların riyazi nitqinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, riyazi nitqin xüsusi üslubu var. Riyazi nitqə verilən əsas tələblər aşağıdakılardır:

- nitqin məntiqiliyi;
- sözlərin birmənali və düzgün seçilməsi, terminlərin yerində işlədilməsi;
- nitqin əsaslandırıcı olması;
- informasiyanın obyektivliyi;
- artıq və yersiz sözlərdən imtina edilməsi;
- nitqin ümumiləşdirici və mücərrəd xarakter daşımıası.

Riyazi nitqin formalasdırılması müəyyən çətinliklər törədir. Didaktlar bunlara aşağıdakılari aid edirlər: tədris fənni məzmununun mürəkkəbliyi və çətinliyi. Mürəkkəblik tədris fənni məzmununun obyektiv xüsusiyyəti olub, şagirdin hazırlığından asılı deyil. Tədris fənni məzmununun çətinliyi isə subyektiv xarakter daşıyır və şagirdin hazırlıq səviyyəsi ilə əlaqədardır. Bu faktorlar şagirdlərin riyazi nitqinin inkişafına təsir göstərir. Şagirdlərin riyazi nitqinin inkişafında həm riyazi, həm də psixoloji cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Təcrübə göstərir ki, şagirdin riyazi nitqinin düzgünlüğünə təsir edən amillər bunlardır:

- danişq dilindən düzgün istifadə;
- riyazi terminlərin düzgün işlədilməsi;
- mənətiq elementlərinin yerində işlədilməsi;
- psixoloji diaqnostikanın nəticələrinin nəzərə alınması.

Təcrübə göstərir ki, şagirdlərin riyaziyyatdan bilik və bacarıqlarının səviyyəsi onların riyazi nitqinin inkişafına uyğun gəlir, lakin elə şagirdlər də var ki, riyazi bacarıqları kifayət qədər olsa da, riyazi nitqləri zəifdir. Belə hallarda xüsusi düşündürүү tapşırıqlar hazırlanır, onların məzmununa sırf riyazi şəkildə yazılmış düstur, ifadə və s. daxil edilir. Sonra onların şifahi və yazılı ifadəsi şagirddən tələb olunur. Nitq təfəkkürə əsaslanır. Təfəkkür isə yüksək dərəcədə inkişaf etmiş materiyanın – beynin ali məhsuludur. Hafızə də təfəkkürün elementi olmaqla üç prosesdən ibarətdir: məlumatın yadda saxlanması, hifz edilməsi və yada salınması. Bu üç mərhələdə, bir-birindən asılı olmayıaraq, pozulmalar baş verə bilər. Müşahidələr göstərir ki, yadasalma müstəqil proses olub, hafızənin ən çətin mərhələsidir.

Hafızənin ikinci səviyyəsi tanım, dərkətmədir. Təcrübə göstərir ki, şagird hər hansı düsturu yadına sala bilmir, lakin həmin düstur ona göstərildikdə, dərhal tanır. Hafızənin üçüncü səviyyəsi aşağı səviyyə hesab olunur. Bu zaman şagird keçilən hər hansı anlayışı yadına sala bilmir, lakin həmin anlayışı yenidən öyrənərkən heç bir çətinlik çəkmir.

L.S.Viqotski qeyd edirdi ki, təfəkkürün təhlilində «nitq əsas vahidlərə ayrıılır və bunların hər biri tamın (bütvün) bütün xassələrini özündə saxlayır». [4; səh. 8].

Təfəkkür nitqin başlangıcı və əsas vahidi olan sözün mənasında özünü göstərir. «Söz – səs və mənanın canlı birliyi olub, təfəkkür və nitqin bütün xassələrini özündə ifadə edir. Söz-də səslə sözün məna vahidliyi dùyunü yerləşir ki, buna da psixoloqlar *nitq təfəkkürü* deyirlər». [4; səh.8]. Sözün mənası daim dəyişir, inkişaf edir. Onu başa düşmək üçün mahiyyətini açmaq lazımdır. Söz həmişə müxtəlif obyektlər qrupuna aid olmaqla gizli ümumiləşdirici rolunu oynayır. Ümumiləşdirmə isə hissətəmə və qavrayış vasitəsilə daha mürəkkəb reallığın inikasına dialektik keçid hesab olunur, çünki riyaziyyat təlimi üç mərhələyə (canlı müşahidə, mücərrəd təfəkkür, praktika) əsaslanır. Təfəkkür və nitqin inkişafı dialektik xarakter daşıyır.

L.S.Viqotski nitqin iki mühüm xüsusiyyətini qeyd edir:

1. Nitq ifadəli və emosional hərəkətlərə müşayiət olunur. Bu forma nitqin yaranması və inkişafını bildirir.

2. Nitq təkcə ifadəli emosional reaksiya olmayıb, həm də təmasda olanlarla psixoloji kontakt vasitəsidir. Nitq psixoloji kontaktın ifadəsi olmaqla instinkтив reaksiyaya malikdir. Deməli, nitqin funksiyası ilə intellekt arasında asılılıq yoxdur, yəni təfəkkür və nitq müxtəlif genetik köklərə malikdir. [4; səh.17].

Nitqin təfəkkürlə, hafızə ilə əlaqəsi haqqında riyaziyyat müəlliminin məlumatı olmalıdır. O bilməlidir ki, nitqin inkişaf etdirilməsi mexanizmi həm də metodik məsələdir.

Sinifdə şagirdlərin riyazi nitqini inkişaf etdirmək üçün belə bir plan tərtib etmək olar:

1. programın çətin mənimsənilən mövzularının müəyyən edilməsi;
2. şagirdlərin riyazi nitqi ilə əlaqədar mövcud nöqsanların aşkar edilməsi;
3. şagirdlərin fərdi keyfiyyətlərinə görə qruplaşdırılması.

Bu istiqamətdə aparılan işin nəticələri həm kollektiv, həm də fərdi şəkildə müzakirə olunur. Şagirdlərin rast gəldikləri çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün aparılan müzakirənin obyektiñə aid çalışma nümunələri tərtib olunub, onlara paylanır.

Ayri-ayrı sınıflar üzrə şagirdlərin riyazi nitqində müşahidə olunan qüsurların yaranma səbəblərini aşkar etmək üçün məktəbdə diaqnostik qrup təşkil edilir. Həmin qrupa psixoloq, dil və riyaziyyat müəllimləri daxil olunur. Təhlil nəticəsində qrupun üzvləri müəyyən göstərişlər və məsləhətlər irəli sürür, nöqsanları aradan qaldırma yollarını göstərirlər. Hər bir sinifdə şagirdləri riyazi bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmə qabiliyyətlərinə görə qruplara ayırmaq olar. Bu təsnifat şagirdlərin riyazi nitqinin inkişafına diferensial yanaşmanın tətbiqini asanlaşdırır.

Apardığımız müşahidə və təcrübə göstərir ki, şagirdlərin (xüsusən I–VI siniflərdə) riyaziyyatdan biliklərinin keyfiyyət göstəriciləri onların riyazi nitqindən asılıdır. Dərsliklərdə verilən riyazi materialların ifadə edilməsində dil qanunlarına əməl olunması birinci tələb kimi qarşıya qoyulur.

Ümumiyyətlə, şagirdlərin riyazi nitqinin formalşdırılması və inkişafi üçün müəllimin onlarla ünsiyyəti və gündəlik nəzarəti gücləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: "Təhsil", 2006.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin V–XI sinifləri üçün riyaziyyat kurikulumları. Bakı: "Pedaqogika", 2012.
3. Luk A.N. Məlumat və hafizə. Bakı, 1959.
4. Выготский Л.С. Мысление и речь. Москва, 1934.

Проблемы развития математической речи учащихся

резюме

В статье затронуты вопросы обучения математике на современном этапе и её цели, математическая речь учащихся – как основной компонент математической подготовки и научно-психологические и научно-методические аспекты развития математической речи учащихся общеобразовательных школ,

Так же отмечается пути развития математической речи учащихся.

Problems of development of mathematical speech of pupils

summary

The article touched on teaching mathematics at the present stage and its purpose, the mathematical language students - as a major component of mathematical training, scientific and psychological, scientific and methodological aspects of the development of mathematical speech of pupils of secondary schools.

Also notes the development of mathematical speech of pupils.

İBTİDAİ SINİFLƏRDƏ TARİXİ MƏZMUNLU MƏSƏLƏLƏR

Nailə Şükürova,

Bakı Avropa liseyinin ibtidai sınıf müəllimi, Qabaqcıl təhsil işçisi,
«İlin müəllimi» (2015) müsabiqəsinin qalibi

açar sözlər: təlim, riyaziyyat, riyaziyyat təliminin məqsədləri, məsələ həlli, məsələ vasitəsilə yeni informasiyanın verilməsi;

ключевые слова: обучение, математика, цели обучения математике, решение задач, преподнесение новой информации через решения задач;

key words: education, mathematics, mathematics learning objectives, problem solving, presentation of a new information through problem solving.

Yeni təhsil islahatı ümumtəhsil məktəblərində fənlərin tədrisi keyfiyyətinin yüksəldilməsinin səmərəli vasitə və yollarını müəyyənləşdirmiş, təlim prosesinin subyekti olan şagirdlərin müstəqil idraki fəallığını artırmağı ön plana çəkmışdır.

I–IV siniflərdə riyaziyyatın yeni təlim sistemi əsasında tədrisi və şagirdyönümlülük prinsipinin əsas götürülməsi, təlim nəticələri-

nin qiymətləndirilməsində müxtəlif yanaşmaların tətbiqi məktəb qarşısında qoyulmuş tələblərin müvəffəqiyətlə həyata keçirilməsini mümkün edir.

Yeni təhsil programında (kurikulumda) şagirdlərdə mənimsəmənin səviyyəsini yüksəltmək üçün müxtəlif pedaqoji texnologiyaların tətbiqi tövsiyə olunur, fəndaxili və fənlər-arası integrasiyaya üstünlük verilir. “Fəndaxili integrasiya – həm hər bir fənn üzrə anlaşılış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur, həm də fənnin məzmun strukturunu müəyyən edir. Bununla da məzmunun informasiya cəhətdən tutumlu olması, şagirdlərdə daha əhatəli bacarıqların formalaşması təmin olunur” [1; 94]. İbtidai siniflərin riyaziyyat kursu spiralvari quruluşa malik olduğundan, təlim prosesində fəndaxili integrasiya həm üfüqi, həm də şaquli istiqamətdə reallaşdırılır. Sinifdən-sinfə keçdikcə şaquli integrasiya tədricən dərinləşir və məzmun xətləri arasında varislik təmin edilir.

Məlumdur ki, ibtidai siniflərdə tarix, coğrafiya, fizika və digər fənlər tədris olunmur, lakin həmin fənlərlə əlaqədar zəruri məlumatlar, həyati biliklər I-IV siniflərdə tədris olunan fənlərin daxilində verilməklə, şagirdlərin elmi dünyagörüşlərini genişləndirir. Bu prosesdə fənlərarası integrasiya təmin olunmalıdır.

İbtidai siniflərdə tədris olunmayan bir neçə fənnə dair biliklərlə şagirdlərin tanış edilmələri riyaziyyat təlimi prosesində asanlıqla reallaşdırıla bilər. İbtidai siniflərdə riyaziyyat təlimi aşağıdakı məqsədləri daşıyır:

- **nəzəri məqsəd** – şagirdlərin riyazi anlaşılış, xassə, qayda, təkliflərlə tanış edilmələri;
- **praktik məqsəd** – şagirdlərin riyazi bacarıq və vərdişlərlə silahlandırılmaları;
- **tərbiyəvi məqsəd** – tədris materialının məzmunundan doğan və şagirdlərə mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər aşilanması;
- **ümumi inkşafın təmin edilməsi**.

Riyaziyyat təliminin məqsədləri belə təsnif olunsa da, əslində bunlar böyüməkdə olan gənc nəslin məktəb təhsili illərində tədricən kamilləşmələrinə və həyata hazırlanmalarına kompleks şəkildə xidmət edir.

Müəllimin yaradıcı fəaliyyətində həllədici amil olan son iki məqsəd (tərbiyə və inkşaf) fənlərarası integrasiyanın reallaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

İbtidai siniflərin riyaziyyat dərsliklərində riyazi məsələlərin məzmununa daxil olan kəmiyyətlər (uzunluq, sahə, vaxt, tutum və s.) ədədi verilənlərlə yanaşı, həm də müəyyən hadisələrlə bağlı olur. Bu cəhətdən ibtidai siniflərdə həll edilən məsələləri belə təsnif etmək olar:

- tarixi hadisələrə aid məsələlər;
- tarixi abidələrə aid məsələlər;
- coğrafi hadisə və anlayışlara aid məsələlər;
- Azərbaycanın bitkilər aləminə aid məsələlər;
- Azərbaycanın yeraltı sərvətlərinə aid məsələlər;
- heyvanlar aləminə aid məsələlər və s.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, riyaziyyat dərslərində bu tip məsələlərin həlli şagirdlərin marağına səbəb olur. Onlar məsələnin həlli yolunu tapmaqdə fəallıq göstərir, əlavə qeyri-riyazi informasiya qazanırlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələ tipləri şagirdlərdə milli iftişar hissini gücləndirir, onlar vətənin zənginlikləri ilə fəxr edirlər. Belə məsələlər şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasına, tərbiyə olunmalarına kömək göstərir. “Şagirdlərdə dünyagörüşünün tərbiyə edilməsi – onlarda ətraf aləmə, onun qanuna uyğunluqlarına, elmi anlayışların yaranmasına düzgün baxışın tərbiyə edilməsindən ibarətdir” [4; 27]. Ədəd və kəmiyyət anlayışları insanın həm əqli, həm də fiziki fəaliyyəti ilə bağlıdır. Materiyanın itməməsi qanunu bütün maddi obyektlərə və onların formalarına aiddir. Bu forma isə ölçü və ədədlə xarakterizə olunur. Riyazi nöqtəyi-nəzərdən materiyanın itməməsi haqqında biliyin inkşafı ibtidai sinif şagirdlərində tədricən baş verir, çünki onlar canlı müşahidədən

müqayisəyə, təsəvvürə, nəhayət anlayışa keçdikcə müəyyən çətinlik hiss edirlər: əyanılık-dən, konkretlikdən mücərrədliyə keçmək mücərrəd təfəkkürün inkişafı ilə əlaqədardır.

Ədəd anlayışı, hesab əməlləri, onların xassələri, kəmiyyətlərin ölçülməsi, qiymətlərin ədədlərlə ifadə olunması, ümumiləşdirmələr konkret və induktiv yolla həyata keçirilir. Nəticədə şagirdlərin riyazi dünyagörüşü formalaşır. Elmi qənaətə görə "Xalis riyaziyyat praktikadan doğur, ondan ayrılır, mücərrədləşir və tətbiq olunmaq üçün yenidən praktikaya qayıdır".

Yuxarıda verdiyimiz təsnifə aid xarakterik məsələ nümunələrini nəzərdən keçirək:

Məsələ 1. İçərişəhərdə Qız qalası XII əsrə tikilmişdir. İndi Qız qalasının neçə yaşı var?

Məsələ 2. Azərbaycanın ilk milli qəzeti olan "Əkinçi" 1875-ci il iyul ayının 22-də Həsən bəy Zərdabi tərəfindən çap edilmişdir. Bu qəzətin çapının təşkilindən nə qədər vaxt keçmişdir? Hesablamanı 2015-ci il sentyabr ayının 15-inə qədər aparın.

Həlli:

1) Eramızın başlanğıcından "Əkinçi"nin nəşrinədək nə qədər vaxt keçmişdir?

-1874 il 6 ay 22 gün

2) "Əkinçinin" nəşrindən bu günədək nə qədər vaxt keçmişdir?

2014 il 8 ay 22 gün - 1874 il 6 ay 22 gün = 140 il 1 ay 23 gün

Məsələ 2. İkinci Dünya Müharibəsi 1939-cu il sentyabr ayının 1-də başlandı və 1946-cı il sentyabrın 6-da qurtardı. İkinci Dünya Müharibəsi nə qədər davam etdi?

1) Eramızın əvvəlindən İkinci Dünya Müharibəsi başlanana kimi nə qədər vaxt keçmişdi? -1938 il 8 ay 1 gün

2) Eramızın əvvəlindən İkinci Dünya Müharibəsi qurtarana kimi nə qədər vaxt keçmişdi? -1944 il 8 ay 6 gün

3) İkinci Dünya Müharibəsi nə qədər davam etmişdir?

1944 il 8 ay 6 gün - 1938 il 8 ay 1 gün = 6 il 5 gün

Cavab: 6 il 5 gün.

Məsələ 3. Yeraltı dəmir yoluun adı **metropoliten**. "Metropoliten" –fransız sözü olub, hərfi mənası "paytaxta məxsus" deməkdir. 1935-ci il mayın 15-də Moskvada və 1967-ci il noyabrın 6-da Bakıda metropoliten istifadəyə verilmişdir. Nə qədər vaxtdan sonra Bakı metropoliteni istifadəyə verilmişdir?

Məsələ 4. İlk metropoliten 1863-cü ildə London şəhərində və ondan 72 il sonra Moskva şəhərində istifadəyə verilmişdir. Moskvada metropolitenin istifadəyə verilməsindən nə qədər vaxt keçmişdir?

Məsələ 5. İsrafil Məmmədov 1919-cu ildə Gəncədə anadan olmuşdur. O, 1941-ci ildə Böyük Vətən Müharibəsində iştirak etmiş və 1941-ci ildə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş və 1946-cı ildə vəfat etmişdir. İsrafil Məmmədov neçə yaşında qəhrəman olmuş və neçə yaşında vəfat etmişdir?

Məsələ 6. Cəmşid Naxçıvanski 1895-ci ildə Naxçıvanda anadan olmuş, 1933-cü ildə Moskva Hərbi Akademiyasını bitirmişdi. Naxçıvanski 1938-ci ildə vəfat etmişdir. O, neçə yaşında akademiyani bitirmiş və neçə il ömür sürmüştür?

Məsələ 7. Nəsiməddin Tusi 1201-ci ildə İranın Həmədan şəhərində anadan olmuşdur. O, 1259-cu ildən oradakı Marağa rəsədxanasına rəhbərlik etmişdir. N.Tusi 1274-cü ildə vəfat etmişdir. O, neçə il ömür sürmüştür?

Məsələ 8. Xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi 1854-cü ildə Zəngəzur mahalında anadan olmuşdur. Çar məmurları və xanların zəhmətkeş xalqa etdikləri zülmə dözməyən Qaçaq Nəbi 1875-ci ilin yayında dağlara qaçmış və xalqın düşmənləri ilə mübarizə aparmışdır. O, 1896-cı ildə xaincəsinə qətlə yetirilmişdir. Qaçaq Nəbi neçə il yaşamışdır?

Məsələ 9. Həzi Aslanov 1910-cu ildə Lənkəranın Gərmətük kəndində anadan olmuşdur. Böyük Vətən Müharibəsində iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş

Həzi Aslanov 1945-ci ilin yanvar ayında cəbhədə həlak olmuşdur. Həzi Aslanov neçə yaşında həlak olmuşdur?

Məsələ 10. Azərbaycanın görkəmli peşəkar müğənnisi Bülbül Məmmədov 1897-ci il iyunun 22-də Şuşada anadan olmuşdur. O, İtaliyada 4 il musiqi təhsili aldıqdan sonra – 1931-ci ildə vətənə qayıtmışdır. Bülbül Məmmədov 1961-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir. O, neçənci ildə İtaliyaya getmiş və neçə il ömür sürmüştür?

Məsələ 11. Goy göl 1139-cu ildə zəlzələ nəticəsində əmələ gəlmişdir və okean səviyyəsindən 1556 m yüksəklikdədir. Goy gölün neçə yaşı var?

Məsələ 12. Goy gölün sahəsi 90 hektardır. Maral gölün sahəsi isə ondan 67 hektar kiçikdir. Maral gölün sahəsi nə qədərdir?

Məsələ 13. Zəfəran Bakının Bilgəh qəsəbəsində yetişdirilən qiymətli bitkidir. Onun 1 kq çiçəyindən 80 qram tel alınarsa, 4 kq zəfəran çiçəyindən nə qədər tel almaq olar?

Təqdim etdiyimiz məsələlərin həlli yolu ilə yanaşı, onların məzmunundakı daşıyıcı informasiya şagirdlər üçün olduqca əhəmiyyətlidir. III–IV siniflərin riyaziyyat döşlərində bu tipli məsələlərin təqdim edilməsi şagirdlərin ümumi inkşafına müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I – IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: "Təhsil", 2008.
2. Həmidov S.S. I – IV siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2012.
3. Həmidov S.S., Hacıyev H.M. Məktəbin ibtidai siniflərində məsələ həlli təliminin nəzəri və metodiki problemləri. Bakı: ADNA, 2008.

Цели решения задач исторического содержания в начальных классах

резюме

В статье рассмотрены вопросы образовательной реформы и её перспективы, цели обучения математике в начальных классах, дидактические значения решения задач в начальных классах и преподнесение дополнительных информации через содержания математических задач в начальных классах.

Отмечается, что решение задач исторического содержания воспитывает у младшешкольников чувства патриотизма.

The objectives of solving historical content in the primary grades

summary

The questions of educational reform and its prospects, goals of teaching mathematics in primary schools, teaching values of the solution of problems in primary school and the giving further information via the content of mathematical problems in elementary grades.

It is noted that the solution of problems of historical content at mladsheshkolnikov brings a sense of patriotism.

İBTİDAİ SINİFLƏRDƏ SƏRİŞTƏYÖNÜMLÜ TƏLİMİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Lətifə Cəlilova,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertanti,

letife-celilova83@mail.ru

açar sözlər: təhsilin məzmunu, səriştəyə əsaslanan standartlar, şəxsi keyfiyyətlərin formallaşması, səriştəyönümlü məzmun, səmərəli təlim strategiyası, əsas təlim nöticələri, yaradıcı təfəkkür, tədqiqatçılıq;

ключевые слова: содержание образования, стандарты квалификационного значения, формирование личных качеств, содержание квалификационного направления, эффективная стратегия обучения, основные результаты обучения, творческое мышление, исследование;

key words: content of education, skill based standards, formation of personal qualities, skill-referred content, efficient training strategy, main training results, creative thought, research.

Məktəb yarandığı dövrdən onun qarşısında cəmiyyət üçün laiyqli vətəndaş, şəxsiyyət yetişdirmək vəzifəsi durur. Məktəbin bu

vəzifənin öhdəsindən nə dərəcədə gəlməsi təhsil işçilərini daim düşündürür. Bu problemin həlli tədris olunacaq məzmunun düzgün müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. İnformasiyanın bol olduğu müasir dövdə məhz hansı biliklərin tədris programına daxil edilməsini müəyyənləşdirmək zəruridir. Bu baxımdan ölkənin gələcək sosial-iqtisadi və mədəni yüksəlişinin əsas şərtlərindən olan müasir təhsil sisteminin qurulmasını qarşıya məqsəd qoyan “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın Prezident İ. Əliyev tərəfindən təsdiq olunmasının müstəsna əhəmiyyəti var. Azərbaycanda müasir təhsil sisteminin formalasdırılması məqsədilə irəli sürülən strateji istiqamətlərdə genişməgyaslı islahatların gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulur:

- səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması;
- təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim texnologiyaları və metodları vasitəsilə təhsilin məzmununun səmərəli mənimşənilməsini təmin edən yüksək nüfuzlu təhsilverənin formalasdırılması;
- təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə malik, dövlət-ictimai xarakterli yeni idarəetmə sisteminin yaradılması;
- müasir tələblərə cavab verən və ömür boyu təhsili təmin edən infrastrukturun yaradılması;
- dayanıqlı və müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla təhsilin yeni maliyyələşdirmə mexanizminin yaradılması.

Göründüyü kimi, təhsildə nəzərdə tutulan strateji istiqamətlər içərisində birinci yerdə “səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması” durur. Bu strateji istiqamət təhsilin məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, bütün pillələri üzrə kurikulumların hazırlanması və inkişafı kimi vacib hədəfləri əhatə edir.

Əsas strateji istiqamətlər içərisində təhsilin məzmununun çıxış nöqtəsi kimi seçilərək ön plana çəkilməsi istər tarixi-mədəni ənənələr, istərsə də müasir yanaşmalar baxımından uğurlu addım kimi dəyərləndirilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, təhsil strateqlərinin yekdil fikrinə görə, təhsilin məzmununu düzgün müəyyənləşdirmədən uğurlu nəticədən, keyfiyyətdən, eləcə də təhsilalanların layiqli vətəndaş kimi yetişmələrindən söhbət belə gedə bilməz. Etiraf etmək lazımdır ki, müasir təhsil sistemində mövcud olan problemlərin bir qismi bu mənbədən qaynaqlanır.

Təhsil Strategiyası bu problemlərin həlli yollarını işıqlandırır, təhsilin bütün pillə və səviyyələrində islahatların aparılmasını programlaşdırır.

Azərbaycanda müasir təhsil quruculuğunuñ banisi, ümummilli lider Heydər Əliyevin bir müdrik kəlamını burada xatırlatmaq yerinə düşərdi: “Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi indi gənclərimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılıdır”.

Əsrlər boyu yaddaş məktəbi insanların xidmətində olmuş, onların inkişafını şərtləndirmiştir. Yaddaş məktəbinin mahiyyətində akademik biliklər vermək, şagirdləri öyrəndiklərinin həcmində görə dəyərləndirmək üstün yer tuturdu. Bu gün sosial mühit dəyişmiş, insanların düşüncə, idrak bacarıqlarına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinə ehtiyac yaranmışdır.

Bu da tarixi reallıqdır ki, son 30 – 40 ildə dünyada baş verən elmi-texniki tərəqqi, innovasiyalar və modernləşmə nəticəsində yeni biliklər, təcrubi vərdişlərlə lazıminca zənginləşdirilməyən təhsil öz fundamental əhəmiyyətini itirməkdədir. Müasir dövrdə təhsilin məzmununun formalasdırılmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi ön plana çəkilir. Səriştə təhsilalanın təlim prosesində qazandığı bilik və bacarıqları praktik fəaliyyətdə səmərəli şəkildə tətbiq etmək qabiliyyətidir. Bu mənada səriştəyə əsaslanan nəticə-yönümlü təhsil sosial-iqtisadi inkişafa daha səmərəli xidmət göstərir.

Yeni yaranmış təfəkkür məktəbi şagirdlərin səriştəlilik səviyyəsini yüksəltməklə onlarda idraki qabiliyyətlər, hissi-emosional, psixomotor keyfiyyətlər formalasdırmağı ciddi vəzifə kimi qarşıya qoyur. Yeni proqramlar şagirdlərin kreativ fəaliyyətlə məşğul olmağa – yaratmağa marağını artırır. Odur ki, Dövlət Strategiyasında səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması əsas istiqamət kimi göstərilir.

"Təlimə müasir baxışlar konstruktivist və situativtəlim konsepsiyalarına əsaslanır. Bilik, əsasən, sabit obyekt kimi qəbul olunmur, o, fərdin obyektdə dair təcrübələri əsasında formalasdırılır. Konstruktiv baxışa görə, təlim konstruktiv prosesdir və bu proses zamanı şagird biliyin daxili mənzərəsini, yəni təcrübənin şəxsi interpretasiyasını yaradır. Bu cür təsvir davamlı olaraq dəyişikliyə açıqdır, onun strukturu və əlaqələndirilməsi digər bilik strukturları üçün əsas təşkil edir. Təlim elə bir aktiv prosesdir ki, onun mənası təcrübə əsasında tamamlanır." [3] Qeyd edilən bu konsepsialar birbaşa səriştəyönümlü təlim məzmunu ilə səsləşir. Bir misal: Riyaziyyat ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan ən mühüm və vacib fənlərdən biridir. Qabaqcıl ölkələrin təhsil sistemlərində riyaziyyatın öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu, şəxsiyyətin formalasmasında riyaziyyatın müstəsna rolu ilə izah olunur. Riyaziyyat zehni inkişaf prosesində əvəzedilməz bir vasitədir. Riyaziyyat məntiqi təfəkkürün formalasmasında, mühakimə və dərkətmə qabiliyyətlərinin yüksəlməsində müstəsna rol oynayır. Riyaziyyat şəxsiyyətin düzgün formalasmasına təsir edən əsas fənlər sırasına daxildir. Bu səbəbdən də riyaziyyat kursunun təməlinin qoyulduğu təlimin ibtidai mərhələsində biliklər kor-koranə, əzbərçilik əsasında deyil, şüurlu, həyatla əlaqəli şəkildə mənimsədilməlidir. Şagirdə başa salmaq lazımdır ki, riyaziyyat onu həyatın bütün sahələrində müşayiət edir. Riyazi məşğələlər onları məntiqi mühakimə bacarıqlarını, intuisiyamı, fəza təsəvvürlərini inkişaf etdirir.

İbtidai siniflərdə də şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirən fənlərdən biri riyaziyyatdır. Riyaziyyat şagirdlərin şəxsi keyfiyyətlərinin formalasmasında mühüm vasitədir. Şagirdlərə riyazi məsələlərin həllini öyrətmək üçün uzun yolla getmək lazım gəlir. Alınan nəticənin doğruluğunun yoxlanması və həllinin əsaslandırılması obyektiv meyarlardır. Riyaziyyat intellektual dürüstlüyün, obyektivliyin, inadkarlılığın və əməksevərliyin formalasmasına şərait yaradır.

İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin hesab əməllərini yerinə yetirmələri, yazılı və şifahi hesablama alqoritmlərinə yiyələnmələri, ədədi ifadələri hesablaması, məsələləri həll etmələri, ilkin ölçmə vərdişlərinə, fəza və həndəsi təsəvvürlərə yiyələnmələri, verilmiş məlumatların təsnifikasi təmin olunur. Onlarda riyazi bilikləri gündəlik həyatda tətbiq etmək vərdişləri formalasılır.

Nəticəyönümlü məzmun standartları əsasında hazırlanmış müasir təhsil programı standartlarının mənimsənilməsini təmin etmək üçün şagird nailiyyətlərinə irəliləyişlərin müntəzəm qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur və onun sürətinin getdikcə artırılması əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Beləliklə, şagirdlərə gündəlik həyatda lazım olan zəruri bacarıqların aşilanması ön plana çəkilir.

Məzmun standartlarının müəyyənlendirilməsi prosesində fənn üzrə əsas təlim nəticələrinin (hesablama prosedur bacarıqları, idraki dərkətmə və problemlərin həlli) balansının gözlənilməsi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Səriştəyönümlü məzmununa əsasən qurulmuş təlim real həyat şəraitini əks etdirən zəngin məzmun kontekstində baş verdiyi üçün konstruktiv təlim həyata keçirilməli və məktəbdənkənar mühitə də sirayət etməlidir. Burada əsas elementlər idraki təlim, real həyati problemlərin həlli ilə bağlı əməkdaşlığın əks etdirilməsi və məsələ həlli zamanı mümkün metod və priyomlardan istifadənin təmin olunmasıdır. Məzmun sahəsi üzrə düşünmə prosesinin sürətləndirilməsində şagirdin nümayiş etdirdiyi effektivlik onun təlimi üçün ölçü rolunu oynayır. Belə yanaşmada əsas çətinlik təlimə nəzarəti şagirdə istiqamətləndirərkən baş verir. Bu zaman təlimin xüsusiyyətləri (situativ, interaktiv) və biliklərin təbiəti (perspektiv, şərti, ilkin, inkişafetdirici) nəzərə alınaraq təlim məqsədləri şagirdlərin özlərinin hiss etdikləri ehtiyaclarla görə müəyyənlendirilməli, nəzərdə tutulan fəaliyyətlər onların yaşadıqları dünya kontekstində uyğun formalasdırılmalı, şəxsiyyətöbümlü zəruri qabiliyyətlərin aşilanması üçün şagirdlər yoldaşları ilə birləşməli, aparılan qiymətləndirmələr isə nəticələrin təhlilinə əsaslanmalıdır.

Tədris prosesində riyaziyyatın həyatı əhəmiyyətli bir fənn kimi səriştəyönümlü məzmunun müəyyənlendirilməsi və daha səmərəli yollarla şagirdlərə mənimsədilməsi bütün təhsilimizin qarşısında duran əsas problemlərdən biri kimi həllini gözləyir.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Kurikulum", 2013, № 1.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün riyaziyyat fənni üzrə təhsil programı (kurikulumu). (I-IV siniflər), Bakı, 2013.
3. Novruzov Q., Abbasov Ə. "Yaddaş məktəbi"ndən "düşüncəvə təfəkkür məktəbi"nə. "Kurikulum", 2014, № 1.
4. Mehrabov A., Kərimova S. Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətöñümlü pedaqoji təhsildə keyfiyyətin idarəolunma modeli. "Kurikulum", 2014, № 1.

Вопросы организации обучения математике ориентированные на компетентность в начальных классах

резюме

В статье говорится о правильном определении обучаемого содержания качества образования. Анализируется создание нового содержания квалификационного направления, перехода из «школы памяти» к «школе мышления». Обосновывается создание содержания квалификационного направления математики, в силу того, что математика является один из основных предметов, преподаваемых в общеобразовательных школах. Исследуется положительное воздействие решения проблемы формирования нового содержания квалификационного направления математики на всестороннее формирование личности ученика.

Questions of the organization focused on mathematics education competence in primary school summary

The article refers to the correct determination of the content of the student educational quality. We analyze the creation of new content areas of qualification, the transition from the "school of memory" to the "school of thought." Justified the creation of the content areas of mathematics qualification, due to the fact that mathematics is one of the main subjects taught in secondary schools. We study the positive effect to solve the problem of forming a new content areas of mathematics at the qualification-round formation of the individual student.

İBTİDAİ SINİF ŞAGİRLƏRİNƏ VURMA VƏRDİŞLƏRİNİN QEYRİ-ƏNƏNƏVİ YOLLA ÖYRƏDİLMƏSİ

Təranə Qurbanova,

Bakinin Saray kəndindəki 3 nömrəli məktəbin müəllimi

açar sözlər: vurma cədvəli, hasil, onluq say sistemi, metod, hesablama əməliyyatları, illüstrativ material;

ключевые слова: таблица умножения, произведение, десятичная счетная система, метод, вычислительные операции, иллюстративный материал;

key words: multiplication table, extracted, algorism, metod, computational operations, the tables illustrative materials.

Vurma cədvəli üzrə işin təşkili müəyyən ardıcılıqla yerinə yetirilən, bir-biri ilə sıx əlaqəli olan misallar sisteminin tərtibini irəli sürür. Asanlığın təmin olunması məqsədilə əyani illustrativ materialların köməyi ilə tərtib olunur. Bu vəsaitin məzmununa aşağıdakılardaxildir:

- üzərində cüt-cüt, tək-tək şəkillər olan kartoçkalar;
- eyni sayda düzbucaqlılara və kvadratlara bölünmiş ədədi figuralar;
- bucaq şəklində kəsilmiş figurun üzərində kvadrat santimetrlerin göstərilməsi.

Başqa vəsaitlərdən istifadə yolu ilə vurma cədvəli tərtib edilərkən şagirdlərin diqqətini belə bir cəhətə yönəltmək lazımdır: *dəfə çoxdur, dəfə azdır ifadələri ilə yanaşı, sütundan hər sonrakı sətir əvvəlkindən neçə alındı? Sonraki sətrin qiyməti əvvəlkindən nə qədər çoxdur?*

Vurma cədvəlini tərtib edərkən alınan hasilləri figuraların, əyani vəsaitin köməyi ilə vermək olar. Vurma cədvəlinin əzbərlənməsi təkrar nəticəsində baş verir. Təkrar zamanı istifadə qaydasına nəzər yetirmək lazımdır. Vurma cədvəlini fərqli şəkildə tərtib etmək, şagirdlərin maraq dairəsini genişləndirmək lazımdır: 9-a vurma cədvəlini nəzərdən keçirək: hasilin rəqəmlərinin cəmi həmisi 9-a bərabər olur. 9-a vurmanın daha asan və əlverişli yolunu nəzərdən keçirərək və bu şərti yoxlayaq:

yan olmasına xüsusi fikir verilməlidir. Materialdan rasional istifadə modelləşdirmə və konstruksiyaetmənin əsas prinsipidir.

Konstrukturlar quruluşuna və modelhazırlama imkanlarına görə getdikcə mürəkkəbləşir. Bununla yanaşı, tətbiq olunan iş metodu da yaradıcı fəaliyyətin tətbiqinə imkan vermək baxımdan əlverişlidir. Belə ki, konstrukturla hər bir iş əvvəl nümunəyə, sonra şərtə, nəhayət, arzuya əsaslanır. Yalnız bu zaman yaradıcı fəaliyyət üçün zəmin yaranır. Nümunəyə görə quraşdırma zamanı uşaqlar işi müəllimin verdiyi nümunəyə əsasən yerinə yetirirlər. Nümunəyə və şərtə görə quraşdırma nümunə əsas götürülsə də, müəllimin qoyduğu əlavə şərtlərə də riayət olunur. Şərtə görə quraşdırma isə əməliyyat müəllimin əvvəlcədən qarşıya qoyduğu şərti ödəməyi tələb edir. Quraşdırma məktəblilərin tam müstəqilliyi şəraitinə həyata keçirilir.

Deyilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlirik: texnologiya dərslərində şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyəti üçün ilkin bacarıq və vərdişlər yaranır. Müəllimin yaxından köməyi və istiqamətləndirməsi əsasında yaradıcılıq fəaliyyəti üçün şərait təmin edilir.

Quraşdırma məşğələlərində müəllim şagirdlərin istəklərini nəzərə almalıdır. Şagirdlər güclərinə müvafiq olmayan, mürəkkəb modeli quraşdırmaq istədikdə, müəllim başqa modelin quraşdırılmasını məsləhət görə bilər. Hamının eyni modeli quraşdırmasına səy göstərmək lazımdır. Şagirdləri həm seçidləri modellərə görə, həm də könüllülük əsasında qruplaşdırmaq olar. Bu zaman onların yaradıcı fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaranır, müzakirədə model təhlil olunur. Onun haqqında fikirlər söylənir, düzəlişlər aparılır, müzakirə olunur, nəticələr çıxarılır.

Təcrübə göstərir ki, quraşdırma məşğələləri arzya görə təşkil edilərkən yaradıcılıq fəaliyyəti və onun nəticələri sevindirici olur. Hər hansı bir obyekti maketini hazırlayan şagirdlər bəzən öz ideyalarını tətbiq edərək yeniliklər yaradırlar. Bu, onların gələcək yaradıcılığına da müsbət təsir göstərir.

Mürəkkəb və çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətini bir proses kimi nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, o, yeni obrazın formalasdırılması, yaradılması və dəqiqləşdirilməsindənibarətdir:

Əmək təlimi ilə bağlı görüləcək işlərin bir hissəsinə texniki qurğuların modellərinin hazırlanması təşkil edir. Texniki yaradıcılığın üç mərhələsi var.

Birinci mərhələdə meydana çıxan ən mühüm məsələlərdən biri yaradıcılıq məqsədinin təşəkkülü və konkretləşdirilməsidir. Yaradıcılıq məqsədinin təşəkkülü müxtəlif amillərlə bağlı ola bilər. Müəyyən modelə bağlı yaradıcılıq fəaliyyəti, öyrəndiyini tətbiq etmək meyli bəzən uşağın müşahidəciliyi əsasında meydana çıxır. Müəyyən qurğunun tərtibatında nəyinsə çatışmadığını görən uşaqda yaradıcılığa meyil artır. Bir sıra hallarda uşağın yaradıcılıq məqsədi müəyyən nəzəri müddəanın praktikada tətbiqini istisna edir. Yaradıcılıq məqsədinin təşəkkülü uşaqların asanlıqla alovlanan maraqları, hüdudsuz xəyallarından qaynaqlana bilər.

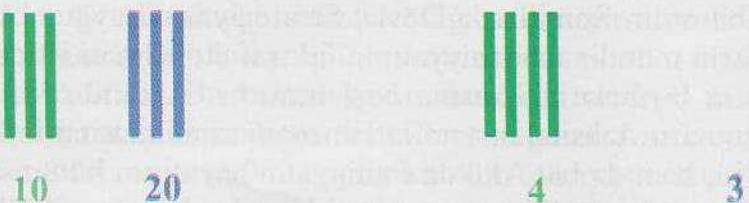
İkinci mərhələdə şagirdlər məqsədin necə həyata keçirilməsi üzərində düşünürlər.

Üçüncü mərhələ daha mürəkkəbdir. Bu mərhələdə bilavasitə texniki ideya həyata keçirilir. Hazırlanacaq modelin bir çox hissələrini, hətta bəzən onun özünü əsaslı surətdə dəqiqləşdirmək zərurəti meydana çıxır. Bu, aydın şəkildə göstərir ki, yaradıcılıq fəaliyyətinin ikinci mərhələsinə dəməşahidə olunan gərgin axtarışlar üçüncü mərhələdə özünü göstərir. Ona görə də üçüncü mərhələdə yaradıcılıq axtarışlarına düzgün istiqamət vermək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu cəhətdən texniki modellərin hazırlanmasında tətbiq edilən praktik işlərdən birini nəzərdən keçirək.

Mövzu: Detalların birləşdirilməsi yolları. Məqsəd detalların birləşdirilməsi üçün praktik bacarıqların formalasdırılmasından ibarətdir. Bunun üçün bir neçə gün əvvəl zavoda ekskursiya təşkil etmək məqsədə uyğundur. Orada uşaqları detallar: qayka, qaykaaçan, vint, vintaçanla tanış etmək lazımdır.

Növbəti dərsdə müəllim vintlərin və qaykaların burma istiqamətini müəyyənləşdirməlidir. Detalları bir-birinə birləşdirmə (bir qayka ilə), kontr birləşdirmə (iki qayka ilə) qaydasından istifadə etmək, iki boltla detalı bərkidib birləşdirmə, kontrqayka (tərs yivli qayka) şəkilli birləşdirmə işlərini görmək lazımdır.

Bu vurma metodu vasitəsilə şagirdləri asanlıqla hesablama vərdişlərinə yiyələndirmək mümkündür.

adəbiyyat

1. Həmidov S.S. Məktəbin ibtidai siniflərində riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2008.
2. Riyaziyyat-3. İbtidai siniflərin 3-cü sınıfı üçün dərslik komplekti. Bakı, 2010.
3. Şirinov B.M. Riyaziyyatdan şifahi vurma qaydaları. Bakı: "Maarif", 1987.

Обучение учеников начальных классов навыкам умножения нетрадиционными способами

резюме

В статье рассказывается о нетрадиционном способе умножения в начальных классах. Разъясняется процедура умножения до девяти номеров на основе определенных правил. Отмечается легкость этого метода.

Education primary school students multiplication skills unconventional ways summary

The article describes the unconventional method of multiplication in primary school. An explanation of the procedure for the multiplication nine numbers on the basis of certain rules. It noted the ease of this method.

İBTİDAİ SİNİF ŞAGİRLƏRİNİN MÜTALİƏ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Günay Sofiyeva,

Bakı şəhəri, Ə. Ələsgərov adına 244 nömrəli tam orta
məktəbin ibtidai sınıf müəllimi

açar sözlər: mütaliə, dünyagörüşü, vərdiş, şəxsiyyətin formallaşması, ibtidai sınıf, oxu bacarıqları, mütaliə mədəniyyəti;

ключевые слова: чтение, мировоззрение, навыки, формирование личности, начальный класс, навыки чтения, культура чтения;

key words: reading, outlook, habit, development of personality, primary school, reading ability, reading culture.

"Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətönümlü təhsil məzmununun yaradılması əsas strateji istiqamət kimi müəyyənləşdirilmişdir. Buna uyğun olaraq təhsilin bütün pillələrində kurikulumların (proqramların) tətbiqi, onların yeniləşməsi, təhsilalanın bilik və bacarıqlarının, o cümlədən, oxu, yazı, hesablama vərdişlərinin erkən yaşlardan inkişaf etdirilməsi təməl pirinsiplər kimi təsbit olunmuşdur. Bu baxımdan həmin bacarıqlar uşaqlığın ilk illərində əldə edildiyindən uşaqların zehninin erkən yaş dövründən inkişaf etdirilməsi çox əhəmiyyətlidir.

Strategiyada bu istiqamətdə qarşıya qoyulan hədəflərindən ən başlıcası təhsilalanların milli-mənəvi və bəşəri dəyərləri mənimsemələrinə xidmət edən, onların əqli inkişafına,

savadlı və səriştəli şəxs kimi yetişmələrinə təkan verən mütaliə mədəniyyətinin formallaşmasına nail olmaqdan ibarətdir. Son illərdə Dövlət Strategiyasına uyğun olaraq ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmış, bir sıra layihələrin icrasına başlanılmışdır. Aydındır ki, mütaliə hər hansı mətnində verilmiş məlumatın təhsilalan tərəfindən mənimşənilməsinə imkan verir. Mütaliə həm ayrı-ayrı fərdlərin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin həyatının bütün sahələrinə bilavasitə təsir göstərir. Mütaliə nəticəsində yaranmış yeni ideyalar hamı tərəfindən özünüküldərilir. Mütaliə hər bir insanın şəxsiyyət kimi formallaşmasında böyük rol oynayır. İnsan mütaliə edərək dünyagörüşünü, bilik səviyyəsini, həyat təcrübəsini, lügət ehtiyatını, nitq mədəniyyətini artırır. Mütaliə insanın gündəlik hadisələrə baxış tərzini, digər insanlarla olan münasibətini, mənəviyyatını formallaşdırır. Mütaliə edərək bir çox biliklərə sahib olan insanda özünə inam hissi güclənir. Bu da insanlarla münasibətdə ona hörmət və etibar qazandırır. Tarix boyu məlumatlı, zəngin nitq mədəniyyətnə malik olan insanlar cəmiyyətə liderlik etmiş, kütləni öz arxasında aparmağı bacarmışlar. Məhz buna görə bəşəriyyətin inkişafına öz töhfələrini vermiş böyük elm, təhsil, mədəniyyət xadimləri insanın hərtərəfli inkişafında mütaliənin müstəsna rolunu yüksək qiymətləndirmişlər.

Müasir qloballaşma şəraitində ən çox təəssüf doğuran məsələlərdən biri də uşaq və gənclərdə mütaliəyə marağın azalmasıdır. Bəs necə edək ki, bizim övladlarımız, şagirdlərimiz cəmiyyətdə öz yerini tutu bilən şəxsiyyət kimi formallaşınlar?

Özsüz, uşaqlarda mütaliə vərdişlərinin yaradılması, mütaliə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi tərbiyənin ən vacib istiqamətlərindən biridir. Təhsilsünashıqdə formallaşmış məqbul fikrə görə mütaliə vərdişinin uşaqlara erkən yaşlardan aşlanması vacib amillərdəndir, çünki hər bir insanda şəxsi dünyagörüşü, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, xeyirxahlıq, xalqa bağlılıq kimi müsbət keyfiyyətlərin formallaşması üzrə ilkin vərdişlər məhz uşaqlıq dövrünə təsadüf edir. Azyaşlı uşaqlarda kitab oxumağa marağın yaradılması, sözsüz ki, ilk növbədə valideynlərin öhdəsinə düşür. Kitabla ilk tanışlıq nə qədər erkən yaşlardan başlanarsa, o qədər təqdirəlayıq olar. Uşaqları kitabla bir yaşıdan başlayaraq, mərhələli şəkildə tanış etmək lazımdır. Kiçikyaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş kitablar qısa mətnlərdən ibarət olub, şəkilli, rəngarəng, cəlbedici, keyfiyyətli materiallardan hazırlanmalıdır. Kiçikyaşlı uşaqlar üçün mütaliə vasitəsi kimi, əsasən, nağıllar seçilməlidir. 2-3 yaşından başlayaraq uşaqları xalqımızın və dünya xalqlarının məşhur nağıll qəhrəmanları ilə (Cırdan, Məlikməmməd, Ələddin, Mauqli, Buratino, Çipollino, Göyçək Fatma, Qırmızı-papaq və b.) tanış etmək olar.

4-6 yaşlı uşaqlara artıq sehri nağıllar oxumaq mümkündür. Onlar özləri oxuya bilmədiklərdən nağılları valideynlər oxumalıdır. Kiçikyaşlı uşaqlarda göz yaddası daha güclü olduğundan əyanılık çox vacibdir. Belə ki, nağılin hər hissəsi oxunduqca həmin hissəyə dair illüstrasiyalar göstərilməli və izahat verilməlidir. Beləliklə, artıq məktəbə getməyə hazırlaşan uşağı kitabla dostlaşdırıa bilərik. Bu sahədə dünya təcrübəsini yada salmaq yerinə düşərdi. ABŞ-da, Avropanın inkişaf etmiş dövlətlərində hər il məktəbəqədər yaşı uşaqların mütaliəsinə dair statistika aparılır. Bu statistika mahiyyət etibarilə uşaqların mütaliə mədəniyyətinin, zehni inkişafının, nitq və yazı vərdişlərinin zənginləşdirilməsinə xidmət edir. Təsadüfi deyil ki, ABŞ-da məktəb yaşı çatmamış uşaqları olan valideynlərin 60 faizi hər gün onlara kitab oxuyur.

Bu bir reallıqdır ki, ibtidai sinfə qədəm qoyan şagird artıq kitabla tanışdırısa, onu sevirsə, valideyni ilə kitab mağazasından özünə kitab seçməyi bacarırsa, onun məktəbə adaptasiyası asan olacaq. Oxumaq bu şagirdlər üçün əzab-əziyyətə deyil, marağa çevriləcək. Hesab edirik ki, Dövlət Strategiyasına uyğun olaraq ölkədə məktəbəqədər hazırlıq işinin icbariliyi bu sahədə əsaslı irəliləyişə səbəb olacaqdır.

I sinifdən başlayaraq mütaliə vərdişlərinin təkmilləşdirilməsinə rəhbərlik sinif müəlli-minin üzərinə düşür. İbtidai siniflərdə oxu bacarıqlarının formalşdırılması Azərbaycan

dili fənninin əsas məzmun xətlərindən biridir. Şagird biliklərin böyük bir qismini oxumaqla əldə edir. O, nə qədər sürətli, şüurlu oxusa, alacağı informasiyanın həcmi bir o qədər artar. Şagirdlərdə sürətli vəşürlü oxu bacarıqları yaratmaq üçün onları əlavə mütləq vasitələrinə istiqamətləndirmək zəruridir. Bu zaman yalnız dərslikdə verilmiş mətnlərlə kifayətlənmək olmaz. Elə bu məqsədlə mən I sinifdə hər həftənin son günü Azərbaycan dili dərsini “Nağıl dərsi” elan etmişəm. Mən onlara “Mənim ilk kitabım” seriyasından olan nağılları oxumağı tövsiyə etmişəm. Həftə ərzində şagirdlər “Nağıl dərsi” üçün bir nağıl hazırlayırlar. Hələ əlisba təlimi başa çatmadığı üçün bu nağılları öyrənməkdə uşaqlara valideynlər kömək edirlər. Şagirdləri mütləciyə daha da həvəsləndirmək üçün “Sinfimizin ən fəal oxucuları” adlı stend hazırlamışam. Stenddəki fəal oxucuların şəkilləri hər ay artır. Artıq sinfimizin nağıl kitablarından ibarət kiçik kitabxanası da formalaşıb.

Son illər texnoloji vasitələrin təkmilləşməsi və onlardan geniş istifadə, uşaqlara daha cazibədar gələn kompüter oyunları, cizgi filmləri kiçik məktəblilərin mütləciyə olan marağını azaldır. Burada YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Azərbaycan təhsili və mədəniyyətinin hamisi Mehriban Əliyevanın sözlərini xatırlatmağı özümə borc bilirəm: “Bilirəm ki, bu gündü uşaqlar daha çox kompüterə maraq göstərirler ki, bu da çox gözəldir. Internet vasitəsilə siz bütün informasiyanı əldə edirsiz, amma bu gün üzümü sizə tutub xahiş edirəm ki, kitab oxuyasınız, çünki kitablar, yəni bədii ədəbiyyat həm Azərbaycan, həm də dünya xəzinəsinin ədəbiyyatı həyatınızda sizə çox lazım olacaq və heç bir kompüter kitabı əvəz edə bilməz. Ona görə nə qədər mümkündürssə, çox kitab oxuyun... Siz özünüz üçün tamamilə yeni bir aləm aşkar edəcəksiniz”. [1, səh.1]

Hesab edirik ki, bu nurlu ideyalar hər bir uşaq və gəncin, valideyn və müəllimin yiye-lənəcəkləri başlıca hədəf olmalıdır. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin mütləciyə istiqamətləndirilməsi, onlarda mütləq mədəniyyətinin formalasdırılması üzrə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi əvvəlki dövrlərlə müqayisədə indi daha çox aktuallıq kəsb edir. Bununla əlaqədar şagirdlərdə mütləq həvəsini gücləndirmək, mütləq vərdişlərini inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Mikayıl Cabbarov 2014-cü il, dekabrın 16-da “Ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin mütləq vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi və onlarda mütləq mədəniyyətinin formalasdırılması ilə bağlı tədbirlər barədə” əmr imzalamışdır.

Sevindirici haldır ki, bu əmrə uyğun olaraq, Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü və təşkilatlığı ilə ölkəmizin bütün ümumtəhsil müəssisələrində “Mütləq mədəniyyətinin və oxuya motivasiyanın yüksəldilməsi”, “Zərdabi – ibtidai sinif şagirdlərinin oxu bacarıqlarının inkişafı” layihələrinin icrasına start verilmişdir. Bu layihələrin icrasından əsas məqsəd ibtidai sinif şagirdlərinin oxu vərdişlərinin formalasdırılması, oxuyub-anlama, yazılı mətnlər üzərində işləmə bacarıqlarının inkişafı, şagirdlərin beynəlxalq qiymətləndirmə metodologiyalarına əsaslanan resurslarla təmin edilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Şagirdlərin oxu prosesini təşkil edən tərəflərdən biri kimi valideynlərin biliyinin artırılması, onların da bu prosesə cəlb edilmələri, müəllimlərin və məktəb rəhbərlərinin fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsi, ictimaiyyətin diqqətini şagirdlərdə oxu bacarıqlarının, mütləq mədəniyyətinin formalasdırılmasının vacibliyinə yönəldilməsi də əsas hədəflər sırasındadır. Bunlarla yanaşı, Təhsil Nazirliyi tərəfindən “Kiçikyaşlı məktəblilər üçün ən yaxşı nəşr, nəzm və dram əsərləri” müsabiqəsi, eləcə də ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı sinif şagirdləri arasında “Ədəbiyyat biliciləri” adlı respublika müsabiqəsinə start verilmişdir. İnanırıq ki, bu tədbirlər mütləq mədəniyyətinin inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir.

Mən də verilən əmrin icrasının təmin olunması, ondan irəli gələn layihələrin həyata keçirilməsinə yardım etmək, şagirdlərimə mütləq vərdişlərini dərindən aşılamaq, onlarda oxumağa motivasiyanı gücləndirilməsi və təbliği məqsədilə tədbirlər planı hazırlayıb, onu həyata keçirməyə çalışıram. Tədbirlər planı üç hissədən ibarətdir.

- kitabxanalara ekskursiya;
- kitab sərgisi təşkil etmək;

- oxunmuş nağıllardan birini səhnələşdirmək.

Kitabxanaya ekskursiya zamanı məqsədimiz şagirdləri kitabxana ilə tanış etmək, onlara kitabxanadan istifadə qaydalarını öyrətmək idi. Əvvəlcə onlar məktəbimizin kitabxanası ilə tanış oldular. Sonra böyük maarifçi Firdun bəy Köçərlinin adını daşıyan Respublika Uşaq Kitabxanasına ekskursiya təşkil etdim. Kitabxana işçiləri şagirdlərimizin hər birinə kitabxananın nəşr etdirdiyi “Göy qurşağı” adlı jurnalın yeni nömrəsini hədiyyə verdilər.

Məktəbimizin foyesində kitab sərgisi təşkil etdi. Bundan məqsədimiz şagirdlərdə kitaba marağı artırmaq, mütaliə etməklə nələri öyrənməyin mümkün olduğunu göstərmək idi. Tədbiri məktəbimizin direktoru Yəhya Abbasov açdı. Sonra tədbirimizin qonağı olan, F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının işçisi Almaz xanım Vəliyeva çıxışında mütaliənin vacibliyini vurğulayaraq şagird və müəllimləri kitabxanaya dəvət etdi. Şagirdlər kitablardan bir neçəsini nümayiş etdirərək, onlar haqqında məlumat verdilər.

Tədbirlər planının üçüncü bəndi təhsil naziri Mikayıl Cabbarovun imzaladığı əmrin “oxuduqları əsərlər üzrə məktəbdə şagirdlərin iştirakı ilə, fraqmentlər şəklində səhnələşdirilmiş tamaşa nümunələrinin təşkili” bəndini rəhbər tutaraq hazırlanmışdı. “Qoğal dost axtarışında” adlı tamaşanı səhnələşdirdik. Evdən qaçan Qoğal məşədə müxtəlif heyvanlarla dost olmağa çalışır. O, sərçələrə dostluq təklif etsə də, onlar Qoğalı yemək istəyirlər. Nənə və babanın yanına qayıdan Qoğal başa düşür ki, böyüklərə qulaq asmaq vacibdir.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlirik ki, ibtidai siniflərdə mütaliə prosesini nə qədər maraqlı təşkil etməyə çalışsaq, şagirdi kitab oxumağa o qədər çox həvəsləndirə bilərik. Təhsilalanın

şəxsiyyət kimi formalaşmasında, bilik dairəsinin və dünyagörüşünün genişlənməsində, bədii təxəyyül və məntiqi təfəkkürünün, idraki bacarıqlarının inkişafında, milli-mənəvi dəyərlərə iyülənməsində, vətəndaşlıq tərbiyəsində mütaliənin müstəsna rolu vardır.

ədəbiyyat

1. Əliyeva M. H.Əliyev Fondunun Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü və Yeni il bayramları ərafəsində – təşkil etdiyi ənənəvi şənlikdə nitq. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti , 2016-cı il, yanvarın 9-u.
2. Ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin mütaliə vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi və onlarda mütaliə mədəniyyətinin formalaşdırılması ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası təhsil naziri Mikayıl Cabbarovun 2014-cü il, dekabrın 16-sı tarixli, 1279 nömrəli əmri. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2014-cü il, dekabrın 21-i.
3. Hüseynova F. İbtidai siniflərdə sinifdən xaric oxu problemi. “Təhsil Problemləri” qəzeti, 2015-ci il, noyabrın 8-i.
- 4.Rzayev S. Mütaliənin funksiyaları və insana təsir mexanizmi. “Kitabxanaşunaslıq və bibliografiya”, 2008, №1.
- 5.Verdiyev İ. Şəxsiyyətin inkişafında mütaliənin rolü. “Kurikulum” jurnalı, 2015, №2.

Development of the reading culture on the students of primary schools summary

It is spoken about the important role of reading on the development of personality in the article. It is also spoken about the taking the age levels into consideration on organization of reading, parents' roles on the little ones' guidance to the reading, the events that teachers can organize to form the reading culture on the students of primary schools and about the projects that Ministry of Education realizes about it.

Развитие культуры чтения у учащихся начальных классов. резюме

В статье говорится, важности роли чтения в формировании личности. Отмечается, что в организации чтения нужно принимать во внимание возраст, роль родителей в направлении чтения детей раннего возраста, возможность организовывать учителями мероприятия по формированию речевого этикета учащихся начальных классов и говорится о проектах, осуществляемых Министерством Образования.

I SINİFDƏ İTERAKTİV DƏRSLƏRİN TƏŞKİLİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Natəvan Qasımovə,

Bakı şəhəri, Binəqədi rayonu, H. Cəbrayılov adına 99 nömrəli
tam orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi

Təhsil sosial təbəqənin strukturunu müəyyən edən başlıca amil kimi şəxsiyyətin formallaşmasında, demokratik cəmiyyətin qurulmasında xüsusi rola malikdir. "Təhsil millətin gələcəyidir" deyən ulu öndər Heydər Əliyev xalqının, millətinin sivil millətlər arasında yerini yüksək təhsilə yiyələnməkdə görürdü.

Bu güntəhsilimiz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə xidmət edəcək savadlı, humanist, vətənpərvər vətəndaş yetişdirməklə məşğuldur.

Müasir təhsilin əsas məqsədi ümumtəhsil məktəblərində şəxsiyyətönümlü təlim mühitinin yaradılması, şagirdlərin məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi və həyatı bacarıqlara malik şəxsiyyət kimi formalasdırılmasıdır. Bu prosesdə müəllim əsas istiqamətvericidir.

Təhsilin bünövrəsi ibtidai siniflərdə qoyulur. Bünövrə nə qədər möhkəm qoyularsa, nəticə o qədər yaxşı olar. Bu baxımdan ibtidai sinif müəllimlərinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

Mən dərsə hazırlaşarkən çalışıram ki, təlim şagirdlərin maraq dairəsinə, istedad və bacarıqlarının aşkarla çıxarılmasına, məntiqi təfəkkürlerinin və potensial imkanlarının inkişafına yönəlsin. Dərsdə İKT-nin imkanlarından səmərəli istifadə edir, əyanılıyə geniş yer verir, motivasiyaların rəngarəng olması üçün şeir, nağıl, tapmaca, atalar sözleri, uşaq mahnları, illüstrasiyalardan, cizgi filmlərinin epizodlarından istifadə edir, qrup işinə, cütlərlə işə, şagirdlərin tədqiqata qoşulmalarına, rollu oyunlara, auksionlara, səhnəciklərin hazırlanmasına üstünlük verirəm.

Ümumtəhsil məktəblərində ana dilinin tədrisi milli maraqlar və dövlətçilik baxımından vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Firidun bəy Köçərli demişdir: "Ana dili millətin mənəvi diriliyidir... Ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır."

Ana dili həm də qüdrətli tərbiyə vasitəsidir. Hər bir millət öz dilini ana dili adlandırır, çünki bu dil insan dünyaya gəldiyi ilk gündən onun qanına, beyninə və ürəyinə ana südü, ana laylası ilə daxil olur. Təsadüfi deyildir ki, uşaqların dil açarkən dediyi ilk söz *ana* sözüdür. Ana dili, həm də vətənin rəmzidir.

Bir dərs nümunəsinə nəzər salaq:

Məzmun standartlar: 2.2.1; 1.1.1; 1.2.1.

Mövzu: "M" səsi və hərfinin öyrədilməsi.

- Məqsədlər:**
- hecaları birləşdirməklə sözləri oxumağı öyrətmək;
 - mətnindəki açar sözləri seçməyi öyrətmək;
 - şagirdlərə şəkildə gördüklerini həyatda gördükleri ilə əlaqələndirməyi öyrətmək;
 - hərflərin elementlərini və konfiqurasiyasını düzgün yazmağı, bitişdirməyi öyrətmək.

Metodlar və priyomlar: beyin həmləsi, müşahidə, rollu oyunlar.

İş forması: qruplarla iş.

Resurslar: dərslik, kompüter, video, işçi vərəqləri, rəngli karandaşlar.

Dərsin gedisi:

Motivasiya. Sinfə müraciət edirəm:

— Uşaqlar, indi siz bir musiqi dinləyəcəksiniz. Xahiş edirəm, diqqətləqulaq asın. Sonra sizə bu musiqi ilə əlaqədar suallar verəcəyəm.

Uşaqlar "Məktəbə gedəcəyəm" mahnısını dinləyirlər. Mən şagirdlərə müraciət edirəm:

- Uşaqlar, deyin görək, balaca eşşəklər hara getməyə hazırlaşırlar? (*Cavab verirlər.*)
- "Məktəb" sözü hansı səslə başlanır? (*Cavab verirlər.*)
- Dinlədiyiniz mahnıda daha hansı sözlərdə "M"səsi eşitdiniz? (*Cavab verirlər.*)
- Bu sözlərin hansında "M" səsi sözün əvvəlində, hansında ortada, hansında sonunda işlənir? (*Cavab verirlər.*) Aydın olur ki, dərsin mövzusu "M" səsi və hərfidir.

Mən "M" hərfinin yazılışı və tələffüzü videoçarx şəklində şagirdlərə nümayiş etdirirəm. Sonra monitordakı sözlər hecalarla oxunur.

Tədqiqat suali: "M" səsi necə səsdir və sözün hansı hissəsində işlənə bilər?

Qruplarla iş. Şagirdlər qruplara ayrılır: "Günəş", "Ay" və "Ulduz" qrupları.

Qruplar öz işlərini təqdim edirlər. Məlumat mübadiləsi aparılır, müzakirə olunur və nəticə çıxarılır. Şagirdlər əvvəlində, ortasında və sonunda "M" səsi olan əşya şəkillərini qruplaşdırırlar.

əvvəlində

ortasında

sonunda

Şagirdlərlə aukcion keçirirəm. Şəri səsləndirməzdən əvvəl tapşırıram ki, şeirdə eşitdikləri meyvə adlarını yadda saxlasınlar.

AUKSİON

Bizim qəşəng uşaqlar
Gərək yesin heyva, nar,
Alma, armud, albalı,
Əncir, üzüm, portagal,

Əzgil, gavalı, zoğal,
Alça, gilas – hər cür bar.
Bu dadlı meyvələrin
Uşaqlara xeyri var.

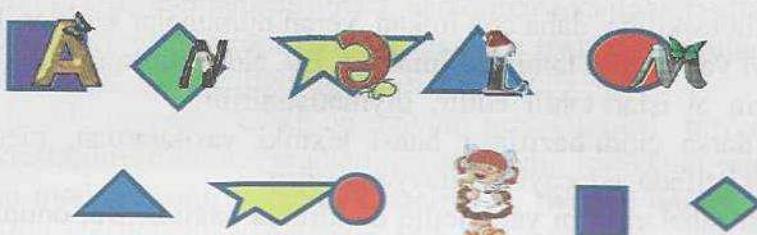
Şagirdlər şeirdəki meyvə adlarını təkrarlayırlar. Sonuncu meyvənin adını deyən şagird qalib hesab olunur.

Sual: Bu meyvələrdən hansının adını yaza bilərsən?

Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində bazarlıq mövzusunda rollu oyun təşkil olunur. Müəllim tapşırır ki, alıcı ilə satıcı arasında dialoq qurarkən nəzakətli sözlərdən (nitq etiketlərindən) istifadə etsinlər.

Sual: Bazardan daha hansı meyvə və tərəvəzi ala bilərsiniz ki, onların adında “M” səsi olsun?

Sürətliliyin təmin olunması üçün oyun təşkil olunur. Şəkildəki qızın adını (*Ləman*) hamidan tez tapan şagird qalib hesab olunur.

Qiymətləndirmə meyarlar cədvəlinə əsasən aparılır.

Bilik və bacarıqlar (meyarlar)	Qruplar	Günəş	Ulduz	Ay
Hecaları birləşdirməklə sözləri oxuyur.				
Dinlədiyi mətndəki açar sözləri seçilir.				
Şəkildə gördüklerini həyatla əlaqələndirir.				

TEXNOLOGİYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNDE YARADICI FƏALİYYƏTİN TƏŞKİLİ

Cüməli Qəniyev,
dosent,
Rahim Əzizov,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

açar sözlər: təlim prosesi, texnologiya, yaradıcı fəaliyyət, texniki vasitələr, konstruktur, model, texniki ideya;

ключевые слова: учебный процесс, технология, творческая деятельность, технические средства, конструктор, модель, технические идеи;

key words: learning process, technology, creative activity, technical tools, constructor, model, technical ideas.

Müasir dövrdə məktəblərin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətinin səmərəli təşkil olunmasıdır.

Texnologiya fənninin tədrisi göstərir ki, nəzərdə tutulmuş praktik işlərin yerinə yetirilməsi prosesində şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətinin inkişafı üçün böyük imkanlar var. Müəllimlərin bir qismi təlim prosesində müsbət nəticələr əldə etmişlər. Respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində bu sahəyə böyük diqqət yetirilir.

Qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi göstərir ki, onlar program materiallarını planlaşdırarkən yaradıcı fəaliyyətin təşkiliన daha çox imkan verən nümunələr seçirlər. Elə ilk dərslərdən şagirdlərin müstəqilliyi və fəallığı təmin edilməlidir. Bu, əldə edilmiş biliklərin tətbiqinə imkan yaradır. Şagirdlərin əl işləri təhlil edilir, qiymətləndirilir.

Müəllim hər bir dərsə ciddi hazırlanır, hansı texniki vasitələrdən, metod və priyomlardan, əyani vəsaitlərdən istifadə edəcəyini müəyyənləşdirir.

Fəaliyyətin bütün sahələri kimi yaradıcılıq da idrakla bağlıdır. Bu, onunla izah olunur ki, insan yaradıcı fəaliyyətə başlamazdan əvvəl onun məqsədini, bu məqsədə çatmağın vasitə və yollarını müəyyənləşirir.

Texnologiya dərslərində fəaliyyətin əsas şərtlərindən biri qoyulmuş məqsədin əvvəlcədən təsəvvürdə canlandırılması, onun hazırlanması yollarının müəyyənləşdirilməsidir.

Təlim prosesində yaradıcı fəaliyyətdən kompleks şəkildə istifadə edilməlidir. Kompleks fəaliyyətə maraq, təsəvvür və biliklər, qabiliyyətlər, yaradıcılıq vərdişləri daxildir.

Yaradıcı fəaliyyət növlərindən biri konstruktur hissələrindən müəyyən model və maketlərin quraşdırılmasıdır. Model hər hansı bir qurğunun və cihazın kiçildilmiş, yaxud böyüdülmüş nümunəsidir. Modellər iki cürdür: hərəkət edən, hərəkət etməyən.

Model əşyanın bütün xüsusiyyətlərini, müəyyən miqyas daxilində dəyişdirilən ölçüləri ni, işləmə prinsiplərini, zahiri görünüşünü əks etdirir.

Məlumdur ki, hər bir məmulatın yaradılmasında üç mərhələ mövcuddur: konstruksiyaetmə, texnologiyanın və məmulatın hazırlanması. Konstruksiyaetmədə materialın seçilməsi, forması, detalların sayı və ölçüsü, birləşmə qaydası, tərtibatı müəyyənləşdirilir. Konstruksiyaetmə çertyojun hazırlanması ilə başa çatır. İstehsalatda olduğu kimi, məktəb emalatxanasında da konstruksiyaetmə mümkündür.

Yaradıcı işə başlamazdan əvvəl məmulatdan istifadənin məqsədini, sayını, şəraitini, onun, hansı tələblərə cavab verdiyini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Məmulati konstruksiya edərkən çalışmaq lazımdır ki, o, mümkün olduğu qədər sadə, asan düzəldilən olsun. Bu zaman modellərin möhkəmliyinə, ucuz başa gəlməsinə və gözoxşa-

yan olmasına xüsusi fikir verilməlidir. Materialdan rasional istifadə modelləşdirmə və konstruksiyaetmənin əsas prinsipidir.

Konstrukturlar quruluşuna və modelhazırlama imkanlarına görə getdikcə mürəkkəbləşir. Bununla yanaşı, tətbiq olunan iş metodu da yaradıcı fəaliyyətin tətbiqinə imkan vermək baxımdan əlverişlidir. Belə ki, konstrukturla hər bir iş əvvəl nümunəyə, sonra şərtə, nəhayət, arzuya əsaslanır. Yalnız bu zaman yaradıcı fəaliyyət üçün zəmin yaranır. Nümunəyə görə quraşdırma zamanı uşaqlar işi müəllimin verdiyi nümunəyə əsasən yerinə yetirirlər. Nümunəyə və şərtə görə quraşdırma nümunə əsas götürülsə də, müəllimin qoyduğu əlavə şərtlərə də riayət olunur. Şərtə görə quraşdırma isə əməliyyat müəllimin əvvəlcədən qarşıya qoyduğu şərti ödəməyi tələb edir. Quraşdırma məktəblilərin tam müstəqilliyi şəraitinə həyata keçirilir.

Deyilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlirik: texnologiya dərslərində şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyəti üçün ilkin bacarıq və vərdişlər yaranır. Müəllimin yaxından köməyi və istiqamətləndirməsi əsasında yaradıcılıq fəaliyyəti üçün şərait təmin edilir.

Quraşdırma məşğələlərində müəllim şagirdlərin istəklərini nəzərə almalıdır. Şagirdlər güclərinə müvafiq olmayan, mürəkkəb modeli quraşdırmaq istədikdə, müəllim başqa modelin quraşdırılmasını məsləhət görə bilər. Hamının eyni modeli quraşdırmasına səy göstərmək lazımdır. Şagirdləri həm seçidləri modellərə görə, həm də könüllülük əsasında qruplaşdırmaq olar. Bu zaman onların yaradıcı fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaranır, müzakirədə model təhlil olunur. Onun haqqında fikirlər söylənir, düzəlişlər aparılır, müzakirə olunur, nəticələr çıxarılır.

Təcrübə göstərir ki, quraşdırma məşğələləri arzya görə təşkil edilərkən yaradıcılıq fəaliyyəti və onun nəticələri sevindirici olur. Hər hansı bir obyekti maketini hazırlayan şagirdlər bəzən öz ideyalarını tətbiq edərək yeniliklər yaradırlar. Bu, onların gələcək yaradıcılığına da müsbət təsir göstərir.

Mürəkkəb və çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətini bir proses kimi nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, o, yeni obrazın formalasdırılması, yaradılması və dəqiqləşdirilməsindənibarətdir:

Əmək təlimi ilə bağlı görüləcək işlərin bir hissəsinə texniki qurğuların modellərinin hazırlanması təşkil edir. Texniki yaradıcılığın üç mərhələsi var.

Birinci mərhələdə meydana çıxan ən mühüm məsələlərdən biri yaradıcılıq məqsədinin təşəkkülü və konkretləşdirilməsidir. Yaradıcılıq məqsədinin təşəkkülü müxtəlif amillərlə bağlı ola bilər. Müəyyən modelə bağlı yaradıcılıq fəaliyyəti, öyrəndiyini tətbiq etmək meyli bəzən uşağın müşahidəciliyi əsasında meydana çıxır. Müəyyən qurğunun tərtibatında nəyinsə çatışmadığını görən uşaqda yaradıcılığa meyil artır. Bir sıra hallarda uşağın yaradıcılıq məqsədi müəyyən nəzəri müddəanın praktikada tətbiqini istisna edir. Yaradıcılıq məqsədinin təşəkkülü uşaqların asanlıqla alovlanan maraqları, hüdudsuz xəyallarından qaynaqlana bilər.

İkinci mərhələdə şagirdlər məqsədin necə həyata keçirilməsi üzərində düşünürlər.

Üçüncü mərhələ daha mürəkkəbdir. Bu mərhələdə bilavasitə texniki ideya həyata keçirilir. Hazırlanacaq modelin bir çox hissələrini, hətta bəzən onun özünü əsaslı surətdə dəqiqləşdirmək zərurəti meydana çıxır. Bu, aydın şəkildə göstərir ki, yaradıcılıq fəaliyyətinin ikinci mərhələsinə dəməşahidə olunan gərgin axtarışlar üçüncü mərhələdə özünü göstərir. Ona görə də üçüncü mərhələdə yaradıcılıq axtarışlarına düzgün istiqamət vermək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu cəhətdən texniki modellərin hazırlanmasında tətbiq edilən praktik işlərdən birini nəzərdən keçirək.

Mövzu: Detalların birləşdirilməsi yolları. Məqsəd detalların birləşdirilməsi üçün praktik bacarıqların formalasdırılmasından ibarətdir. Bunun üçün bir neçə gün əvvəl zavoda ekskursiya təşkil etmək məqsədə uyğundur. Orada uşaqları detallar: qayka, qaykaaçan, vint, vintaçanla tanış etmək lazımdır.

Növbəti dərsdə müəllim vintlərin və qaykaların burma istiqamətini müəyyənləşdirməlidir. Detalları bir-birinə birləşdirmə (bir qayka ilə), kontr birləşdirmə (iki qayka ilə) qaydasından istifadə etmək, iki boltla detalı bərkidib birləşdirmə, kontrqayka (tərs yivli qayka) şəkilli birləşdirmə işlərini görmək lazımdır.

Müəllim müxtəlif quruluşlu birləşdirmə növləri ilə şagirdləri tanış edir. Gostərir ki, modellərin hazırlanmasında müxtəlif birləşdirmə növlərindən istifadə olunur. Bunun üçün şagirdləri düşünməyə, axtarışlar aparmağa sövq etmək lazımdır.

Bu işlər başa çatdıqdan sonra müəllim yerinə yetirilən iş barəsində müsahibə xarakterli söhbətlər aparır. Onlar məməlatın hazırlanmasında tətbiq edilən birləşmə növləri, detalların birləşdirilməsində tətbiq olunan metodlar haqqında məlumatlıdırırlar.

Məlumdur ki, detallar birləşdirilmiş halda olur. Onlar sökülen və sökülməyən növlərə ayrılır. Şagirdlər məlumat verilir ki, sökülen birləşmələrə pazlı, işkilli, şlist, cıvli və yivli birləşmələr aiddir. Belə birləşmələrdə detalları korlamadan söküb ayırmaq və yenidən quraşdırmaq olur. Sökülen birləşmələrin ən geniş yayılmış növü yivli birləşmələrdir. Yivli birləşmələrin əsas detalları vintlərdən, sancaqlardan, bolt və qaykalardan ibarətdir.

Qaykaların növləri (altızlı, kvadratşəkilli, tacvari, yarıqlı, silindrik, qulaqlı) haqqında məlumat verilir. Bərkidilmiş detalların səthləri əzilməsin deyə, boltların və qaykaların başlıqları altına şayba qoyulur. Şaybalar yasti və kəsik olur.

Vintlər, boltlardan fərqli olaraq, bilavasitə məməlati birləşdirən detalların yivli deşiklərinə bərkidilir. Vint birləşmələri vintaçanla açılıb-bağlanır.

Şagirdlər məlumatlandırıldıqdan sonra onların müstəqil fəaliyyəti təşkil olunur. Müəllim iş prosesində fərqlənmiş şagirdlərin modellərini təhlil edir və qiymətləndirilir.

Texniki modellərin hazırlanmasında yaradıcı fəallığın tətbiqinə imkan verən məsələlərdən biri şagirdlərin çertyojları oxuya, ondan istifadədə, müəyyən əşyaların çertyojlarını çəkəbilmələridir. Bu zaman şagirdlər hər hansı modeli hazırlayarkən nəzərdə tutduqları modeli çertyoja asanlıqla əks etdirə bilərlər.

Məlumdur ki, bəzən nəzərdə tutulan modeli bir dərs müddətində hazırlayıb qurtarmaq olmur, qalan hissəni növbəti dərsdə davam etdirmək lazımlı gəlir. Bu zaman bəzən şagirdlər əvvəlki dərsdə keçilənləri unuda bilərlər. Buna görə də əgər hazırlanması nəzərdə tutulan model çertyoja öz əksini taparsa, şagird tapşırığın qalan hissəsini yerinə yetirməkdə çətinlik çəkməz.

Hazırkı şəraitdə fənlərarası əlaqəyə geniş yer verilmişdir. Təsviri incəsənət fənnindən illüstrasiyaların hazırlanması sahəsində öyrəndikləri şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyəti üçün daha çox imkanlar yaradır. Müşahidələr göstərir ki, çox vaxt şagirdlər illüstrasiya hazırlayarkən onun məzmununda dəyişikliklər aparırlar. Əsl yaradıcılıq isə işin praktik həlli zamanı özünü göstərir. Beləliklə, fənlərarası integrasiya nəticəsində onlar həm bədii, həm də texniki yaradıcılığa meyl edirlər.

ədəbiyyat

- I. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika. Bakı: "Renesans", 2000.
2. Ağamalyev K., Orucov Z. Azərbaycanda müasir peşə təhsili. Bakı: "Mütərcim", 2009.
3. Əzizov R. Peşə təhsili müəssisələrində məhsuldar əməyin təşkili. Bakı, 2006.
4. Батышев С.Я. Производственная педагогика. Москва :« Педагогика», 1989.

Организация творческой деятельности в процессе обучения технологии

резюме

В статье рассказывается об организации творческой деятельности на уроках технологии. Отмечается, что многолетние исследования, проведенные наблюдения позволяют прийти к выводу, что различные задачи, возложенные на преподавание технологии может осуществляться в том случае, что творческая деятельность учеников будет организована в надлежащей форме.

Organization of creative activity in the course of technology training summary

The article tells about the organization of creative activity in the technology lessons. It is noted that long-term studies conducted observations allow to conclude that the various tasks assigned to the teaching of technology can be implemented in the event that the creative activity of students will be organized in an appropriate form.

PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİN FUNKSIYASI VƏ MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ USTALIĞI

Ramiz Əliyev,
psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor
ramizaliyev@rocketmail.com

açar sözlər: müəllim, şagird, təlim prosesi, adaptasiya, münasibətlər sistemi, şagird şəxsiyyəti;

ключевые слова: учитель, ученик, процесс обучения, адаптация, система отношений, личность ученика;

key words: teacher, student, learning process, adapting, the system of relations, personality of the student.

Dünyada gedən proseslər, qloballaşma, integrasiya, milli xüsusiyyətlərimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi yeni münasibətlər sisteminin, müasir tələblərə cavab verən şəxsiyyətin formalasdırılmasını zəruri edir.

Şəxsiyyətin formalasmasına çoxsaylı amillər təsir göstərir, lakin sistemli, məqsədyönlü şəkildə formalasdırma yalnız məktəbdə mümkündür. Bu fikir istər dövlət sənədlərində, istərsə də pedaqoq və psixologların tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır.

İstənilən cəmiyyətdə, dünyada baş verən tarixi-ictimai proseslərdən asılı olaraq, şəxsiyyətin formalasdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilir, ideoloji, siyasi sistem, iqtisadi münasibətlər nəzərə alınır. Azərbaycanda da sosial, iqtisadi sahədə əldə edilən uğurlar şəxsiyyətin formalasdırılmasının yeni, keyfiyyətli beynəlxalq münasibətlərə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Sovet təhsil sisteminin şəxsiyyətin formalasdırılması ilə bağlı başlıca hədəfi kollektiv şürur, kollektiv davranışa adaptasiya, kollektiv vəsitəsilə tərbiyə idi. Şagirddə lazımi keyfiyyətləri formalasdırmaq üçün ondan yalnız öyrədilənləri öyrənmək, başqa sözlə, təhsilin obyekti olmaq tələb edilirdi.

Müasir dövrdə isə başlıca vəzifələrdən biri təhsilin hümanistləşdirilməsi, münasibətlər sisteminin subyekt-subyekt aspektində qurulması, təlim prosesində mexaniki hafizədən *təfəkkür məktəbinə* keçilməsindən ibarətdir.

Təhsilin hümanistləşdirilməsi ideyası XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da təşəkkül tapmışdır. Onun yaradıcıları E.Erikson, Q.Olport, K.Rocers və b. olmuşlar. Onlar idrak fəallığının yüksəldilməsi, həyatı bacarıqlara əsaslanma, şəxsiyyət azadlığı ideyalarını irəli sürürdülər.

Təhsilin azad düşüncəli şəxsiyyətlər formalasdırılması ideyası vaxtilə A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinski, Ş.A.Amonaşvili və başqaları tərəfindən irəli sürülmüş, əsaslandırılmışdır. Bununla belə, onların irəli sürdükləri ideyalar, təbii ki, təkmilləşdirilməli, müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Problemin digər aspekti kompüterin, eləcə də digər texnologiyaların, informasiya mənbələrinin sürətli axını ilə bağlıdır. Bu, bilavasitə münasibətlər sisteminə, psixikaya, bütövlükdə şəxsiyyətin formalasmasına təsir edir. Deməli, şagirdlərlə ünsiyyət və onlara münasibət 20 il əvvəlkindən fərqli şəkildə qurulmalıdır.

Təhsil sisteminin başlıca fiquru müəllimdir. Bu gün pedaqoji fəaliyyətin nəinki vəzifələri, hətta funksiyaları da dəyişilməlidir. İndi müəllim sadəcə öyrədən, informasiya mənbəyi olmaqdand uzaqdır. Elmi-texniki tərəqqi, texnika və texnologiyaların inkişafı elə bir həddə çatmışdır ki, şagirdlər informasiyaları müəllimin köməyi olmadan da əldə edə bilirlər. Digər bir problem

şagirdin istənilən mövzuya dair məlumatı internetdən ala bilmək imkanı ilə bağlıdır. Bu isə istər-istəməz münasibətlər sisteminə də təsir göstərir.

Müəllimlik fəaliyyəti bir sıra funksiyaların yerinə yetirilməsini tələb edir. Bunlar öyrədici, tərbiyədici və təşkilati funksiyalardır. Gənc müəllimlər bu funksiyaların yerinə yetirilməsində bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Bunun ilkin səbəbi onların yerinə yetirməli olduqları rolların dəyişməsi ilə bağlıdır. Başqa sözlə, dünənki tələbə indi müəllim kimi fəaliyyət göstərir. Yeni rol ondan daha inamlı olmayı, davranış normalarını mənimseməyi, müəllimlik keyfiyyəti və bacarıqlarına yiyələnməyi tələb edir. Müəllimlik fəaliyyətinə keçid ilk növbədə yeni rola adaptasiya olunmaqla bağlıdır. Bunlar aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Əvvəllər yerinə yetirdiyi rol :	İndi yerinə yetirməli olduğu rol:
tabe olan;	idarə edən;
dinləyici;	şərh edən ;
qismən məsuliyyətli;	yüksek məsuliyyətli;
qrup üzvü ;	qrup lideri;
təhsil alan;	təhsil verən;
cavab verən ;	soruşan;
qiymətləndirilən;	qiymətləndirən;
istiqamətləndirilən.	istiqamətləndirən.

Keçid dövrü bir sıra çətinliklərlə bağlıdır, lakin bu vəziyyəti heç də həmiya şamil etmək olmaz. Elələri olur ki, yeni situasiya onları qorxutmur, tez, həm də asanlıqla adaptasiya olunurlar. Bəzilərinə isə qrupun (sinif kollektivinin) qarşısına çıxməq, onlara yeni informasiya çatdırmaq, nəyi isə şərh etmək çətinlik yaratır. Bir neçə nümunə verək.

1. “Onlar məni qəbul etməzlər.”Şagird-müəllim münasibətlərinin ürəkaçan olmaması tədris edilənmövzunun məzmununun şərhinə maneə törədir. Bu narahatlılığı aradan qaldırmaq üçün müəllimin sinfə bir neçə dəqiqə əvvəl gəlməsi məsləhətdir. Dərs başlananadək müəllimin şagirdlərlə səhbəti onlara imkan verir ki, bir-birlərini daha yaxından tanışınlar.

2. “Qorxoram ki, sinif kollektivi üzərində nəzarəti itirəm.”Bu narahatlığı aradan qaldırmaq üçün müəllim yığıncaqlarda, kütləvi tədbirlərdə çıxışı ilə həm özünü təqdim etmək, həm də qorxu hissini aradan qaldırmaq imkanı qazanır. Bu, təlim prosesində sinfin idarə olunmasını da asanlaşdırır. Bununla yanaşı, kollektivin ciddi nəzarətdə saxlanılmasına edilən cəhd də kollektiv tərəfindən müqavimətin artmasına səbəb olur. Sinfdə təlim məşğələlərinin başlangıcında şagirdlərin diqqətini cəlb etmək üçün motivasiya yaratmaq daha vacibdir. Bundan sonra diqqəti mövzuya yönəltmək və ilkin müzakirə aparmaq lazımdır.

3. “Qorxoram ki, dərsim şagirdlər üçün darixdıcı olsun.”Belə vəziyyət müəllimin özünü itirməsinə səbəb olur. Bu isə şagirdləri darixdirir. Müəllim şəxsi təcrübəsi və öz fənni ilə bağlı biliyindən istifadə edərək dərsi maraqlı qura bilər. O, mövzu ilə bağlı cəlbedici, maraqlı faktları şagirdlərlə müzakirə edə, onların maraq dairəsi barədə qısa müzakirə apara bilər. Əgər müəllim tədris etdiyi fənnlə şagirdlərin maraqlarını uzlaşdırıra bilsə, uğur qazanar.

4. Verilən sualın cavabını bilməmək,səhv etmək qorxusu. Burada ən düzgün variant buraxılan səhvişagirdlərin qarşısında etiraf etməkdir. Əgər siz sübut etməyə çalışsanız ki, hər şeyi, o cümlədən, verilən sualların cavablarını bilirsiniz, bununla da nüfuzunuzu şübhə altına salarsınız.Şagirdlər belə hesab edirlər ki, müəllim hər şeyi bilməlidir, lakin unutmaq olmaz ki, səhv cavabdansa, səmimi etiraf daha məqsədə uyğundur: “Uşaqlar, mən bu suala cavab verə bilmərəm, düzgün cavabı öyrənib, sizə deyərəm” .

5. “Elə suallar ola bilər ki, şagirdlər bilsinlər, mən yox.”Belə hallardan narahat olmağa dəyməz. Əksinə, razi qalmaq, elə uşaqları tərifləmək lazımdır. Şübhəsiz, istənilən halda müəllim tədris etdiyi fənlə bağlı daha geniş məlumat və biliyə malikdir. Belə vəziyyətdə elə şərait yaratmaq lazımdır ki, həmin mövzü haqqında şagirdlər məlumat versinlər, problemlə bağlı diskussiya yaransın. Belə olduqda şagirdlərdə fənnə maraq yaranır.

Müəllimin fəaliyyəti müəyyən mənada aktyorluğa bənzəyir. O, şagirdlərin qarşısında “müəllim” rolunu oynayır.

Bəzi gənc müəllimlər danışmağı xoşlamadıqlarını və ya çətinlik çəkdiklərini bildirirlər. Bu vəziyyət uzun müddət davam etdikdə xarakterik xüsusiyyətə çevrilir. Bir çox aktyorlar da etiraf edirlər ki, onlar sakit xarakterli və utancaqdırlar, lakin rollarını ifa edərkən dəyişir, rola uyğun olurlar. Bunu müəllimlər haqqında da demək olar. Uşaqların təhsili kimi mürəkkəb bir məsuliyyəti üzərinə götürən şəxs yerinə yetirdiyi rollar içərisində müəllim rolunun daha vacib olduğunu qəbul etməlidir.

Müəllimin fəaliyyəti aktyorluq qabiliyyəti ilə müqayisə olunsa da, onu aktyor saymaq olmaz. O, fikrini mənviqi və emosional şəkildə çatdırmaq, bununla da şagirdlərin diqqətini təlim materialının mənimsənilməsinə yönəltmək məqsədi daşıyır. Şagirdlər müəllimin onlara kömək etmək istədiyini bildikdə özləri də işə həvəslə qoşulurlar. Təbii ki, xeyirxah niyyət pedaqoji texnologiyalarla vəhdət təşkil etdiqdə daha səmərəli olur.

Şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətdə müəllim fərqli rolları ifa edir. Bu rolları şərti olaraq aşağıdakı kimi şərh etmək olar:

Öz fənninin bilicisi olan mütəxəssis. Bu tipə aid edilən müəllimlər tədris etdikləri fənni daha səmərəli yollarla yerinə yetirməyə üstünlük verir, qarşılıqlı münasibətə, ünsiyyətə, sinif-dənəxaric tədbirlərə maraq göstərmirlər.

Şagirdlərlə ünsiyyətə və qarşılıqlı münasibətlərə üstünlük verən müəllimlər. Bəzi müəllimlər daha çox qeyri-formal ünsiyyətə meyil edirlər. Onlar şagirdlərin “dostu” olur, bəzi hallarda lazımı pərdəni gözləmirlər. Belə hallarda şagirdlər müəllimə öz dostu kimi baxır, hətta az qala onun müəllim olduğunu unudurlar.

Müəllim-psixoloq. Müəllimlə psixoloqun funkasiyaları, vəzifələri fərqlidir. Bir sıra hallarda şagirdlər hesab edirlər ki, bu tipə aid edilən müəllimlər onların şəxsi problemlərini, hətta yaxınlarının probelmlərini həll etməyə qadirdirlər. Bəzən də müəllim bu rolu yerinə yetirməyətəşəbbüs göstərir, sonra isə bu təşəbbüsünə görə peşman olur.

Hər şeydə nümunə olmağa səy götərən müəllim. Psixoloqların fikrincə, bu heç də pis xüsusiyyət deyil. Başlıcası odur ki, nümunə pozitiv olsun. Əgər şagirdlər hiss etsələr ki, müəllim heç də nümunəvi deyil və onun bir sıra çatışmayan keyfiyyətləri var, ona münasibət dəyişər. Bu rolu yerinə yetirmək müəllimdən diqqətlilik, məsuliyyətlilik tələb edir, çünki həmişə ideal və nümunəvi olmaq çətindir. Müəllimin dediklərini, davranışını onlarla, yüzlərlə şagird izləyir. Onun hətta xırda mənfi nüansı problem yarada bilər.

Gülüş hədəfi olan müəllim. Bəzən şagirdlər çalışırlar ki, müəllimləri “sınağa çəksinlər”. Bunu normal hal hesab etmək olar. Onlar müəllimi “müzakirə” edirlər. Burada müəyyən qədər müəllimin də günahı var. Bəzən müəllimin özü bu şəraiti yaradır. Səbəblər isə müxtəlifdir: səriştəsizlik, kobudluq, hazırlıqsız olmaq və s. Bəzən müəllim öz fənnini yaxşı tədris edir, peşəkardır, lakin səliqəsiz geyinir, davranışında kobudluğa yol verir. Şagirdlər, adətən, belə müəllimin çatışmazlıqlarına göz yumur, hər halda ona hörmətlə yanaşırlar.

Müəllim-“polis”. Belə müəllimlər dərsdə, sinif-dənəxaric və məktəbdənkənar tədbirlərdə ciddi nizam-intizamın olmasını tələb edirlər. Şagirdlərin bəziləri onlara hörmət edirlərsə də, bəziləri qaçırlar.

Müəllimdən tələb olunan xüsusiyyətlərdən biri də odur ki, o, fənni yaxşı bilməklə yanaşı, həm də onu şagirdlərə ötürməyi bacarsın. Bununla yanaşı, müəllimin şəxsi keyfiyyətləri də mü hüüm əhəmiyyət kəsb edir. O, müvəffəqiyət qazanmaq üçün aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmalıdır:

- Öz fənni ilə bağlı hərtərəfli və dərin biliyə malik olmalıdır.
- Tədris etmədiyi fənlərə aid də müəyyən məlumatata yiylənənməlidir.
- Müstəqil təhlil etməyi bacarmalıdır.
- Səmərəli vəsaitə, metod və priyomlar seçməlidir.
- Təlim materialını şagirdlərin anlaq səviyyələrinə uyğun şərh etməlidir.

• Şagirdlerin təlim materialını mənimsəmələri üçün mükəmməl motivasiya yaratmağı bacarmalıdır.

- Tələbkar olmalıdır.
- Kommunikativlik, təşkilatçılıq bacarıqlarına və pedaqoji takta malik olmalıdır.
- Yüksək məntiqə və zəngin lügət ehtiyatına malik olmalıdır.
- Natiqlik və aktyorluq qabiliyyətlərinə malik olmalıdır.

Əlbəttə, sadalanan bu xüsusiyyətlərin hamısı bir müəllimdə olmaya da bilər. Hər müəllimin fərdi tədris üslubu vardır. Birində natiqlik və aktyorluq, digərində isə materialı ardıcıl, sistemli, məntiqi şəkildə çatdırmaq qabiliyyəti üstün olur.

Müəllim öz şəxsi keyfiyyətlərini də nəzərə almalıdır. Yuxarıda sadalanan bəzi keyfiyyətlər üzərində dayanaq:

İntellekt. Pedaqoji fəaliyyətdə intellekt xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər yüksək intellektə malik olan müəllimlərə daha çox hörmət edirlər. Şagirdlerin təlim materialını aydın dərk etmələri üçün ilk növbədə müəllimin özü üçün aydın dərk etməlidir. Əbəs yerə demirlər ki, kim aydın fikirləşirse, fikrini aydın ifadə edir. Bu sözlər ilk növbədə müəllimə şamil edilə bilər. Müəllimin fikri dolaşıq, dumanlı olarsa, nitqi də məntiqsiz, sistemsiz, anlaşılmaz olar. Şagirdlər onu başa düşməkdə çətinlik çəkərlər. Bir çox hallarda müəllimlər öz intellektual səviyyələrinin bəsitliyini yersiz elmi terminlərlə, bələğətli sözlərlə gizlətməyə çalışırlar. Təbii ki, bu da özünü doğrultmur.

Aktyorluq və natiqlik məharəti. Müəllimin fəaliyyətində tələb olunan keyfiyyətlərdən biri də materialı maraqlı, hətta lazım gələrsə, aktyorluq məharəti ilə çatdırmasıdır. Şagirdlər materialın məntiqi və emosional şəkildə verilməsini daha çox bəyənirlər. Müəllim nitqin canlı, maraqlı, inandırıcı olması üçün maraqlı faktlara və hadisələrə müraciət etməlidir. Bununla belə, zəruri hallarda elmi yanaşma nitqin başlıca şərtidir. Belə olmadıqda müəllimin şərhində əsas ideya kölgədə qalır. Müəllimin nitqində aydın tələffüz, məntiqi vurğu, fasılı, səsin tonu nəzərə alınmalıdır. Bəzən müəllimin nitqi sürətli olduğundan şagirdlərin fikri "tutmaqda" çətinlik çəkmələrinə və yorulmalarına, dərsə marağın azalmasına səbəb olur. Müəllim öz nitqindəki qüsurları görməli və məşq edərək, onu aradan qaldırmağa çalışmalıdır.

Pedaqoji ustanovka. Pedaqoji ustanovka dedikdə, müəllimin istənilən situasiyaya yalnız birtipli reaksiya verməsi, yanaşması başa düşülür. Müəllimələ gəlir ki, onun ustanovkası tamamilə düzgündür. Ona görədə onu dəyişmək istəmir. Yaş artdıqca onda mühafizəkarlıq, ətalət güclənir. Psixoloqlar müəllimin dominant ustanovkasını pozitiv və neqativ növlərə ayıırlar.

a) Neqativ ustanovka:

- Müəllim zəif hesab etdiyi şagirdə az vaxt ayırır.
- Müəllim şagirdə əlavə sual verib, mahiyyətin dərk olunmasına çalışır.
- Əgər şagird səhv cavab verirsə, sualı başqasına ünvanlayır və ya özü şərh edir.
- Zəif hesab olunan şagirdi daha çox tənqid edir, nəinki tərifləyir.
- Zəif şagirdlərin irəliləyişini görə bilmir.

b) Pozitiv ustanovka:

- Şagird çətinliyə düşdükdə onu vəziyyətdən çıxarmağa çalışır.
- Onun bütün cavablarını təbəssümlə qarşılıyır.
- Şagird düzgün cavab vermədikdə qiymətləndirməyə tələsmir, çalışır ki, onun cavabını dəqiqləşdirsin..

Müəllimin belə münasibəti, əlbəttə, şagirdlərə də təsir göstərir.

Müəllimin şagirdlərə xeyirxah münasibəti. Müəllimlər nəzəri olaraq münasibət normalarını bilirlər, lakin onların bəzilərinin təzahürü xeyirxahlığı maskalanmış olur. Şagirdlər belə müəllimləri aşağıdakı kimi qəbul edirlər:

- humorist – aktyor;
- özündən razı – gopçu;

- aşağı intellekt sahibi – küt.

Hədsiz xeyirxahlıq, hörmətcillik tələbkarlığın azalmasına səbəb olur. Təbii ki, şagirdi başa düşmək, özünü onun yerinə qoya bilmək çox vacibdir, lakin ifrat xeyirxahlıq heç də həmişə müsbət nəticə vermir.

Bu vəziyyətin əksi isə belədir: müəllim hər vəchlə özünün şagirddən üstün olduğunu sübut etməyə çalışır. O, şagirdlə dialoqa girmir, diskussiya aparmır, şagirdlərin müstəqil fikirlərinə etinəz yanaşır, hesab edir ki, yalnız özü haqlıdır. O, öz nöqsanını görə bilmir və ya etiraf etmək istəmir. Müəllimin şagirdə münasibətinin ən aktual variantını A.S.Makarenko belə ifadə etmişdir: "şəxsiyyətə maksimum tələbkarlıq və maksimum dərəcədə hörmət". Bununla yanaşı, təbii ki, tələbkarlıq səviyyəsi optimal olmalı, şagirdlərin real imkanlarını aşmamalıdır. Eləcə də digər reallıqlar nəzərə alınmalıdır, yəni müəllim "Mənə dəxli yoxdur, belə olmalıdır." Deməməlidir. Onun tələbkarlığı real təlim situasiyasından kənara çıxmamalıdır. Şagird şəxsiyyətinə hörmət nə zaman real sayılır :

- Şagird təhsil prosesinin tamhüquqlu istirakçısı olsun.
- Şagirdə müəyyən çərçivədə seçim hüququ verilsin.
- Fikrini sərbəst ifadə etmək üçün ona şərait yaradılsın.
- Şagirdin mövqeyinə hörmətlə yanaşılsın.

ABŞ-da müəllimlərin şagirdlərin suallarına yanaşma tərzi maraqlıdır. Müəllimin suala şərhi belə başlayır: "Yaxşı sualdır". Onun belə münasibəti şagirdə hörmətin təzahürü olmaqla, həm də onların fəallaşmasına stimul yaradır.

Müəllimin şagirdlərin tənqid fikirlərinə münasibəti. Təlim prosesində bəzən şagirdlər müəllimi haqlı hesab etmir və öz fikirlərini bildirirlər. Təbii ki, müəyyən məsələ barədə müəllimin mövqeyi olduğu kimi, şagirdin də mövqeyi ola bilər. Bu zaman yaxşı olar ki, müəllim şagirdə öz mövqeyini şərh etmək və əsaslandırmaq üçün şərait yaratsın.

Müəllimin tez, həm də müəyyən qədər aqressiv reaksiyası qəbul edilməzdır, çünkü belə oludurda şagirdlər öz fikirlərini açıq söyləməkdən çəkinir, qeyri-fəal olurlar. Nəticədə dərsdə ağır polemika yaranır, tədricən fənnə maraq azalır. Təbii ki, bu, müəllim-şagird münasibətlərinə də öz mənfi təsirini göstərir.

Müəllim-şagird münasibətləri. Məlumdur ki, müəllim şagirdlərdən hansınasa isti, hansınasa laqeyd münasibət bəsləyir. Bunun müxtəlif səbəbləri ola bilər: şagirdin zahiri görkəmi, davranış tərzi, şəxsi keyfiyyətləri və s. Müəllimin belə münasibəti qəbul edilməzdır, çünkü təlim prosesini şəxsi istəklər üzərində qurmaq olmaz. Bunu açıq-aşkar bəyan etmək antipedagoji yanaşmadır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev R.İ. Etnopsixologiya : qloballaşma və minillik. Bakı: "Nurlan", 2007.
2. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı : "Nurlan", 2006.
3. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı :"Ozan", 1998.
4. Stiqlitz C.E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı : "Xəzri ekspres", 2004.

Функции педагогической деятельности и педагогическое мастерство учителя резюме

В статье рассматриваются функции педагогической деятельности педагогическое мастерство учителя. Отмечается, что процессы, происходящие в мире, глобализация, интеграция, защита национальных ценностей требует развивать систему новых отношений, считает необходимым формированием личности, отвечающей современным требованиям. Так же отмечается, что на формирование личности влияют многочисленные факторы, но систематическое, преднамеренное формирование возможно только в школе.

Functions of educational activities and pedagogical skill of the teacher summary

This article discusses the function of pedagogical activity and pedagogical skill of the teacher. It is noted that the processes occurring in the world, globalization, integration, protection of national values require the system to develop new relationships, considers it necessary to the formation of personality, modern requirements. Just noted that the formation of personality is influenced by many factors, but a systematic, deliberate formation is possible only in the school. According to this teacher is the main figure in the modern education system.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA AİLƏ MÜHÜM SOSİAL İNSTITUT KİMİ

Könül Quliyeva,

ARTPI, psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin elmi işçisi,
guliyeva.konul@rambler.ru

açar sözlər: şəxsiyyət, sosiallaşma, cəmiyyət, sosial normalar, məktəbəqədər yaşı dövrü;

ключевые слова: личность, социализация, общество, социальные нормы, дошкольный возраст;

key words: personality, socialization, society, social norms, preschool age.

Uşaqların təribyəsi yalnız valideynlərin şəksi işi deyil, həm də ictimai vəzifədir. Uşaqları təkcə ailə deyil, uşaq bağçaları, ümumtəhsil məktəbləri və başqa sosial müəssisələr təribyə edir.

“Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, məktəbə uşaq bağçalarından gələn uşaqlar yeni şəraitə asanlıqla alışır və həvəslə oxuyurlar. Ailələrdən gələn, müvafiq hazırlığa malik olmayan uşaqlarda isə məktəbə getməyə həvəs yaransa da, onlar tez bir zamanda təlimdən bezməyə başlayırlar.” [1, səh.15]

Psixoloq və pedaqoqlar məktəbəqədər yaşlı uşağın ailədə təribyəsinin düzgün təşkilinin zəruriliyini elmi şəkildə sübut etmişlər. Müəyyən olunmuşdur ki, bu yaş dövründə uşağın xarakterinin əsas xüsusiyyətləri formalasılır, onun şəxsiyyətinin təməli qoyulur. Sağlam ailənin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ailənin hər bir üzvünün öz vəzifələri var, onlar ümumi maraqla yaşayırlar. Uşaqlar özlərini böyüklərin köməkçisi hesab edirlər.

Böyüklərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə ünsiyyət prosesində formalasılır. Ünsiyyət uşağın ilk sosial tələbatıdır. Bu tələbatın təmin edilməsi uşağın psixi inkişafına kömək göstərir. Ailə uşaq üçün həm təribyə mühiti, həm də təribyə vasitəsidir.

M.I.Lisinə apardığı eksperimental tədqiqatlarında uşağın dünyaya heç də hazır ünsiyyət tələbatı ilə gəlmədiyini təsdiq etmişdir. Doğrudur, ünsiyyət tələbatının əsası uşağın genetikasında olur, lakin onu, digər mədəni tələbatlar kimi, inkişaf etdirmək lazım gəlir. “Həyatının ilk 2–3 həftəsində körpə yaşlıını “görmədiyindən”, təbii ki, qavramır. Valideynlər bunu bilərək daim onunla danışır, əzizləyir, tumarlayır, xoş nəzərlərlə hərəkətlərini izləyir, baxışların ilk qarşılışmasını həsrətlə gözləyirlər. İlk baxışda lazımsız kimi görünən intim-emosional qayğı, ünsiyyət sayəsində ayı tamam olan uşaq yaşlılarla ünsiyyətə girir.” [3, səh.294]

Z. Freyd, A. Freyd və başqları belə hesab edirlər ki, yaşlılar uşağın təriyəsinə kifayət qədər nüfuz edə bilmədiklərindən təbii amillər – irsiyyət, instinktlər, hissələr və tələbatlar üstün təsirə malik olur.

Uşaqlara nağılların təriyəvi təsiri böyüktdür. Nağıl qəhrəmanları dünya xalqlarının müdrikliyi ilə yaranmış əxlaqi etalonudur. Nağıllarda xeyir həmişə yaxşılığın, gözəlliyyin, şər isə pisliyin ifadəsidir. Görkəmlı rus pedaqoqu V.A.Suxomlinski yazmışdır: “İnsana etinasızlığın qalib gəlməməsi üçün nağıla qulaq asmaq, onu dinləmək, səhnələşdirmək lazımdır”. Burada nağılların təriyəvi təsiri ön plana çəkilir.

Şəxsiyyətin marağının formalasdırılması mürəkkəb və uzun sürən pedaqoji prosesdir. Bu proses məktəbəqədər dövrdə, əsasən, ailədə başlanır. Görkəmlı psixoloq N.Q.Morozova yazır: “Uşaqlarda ictimai marağı erkən yaşdan təriyə etmək və ona ailə kollektivinin sadə həyatı işlərində başlamaq zəruridir” .

Şəxsiyyətin psixoloji cizgiləri, bir qayda olaraq, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə əmələ gəlir. Uşaq sosial normalara öz-özünə deyil, başqa adamlarla, ilk növbədə, ana ilə ünsiyyət şəraitində, sistemli tərbiyəvi iş prosesində yiyələnir.

Ailə sosial institut kimi cəmiyyətin meydana gəlməsi nəticəsində formalaşmışdır. Ailənin öyrənilməsinin əsası XIX əsrin ortalarında qoyulmuşdur. İki məşhur Avropa statisti Rilz və F.Le Ple ailənin strukturuna urbanizasiya, təhsil və din kimi sosial amillərin təsirinin empirik tədqiqini aparmışlar. O vaxtdan ailə problemlərinə sosiologianın diqqəti zəifləmir, çünki ailə unikal, nadir qurumdur. Ailə – öz fəaliyyət və inkişaf qanuna uyğunluqları olan ən qədim qrup, sosial institutdur.

Z.Vəliyeva yazır ki, ailə uşaq tərbiyəsi üçün ilkin ocaq, ilkin kollektiv olsa da, uşaq boyabaşa çatdıqca, fəaliyyət dairəsi genişləndikcə, o, daha ciddi təsirlərə məruz qalır. Məhz buna görə də ictimai mühiti ailə çörçivəsindən daha geniş mənada düşünmək lazımlı gəlir.

Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, natamam ailələrdən olan uşaqlar tam ailələrdən olan uşaqlarla müqayisədə xroniki xəstəliklərdən daha çox əziyyət çəkirler. Belə bir fakt da narahathlıq doğurur ki, natamam ailələrdə yetişən uşaqlar arasında cinayətkarlığın səviyyəsi hər iki valideyni olan ailələrə nisbətən iki dəfə yüksəkdir. Üstəlik belə uşaqların inkişaf səviyyəsi standart göstəricilərdən aşağı olur. Sosial planda bu da əhəmiyyətlidir ki, natamam ailələrdəki uşaqlar sosial cəhətdən rəsmiləşdirilən ailə statusları və rollarını, ailə repertuarını əyani sürətdə mənimsemək imkanına malik olmurlar.

Ailə tərbiyəsi uşaqın həyatının ilk illərində xüsusilə mühüm rol oynayır, çünki uşaqın inkişafının bir sıra mühüm **senzitiv pikləri** (emosiyaları, idrakın fəallığı) həmin illərə düşür. Burada ailənin əxlaqi, mənəvi nüfuzu problemi üzərində dayanmayı lazımlı bildik. Həqiqi nüfuz sadəcə olaraq didaktik öyüd-nəsihətlə deyil, valideynlərin həyat tərzi, davranışları, şəxsi nümunəsi ilə qazanılır.

Valideynlərlə uşaqlar arasında mehriban emosional ünsiyyət olmalıdır. Bu münasibətlərin zəruriliyinə V.A.Suxomlinski xüsusi diqqət yetirirdi. O qeyd edirdi ki, normal əxlaqi inkişaf, məhəbbət, xoşbəxtlik və əmək harmoniyası (Mahiyyət etibarilə, insanın əxlaqi sağlamlığı bu harmoniyadan asılıdır.) o zaman mümkündür ki, uşaq kiməsə çox lazımlı və əziz olduğuna, kiminsə onda öz həyatının mənasını gördüyüinə inansın. Uşaq həmin adamları çox əziz tutur, dərk edir ki, onlarsız yaşaya bilməz. Bu inam uşaqın bütün varlığını fərəh və sevinc duyuları ilə zənginləşdirir.

Ailə daha geniş problemlər dairəsinin – sosiallaşdırmanın, təhsilin, siyaset və hüququn, mədəniyyətin, əməyin öyrənilməsi predmetinə daxildir. O, sosial siyaset, nəzarət, mobillik, miqrasiya və demoqrafik dəyişiklik proseslərini daha mükəmməl başa düşməyə imkan verir. İstehsal və istehlakin əksər sferalarında sosioloji tədqiqatlar ailəyə istinad etmədən mümkün deyil.

Müasir ailələrin çoxu nuklear tipli (ata, ana və uşaqlar) olduğundan, valideynlər ailə problemlərinin həllində uşaqların tərbiyəsi, onların bağçaya və məktəbə aparılmasında çətinliklərlə karşılaşırlar. Belə problemlər daha çox azyaşlı uşaqları olan, lakin işləyən anaların ailə həyatında özünü göstərir. Şübhəsiz, müasir ailənin problemləri cəmiyyətin də problemidir.

Təkuşaqlı ailələr uşaqın ünsiyyət və kollektiv fəaliyyət təcrübəsini əldə etmək baxımından çətinliklərlə karşılaşırlar. Bu uşaqlar böyük bacı və ya qardaşın himayəsindən məhrumdur. Belə ailələrdə uşaq ailənin mərkəzi figurudur, ailənin bütün diqqəti, qayıçı və nəvazişi ona yönəldiyindən uşaqda kollektivə qarışmamaq, infantillik, egoizm özünü göstərir.

Aydındır ki, uşaqın normal psixi inkişafı, onun şəxsiyyətinin formallaşması əhəmiyyətli dərəcədə ailənin tərbiyə metodundan asılıdır. Psixoloqlar belə hesab edirlər ki, uşaq şəxsiyyətinin inkişafında valideynlərin ona münasibəti və nəzarətin xarakteri mühüm amildir. Bu baxımdan valideynlər üç qrupa ayrılırlar: demokratik, avtoritar və liberal.

Ailədə tərbiyə işi uşaqın mənafeyinə, onun hüquqları və şəxsiyyətinə hörmətə yönəlməlidir. Çox vaxt ailədə uşaqın qəbahətli hərəkətlərinə görə cəzaların seçilməsində

valideynlər arasında fikir müxtəlifliyi olur. Tərəflərdən biri daha kəskin, digəri isə daha yumşaq (uşaqlarda incikliyə səbəb olmayan) cəzaya üstünlük verir. “Cəza indi də tərbiyə metodu kimi pedaqoji cəhətdən fikir ayrılığına səbəb olan problemlərdən biridir. Hətta dünyanın elə ölkələri vardır ki, orada uşaqlara qarşı heç bir cəza tədbiri tətbiq olunmur.”[4, səh.103]

Tərbiyə metodlarından biri kimi cəza formasının düzgün seçilməsi, onun uşağın yaşına və hərəkətlərinə adekvat olması əsas məsələdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunur ki, ailə cəmiyyətin özəyi kimi dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur.

Son onilliklərdə qloballaşmanın yaratdığı bir sıra demoqrafik amillərin təsiri nəticəsində ailə möhkəmliyinin zəifləməsi prosesi gedir. Valideyn itkisi, boşanmalar, miqrasiya, urbanizasiya, işsizlik, xəstəlik problemləri uşaqların psixikasına neqativ təsir göstərir, onların bir hissəsi ailədə böyümək, valideynlə müntəzəm ünsiyyət qurmaq imkanlarından məhrum olur. Uşaq evlərində, internat məktəblərində, günüuzadılmış qruplarda belə uşaqların sayı getdiyə artmaqdadır. Uşaqların ünsiyyət tələbatının ödənilməməsinin nəticəsidir ki, məktəbəqədər yaşı uşaqlar, kiçikyaşlı məktəblilər arasında zəif psixikaya malik uşaqların sayı artmaqdadır. Bu sahədəki problemlərin aradan qaldırılması təhsil müəssisələri ilə ailənin əlaqəsindən çox asılıdır. Ona görə də ailə ilə bağçanın birgə işi, valideyn və tərbiyəçilərin qarşılıqlı münasibətlərinin düzgün tənzimlənməsi uşaqların psixi inkişafında müsbət nəticələr əldə etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Ailədə uşaq şəxsiyyətinin, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasına təsir göstərən amillər içərisində ailənin tərkibi, psixoloji iqlimi, uşağın valideynlərlə münasibətləri mühüm yer tutur. Tədqiqatçılar göstərirler ki, yaxın adamlar tərəfindən uşağa göstərilən qayğı və diqqət onun emosional tarazlığını təmin edir, adekvat özünüqiyətləndirməni formalaşdırır. Həmçinin müəyyən olunmuşdur ki, emosional ünsiyyətin, diqqətin çatışmazlığı, həddən artıq bir-birinə zidd olan qadağalar şəraitində tərbiyə nevrotizmin və psixosteniyanın yaranmasının əsas səbəblərindən biridir.

Neofreydizmin nümayəndələrindən K.Xorni valideyn-uşaq münasibətlərində bioloji deyil, psixoloji amillərə xüsusi yer verir. O göstərir ki, uşağın inkişafında təhlükəsizliyə olan tələbat əsas rol oynayır. Əgər valideynlər uşağa münasibətdə həqiqi məhəbbət, mehribanlıq göstərirlərsə, bu tələbat ödənilmiş olur, nəticədə sağlam şəxsiyyət formalaşır.

Koqnitiv və humanist cərəyanlarda valideyn-uşaq münasibətləri yeni ictimai-mədəni kontekstdə izah olunur. Q.Ollport, A.Bandura, K.Rocers, A.Maslou, A.Adler və b. valideyni uşağın psixi inkişafının ilk sosial amili kimi qəbul edirlər.

K. Rocers hesab edir ki, uşağın davranışını valideynlər və başqları tərəfindən ya pozitiv, ya da neqativ hal kimi qəbul olunur. Bu zaman uşaq ləyaqətli və ləyaqətsiz hərəkətləri, hissələri bir-birindən fərqləndirməyə başlayır. O, özü istədiyi kimi deyil, valideynlərinin istədikləri kimi hərəkət edir.

A. Maslouya görə, ailə münaqişələri, ayrılıq, valideynlərdən birinin ölümü, fiziki cəza, təhqir uşağın inkişafına mənfi təsir göstərən faktorlardır. Bu faktorlar onun ətrafını qeyri-sabit, təhlükəli, ümidsiz edir. Uşaq elə bir mühitdə yaşamaq istəyir ki, orada onun bütün tələbatları ödənilsin, qayğı və nəvazişlə əhatə olunsun.

A.Adler hesab edirdi ki, ailədə uşağın neçənci olması da onun şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir göstərir. O, həmçinin uşağın sosial hissələrinin inkişafında ailənin rolunu ön plana çəkirdi. A.Adlerə görə, ata və ana arasında olan münasibətlər uşağın sosial hissələrinin inkişafına böyük təsir göstərir. Belə ki, əgər valideynlər ayrılmışsa, uşaqların sosial maraqlarının inkişaf şansı azalır. Əgər ana ataya emosional yardım göstərmirsə, öz hissələrini yalnız uşaqlara yönəldirəsə, uşaqlar əziyyət çəkirlər, çünkü həddindən artıq qayğı sosial marağı söndürür. Əgər ata uşaqların yanında yoldaşını açıq şəkildə tənqid edirsə, valideynlərin hörməti azalır.

Rus psixoloqlarından L.S.Viqotski, A.N.Leontyev, A.K.Luriya, D.B.Elkonin və onların davamçılarının tədqiqatları göstərmişdir ki, uşaqın psixi inkişafı onun yaxın adamlarla emosional kontaktı, yaşlılarla əməkdaşlıq səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

İ.Meseryakova görə, əgər yaşlılar, valideynlər körpəni öz məhəbbətləri ilə əhatə etmişlər sə, uşaqda özünəinam hissi üstün, şən olur, ətraf aləmi inamla qəbul edir, inadkarlıq və tələbkarlıq göstərir.

M.İ.Lisina körpəyəşli uşaqların yaşlılarla ünsiyəti ilə əlaqədar tədqiqatlarında belə qərara gəlmişdir ki, ailədə yaxın adamlarla ünsiyət uşaqın sosiallığını və ünsiyətliliyinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

A.S.Makarenko ailə tərbiyəsinin problemlərini dərinəndə öyrənərk qeyd etmişdir ki, ən xoşbəxt uşaqlar xoşbəxt valideynlərin uşaqlarıdır. O, ailənin xoşbəxtliyini maddi vəziyyətlə deyil, ünsiyət və münasibətlərdə olan səmimiyyətlə əlaqələndirirdi.

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafında ailənin tərkibinə də böyük əhəmiyyət verilir. T.A.Repina müəyyən etmişdir ki, ailədə bir neçə uşaqın olması, onların tərbiyəsində valideynlərlə birlikdə nənə və babaların da iştirak etmələri məktəbəqədər yaşılı uşaqlarda ətrafdakılarla ünsiyət təcrübəsinin əldə edilməsinə, başqasının halına yanmaq, empatiya, aqressivlik göstərməmək və s. keyfiyyətlərin formallaşmasına imkan yaradır. Q.Kravtsova görə, uşaq üçün bütün ətraf aləm ona yaxın olan yaşlıda cəmləşib. Uşaq dünyada hər şeyi həmin yaşılı ilə ünsiyət prosesində əldə edir. Bu ünsiyət dolğun və universal olmalıdır. Uşaqın ünsiyət xüsusiyyətlərinə görə ailənin tipini müəyyən etmək olar.

Ümumiyyətlə, uşaqların formallaşmasında ailənin rolu əvəzolunmazdır. Uşaq ailədə sosial münasibətlərə, ailədaxili münasibətlərə qoşulur. Ailədə ata-ana, ata-uşaq, ana-uşaq, bacı-qardaş, bacı-bacı münasibətləri böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Bunlar hamısı uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına şərait yaradır.

İnsanın özünüqiyətməldən, özünüidarə bacarığı onun uşaqlıq dövründə ünsiyət tələbatının necə ödənilməsindən asılıdır. İngilis psixoloqu Con Boulbi hesab edir ki, ilkin uşaqlıq dövründə nəvazişin, diqqətin az olması uşaqın intellektinin aşağı düşməsinə, onun sosial davranışında anormallığa, aqressivliyin artmasına gətirib çıxarır. "Üç ay ərzində ana məhəbbəti görməyən uşaqın psixikasında elə dəyişikliklər baş verir ki, sonralar onları aradan qaldırmaq çox çətin olur." [5, səh.264]

Valideyn unutmamalıdır ki, təkcə özünün deyil, həm də cəmiyyətin ən qiymətli sərvəti olan uşağı tərbiyə prosesində o, uşaqla birlidə, qarşılıqlı vəhdətdə böyük, tərbiyələnir, yetkinləşir, təcrübə qazanır. Bunun fərqiన varmayan, övladı ilə ünsiyətin yollarını bilməyən, yaxud bilmək istəməyən valideynlər böyük səhvə yol verirlər.

Platon demişdir ki, dünyadaki bütün şər qüvvələr və insanların ekoizmi vaxtilə ailədə uşaqların tərbiyəsində yol verilən qüsurlardan qidalanır.

Ailədə övlada münasibətdə hödsiz sevgi onlarda ekoizm, şöhrətpərəstlik və s. keyfiyyətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Əksinə olduqda isə uşaqlarda patoloji inamsızlıq, həyəcan, natamamlıq hissi yarana, onların özünüqiyətmələrini aşağı düşə bilər. Pedaqoji elmlər doktoru V.İ.Koçetkovun fikrincə, valideynlər arasında olan sevgi uşaqın tərbiyəsinə təsir edən əsas faktordur. Ana və atanın bir-birinə olan sevgisindən uşaq da özüne pay götürür. Bu məhəbbət olmama, uşaqın bütün həyatı qaranlığa qərq olar. Heç bir pedaqoji tədbir ailə sevgisini əvəz edə bilməz.

İnsani qüvvəli, mehriban, fərasətli, ağıllı edən ətrafdakıların müsbət emosiyalarıdır. B. Spokun fikrincə, uşaqın fiziki inkişafı üçün ana südü nə qədər lazımdırsa, onun emosional inkişafı üçün də valideynlərin diqqəti, nəvaziş o qədər lazımdır. Nəvazişin çatışmaması uşaqları nevroza, psixoloji sarsıntılara gətirib çıxarır. Sonralar cinayət çox vaxt məhz belələri tərəfindən törədir. Ailədə uşaq yalnız necə yaşamağın, özünü necə aparmağın lazım olduğunu deyil, həm də praktik şəkildə insanların özlərini necə aparmalarını, qarşılıqlı münasibətlərini dərk edir.

Ailə ilə məktəbəqədər təbiyə müəssisələri arasında təbiyə işi qarşılıqlı anlaşma şəraitində aparılır. Məktəbəqədər yaşı uşaqların təbiyəsində valideynlər aparıcı rol oynayırlar. Aparılan təlim-təbiyə işi, göstərilən təsir o zaman effektli olur ki, təbiyəçilər öz işlərini ailə ilə birlikdə qursunlar. Bu zaman təbiyəçilər, valideynlər bir-birinə inanır, ümumi məqsədi, uşağın sosial inkişafı üçün istifadə edilən vasitə və metodların əhəmiyyətini başa düşür və qəbul edirlər.

Ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Uşaq məktəbə gedir. Bakı: "Maarif", 2009.
2. Əfəndiyeva Ü.A. Ünsiyyət və qarşılıqlı münasibətlər məktəbə psixoloji hazırlığın əsası kimi. Bakı: "MBM", 2007.
3. Əmrəhlı L. Ş., Rzayeva N. Uşaq psixologiyası. (Dərs vəsaiti). Bakı: "Nurlan", 2015.
4. Andrejeva G.M. Социальная психология. Москва: «Аспект – Пресс», 2009.
5. Самые лучшие методики воспитания детей. Москва: «ACT», 2009.
6. Солодянкина О.В. Социальное развитие ребенка дошкольного возраста. (Методическое пособие) Москва: "АРКТИ", 2006.

Семья как основной социальный институт в формирование личности дошкольников резюме

В статье говорится о роли семьи в формирование личности дошкольников. Отмечается что сотрудничество семьи и воспитателей один из самых главных факторов в развитие дошкольников.

Family as main social institute in formation personality preschool-aged children summary

In this article we are talking about role of family in formation personality preschool-aged children. Author explain that cooperation family and tutors is main factor in development personality.

HIKMƏTLİ SÖZLƏR

Düşünmədən öyrənmək faydasız, öyrənmədən düşünmək təhlükəlidir.

Konfutsi

Cəsarət insanı zəfərə, qorxaqlıq isə ölümə aparır.

Yavuz Sultan Səlim

Ösas məsələ nə qədər yaşamaq deyil, necə yaşamaqdır.

H.Berqson

Düşməni bağışlamaq dostu bağışlamaqdan daha asandır.

Doroti Delüzi

Nəfsinə hakim olan dünyaya hakim olar.

Volter

Yemək üçün yaşama, yaşamaq üçün ye!

Siseron

Xoşbəxt adamin bədbəxtə ağıl verməsindən asan nə ola bilər?

Esxil

Elm ancaq xoş niyyətli insanların əlində olanda fayda verir.

Sokrat

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİNİN ROLU

Vəfa Məmmədova,

Bakı şəhəri, Sabunçu rayonu, C.Məmmədyarov adına 155 nömrəli məktəbin
ibtidai sinif müəllimi

açar sözlər: kiçikyaşlı məktəbləri, şəxsiyyətin formalaşması, müəllim-şagird münasibətləri, təlim, təlim prosesi;

ключевые слова: младшие школьники, формирование личности, отношения учителя-ученика, воспитание, процесс обучения;

key words: junior high school students, the formation of personality, teacher-student relations, education, the learning process.

Məktəbə yenicə qədəm qoyan şagirdlərin ləyaqət və milli mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsi, onlarda yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması, yeni baxış, düşüncə, fəaliyyət tərzi tələb edir. Çoxdan təsdiq olunmuş bir həqiqətdir ki, məktəbə qədəm qoyan uşaqtılın-təlim təlim-sahəsində uğurları müəllim-şagird münasibətlərinin xarakterindən asılıdır.

Müəllim-şagird münasibətləri yüksək pedaqoji ustalıqla qurulduqda təlim-təbiyə və inkişaf prosesinin hərəkatverici qüvvəsinə çevrilir.

Müəllim-şagird münasibətləri ilk baxışda çox sadə, anlaşılıq görünə də, onun məna çalarları çoxsa həlidir. İnsanın fəaliyyətində onun psixologiyası, dünyagörüşü, sosial mövqeyi, əxlaqi keyfiyyətləri, bütövlükdə mənəvi aləmi öz əksini bu və ya digər formada bürüzə verir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin həmyaşıdları, xüsusən yaxın yoldaşları və dostları ilə ünsiyəti yalnız təlim fəaliyyəti və məktəbin hüdudları ilə məhdudlaşdırır, eyni zamanda yeni maraq, məşgələ və münasibətlər dairəsini əhatə edir.

Müəllim-şagird münasibətlərində müəllimin kamilliyi əsas cəhətlərdən biri, hikmət sahibi olması vacib şərtidir. N.Tusi «Əxlaqi-Nasiri» əsərində göstərir: «Mərisət sahibləri arasında bir şeyi olduğu kimi dərk etməyə, hər işi lazımı qaydada yerinə yetirməyə hikmət deyilir, bunun nəticəsində insanın mənəviyyatı mümkün qədər təkmilləşməli, arzu edilən səviyyəyə yüksəldilməlidir» [6, səh.35].

Başqa sahələrdə olduğu kimi, müəllim-şagird münasibətlərində də ustاد müəllim yaxşı bilir ki, öyrətmək və öyrənmək prosesində müəyyən ardıcılıq mövcuddur. Müəllim kiçikyaşlı məktəblilərlə iş apararkən səbrliliyi, iradəliliyi, ardıcılığı unutmamalıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin qəlbində özünə inam, hörmət, məhəbbət qazanmaq istəyən müəllim onların arzularını, psixologiyasını bütün münasibətlərdə çətinlik çəkmədən nəzərə aldıqda etimad qazanır.

Müəllim-şagird münasibətlərində mühüm komponentlərdən biri də müəllimin pedaqoji taktıdır. **Takt** alman sözü olub, (latınca *tactus*) *qarşılıqlı münasibət* mənasını daşıyır. Taktlı adam elə davranış yolu tutur ki, başqalarına daha çox xeyir verir, sevinc gətirir, elə davranış ki, kimsə ondan narazı qalmır, əhvali-ruhiyyəsi pozulmur. Taktlı müəllimin əsas xarakterik cəhətləri həssaslıq, nəzakətlilik, diqqətlilik, düşüncəlilik, hazırlıq və humor hissində malik olmasınaasdır. Əgər ustad müəllimlərin iş təcrübələrini nəzərdən keçirsək, görərik ki, onlar ibrətamız münasibətləri ilə uşaqlarla tez dostlaşır, onların qəlbinə asan yol tapırlar. Müəllim-şagird münasibətlərindəki bu yaxınlıq nəticəsində uşaqların fərdi xü-

susiyyətlərinə, onlarda aşkarlanan müsbət xüsusiyyətlərə istinad olunaraq şagirdlərdə özü-nə inam yaradılır. Müəllim uşaqdakı qüsuru həssashlıqla müşahidə edərək duyur və mənfi meyillərin qarşısını almaq üçün profilaktik tədbirlər görür.

Müəllimin hər bir sözü, hərəkəti məktəbli ilə mənəvi ünsiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də müəllim-şagird münasibətlərində ən xırda qüsura da yol vermək olmaz. Məktəbin, təhsil sisteminin demokratikləşdiyi, humanistləşdiyi indiki şəraitdə özünü tələbkar müəllim kimi göstərib, kiçik bir səhv üstündə şagirdi gözüm çıxdiya salan müəllimin hərəkətinə əsla haqq qazandırmaq olmaz.

Müəllim dərs prosesində şagirdlərdə elmə maraq, hər şeyi öyrənmək və bilmək həvəsi oyadır, onları zehni əməyə alışdırır. Şagirdlərin idrak qabiliyyətlərinin, onlarda təşəbbüs-karlığın, yaradıcı münasibətin, fəallığın inkişaf etdirilməsi, elmi dünyagörüşünün formalaşması müəllimin rəhbərliyi altında baş verir.

Dərsdə müəllim eyni vaxtda müxtəlif qabiliyyətlər nümayiş etdirir. Dərsin məqsədini yadda saxlayır, ən yaxşı izah və ifadə formalarını tapmaq, ardıcılılığı gözləmək, keçilmiş dərslərdən hansı faktları xatırlatmaq haqqında düşünür, eyni zamanda şagirdlərin öyrəndiklərini nə dərəcədə düzgün başa düşdüklərini, mənimsədiklərini aydınlaşdırır. Bütün si-niflə iş müəllimin diqqətini həm zəif, həm orta səviyyəli, həm də güclü şagirdlərlə fərdi iş aparmaq məqsədindən yayındır.

Hər bir dərs müəllimdən diqqət və iradənin cəmləşdirilməsini, məqsədə uyğun peda-qoji qabiliyyət və bacarıqların seçilməsini, təmkin, dözüm tələb edir. Müəllim eyni vaxtda həm öyrədir, həm də öyrənir. Bu zaman o, şagirdlərin daxili aləminə nüfuz edir, öz hərə-kətlərinə onların reaksiyasını öyrənir. Müəllim öz qayğıkeş, xeyirxah münasibəti ilə şagird-lərin qəlbinə yol tapır, onlarda oxumağa, çalışmağa, mübarizə aparmağa həvəs yaradır. Bütün bu tələblərlə cavab verən, müvafiq bacarıq və qabiliyyətlərə malik olan müəllim şagirdlərin şəxsiyyətinin formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Bu bacarıq və qabiliyyətlər, mü-əllimin yaradıcı ustalığı, prof.N.Kazimovun yazdığı kimi, «...praktik fəaliyyət nəticəsində inkişaf edir, formalaşır. Təcrübədən öyrənməkyalnızkonkret şəkildə pedaqoji bacarığın mə-nimsənilməsi deyil, eyni zamanda şəxsi fəaliyyətinin təhlilini aparmaq, onu başqalarının təcrübəsi ilə müqayisə etmək, pedaqoji-psixoloji elmlərin nailiyyətlərindən istifadə etmək, öz müvəffəqiyyətsizliyini tənqid etmək, təlim-tərbiyə işinin nəzəriyyəsini təcrübə ilə əlaqələndirmək deməkdir. Məhz şagirdlə birgə praktik işlərin həlli zamanı müəllimin qazandığı biliklər, yaradıcı təfəkkürüvə şəxsiyyəti müəyyənləşir. Pedaqoji fəaliyyət praktik, yaradıcı iş olduğundan onun mahiyyəti daxili sosial-psixoloji şərtlərlə bağlıdır. Pedaqoji fəaliyyətin mühüm məziyyətlərindən biri də şagirdin fəaliyyətini idarə etməklə onun şəxsiyyətinin inkişafı və formalaşmasının həyata keçirməkdən ibarətdir.» [4, səh.130].

H.Əliyev yazar: «Müəllim-şagird münasibətləri yüksək pedaqoji ustalıqla qurulduğda təlim-tərbiyə ilə inkişaf işlərinin əsl hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir, onun müvəffəqiyyətinin rəhni olur. Ağlabatan münasibətdə insanın vicdanı, mənəvi məsuliyyət hissi, ədalət duyğusu, yaxud daxili şüuru bir növ mayak rolunu oynayır.» [3, səh.34].

Müəllim təlim prosesinin planlaşdırılması və təşkili zamanı şagirdlərin motivasiyasına əsaslanmalı, tədris etdiyi fənni, müvafiq elm sahəsini dərindən bilməli, informasiyanın sərhini verməyi, şagirdlərdə bacarıq və vərdişlər formalaşdırmağı, fənlər arasında əlaqə yaratmağı, öz fərdi üslubunu müəyyənləşdirməyi, intellektual imkanlarından maksimum istifadə etməyi, sərf olunan vaxtı nəzərə almayı, onların çətinliklərini öz fəaliyyətindəki nöqsanlarla əlaqələndirməyi, pedaqoji situasiyani öyrənməyi, onu dəyişdirməyi, pedaqoji vəzifəni icra edərkən şagirdə təlim prosesinin fəal iştirakçısı kimi baxmayı, yaranmış situasiyada optimal qərar qəbul etməyi, problemlərin həllində yaxın və uzaq nəticələri görməyi bacar-malıdır.

Müəllim-şagird münasibətləri tərbiyə, təlim isə təhsil prosesinin müvəffəqiyyətli aparılmasında həllədici amillərdən biri sayılır. Söhbət bu prosesin vəzifə, vasitə, məqsəd,

metod, şərait və nəticələri arasında səbəb-nəticə əlaqələrini görmək qabiliyyətindən gedir. Müəllim ayrı-ayrı pedaqoji qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsində öz peşəkarlığının, fəaliyyətinin səmərəliliyini, şəxsi peşə inkişafının perspektivlərini müəyyənləşdirməlidir.

Müəllimin peşəkarlığı həm funksional (dərs, məşğələ, metodika), həm də başlıca olaraq pedaqoji-psixoloji (şagirdin şəxsiyyətində yenip sixitörəmələr) fəaliyyətdə təzahür edir. Peşəkar müəllim yalnız şagirdlərin bilikləri mənimsəmələrində deyil, ümumi inkişaflarında da yaxşı nəticələr əldə edir, onların zehni və şəxsi inkişafına təkan verir, yeni sosial keyfiyyətlər formalaşdırır.

Müəllim-şagird münasibətlərində müəllim müəyyən dərəcədə üstün mövqeyə malikdir. Bunu şərtləndirən iki amil mövcuddur. Birinci amil normativ qaydada əvvəlcədən müəyyənləşdirilmişdir: müəllim bilik vermək və tərbiyə etmək fəaliyyətini reallaşdırır. Müəllim şagirdi məlumatlandırmaq və fəallaşdırmaqla daim onun diqqətini özünə cəlb edir. Şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşması müəllim fəaliyyətinin obyektidir və bunu başqa sənətkar haqqında söyləmək mümkün deyildir. İkinci amil kiçikyaşlı məktəblinin şəxsi dəyərlər sisteminin hələ kifayət qədər inkişaf etməməsidir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aydın olur ki, ibtidai siniflərdə biliklərin mənimsənilməsi prosesi və müəllimin şəxsi nümunəsi yalnız məktəblilərin təfəkkürünün və idraki qabiliyyətinin inkişafı üçün deyil, bütünlükdə onların şəxsiyyətinin formalaşması üçün əhəmiyyətdir. Bu prosesi belə ifadə etmək olar:

- tədris materialının, müəllimin şəxsi keyfiyyətlərinin qavranılması və dərk edilməsi;
- şagirdin şüurunda onların fəal surətdə araşdırılması ;
- mənimsənilmiş bilik və keyfiyyətlərin şagirdin intellektual inkişafına rəvac verməsi, şəxsi davranışına çevrilməsi.

Bu prosesdə şagirdi əhatə edən gerçəkliyə onun baxışları və münasibəti dəyişir, nəticədə şəxsiyyətin formalaşması baş verir. Deməli, kiçikyaşlı məktəblinin həyatında baş verən dəyişiklik yalnız onun yeni biliklər qazanmasından yox, həm də müəllimlərin şəxsi nümunəsi əsasında yeni həyat mövqeyinin, ətrafdakı insanlarla yeni qarşılıqlı münasibətlərin, davranış motivlərinin, şəxsi dünyagörüşünün formalaşmasından ibarət olur.

ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlilik. Bakı: «Adiloğlu», 2006.
2. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı: «Nurlan», 2006.
3. Əliyev H. Pedaqoji ustalığın əsasları. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 1999.
4. Kazımov N.M. Milli pedaqogika yollarında. Bakı: «Ağrıdağ», 2001.
5. Kərimov Y.Ş. Müşahidə pedaqoji tədqiqat metodu kimi. Bakı: "ARTPI-nin Elmi əsərləri", 2006, № 1.
6. Беленкина Э.И. Анализ взаимоотношений между учителями и учениками. (Педагогика: научные доклады) Ленинградский Государственный Педагогический Институт, XXVII Герценовские чтения, 1975.

Роль отношений между учителем и учениками в формировании личности младших школьников

резюме

В статье рассказывается о том, что процесс усвоения знаний и личный пример учителя в начальной школе имеет важное значение в формировании личности младших школьников. Таким образом, младшешкольники получают новые знания, но на основе стоятличинный пример учителя. Отмечается, что у младшешкольников формируются новые отношения, новое поведение, новые мотивы и личные взгляды.

The role of the relationship between teacher and students in formation person younger students summary

The article explains that the process of assimilation of knowledge and the personal example of the teacher in the primary school is important in the formation of personality mladschih students. Thus, mladsheshkolniki gain new knowledge, but is based on the personal example of the teacher. It is noted that mladsheshkolnikov formed a new relationship, a new behavior, new motives and personal views.

GÖRKƏMLİ PEDAQOQ, BACARIQLI TƏDQİQATÇI

Vidadi Paşa oğlu Bəşirov pedaqoji ictimaiyyət arasında özünəməxsus keyfiyyətləri ilə fərqlənən həmkarlarımızdan biridir.

O, 1951-ci ildə Neftçala rayonunun Xolqarabucaq kəndində anadan olmuşdur. 1970-ci ildə ADPU-ya daxil olmuş V.Bəşirov 1974-cü ildə oranı bitirdikdən sonra Neftçalanın Qırmızıkənd və Xəzər kənd orta məktəblərində çəgərəfiya müəllimi, təlim-təbiyyə işləri üzrə direktor müavini vəzifələrində işləmişdir.

V.Bəşirov 1982-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İstututunun aspiranturasına daxil olmuş, oranı bitirdikdən sonra həmin institutda baş elmi işçi, aparıcı elmi işçi vəzifələrində çalışmış, 1989-cu ildə pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi ixtisası üzrə dissertasiya müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. O, bu yaxınlarda "Azərbaycan maarifpərvərlərinin mütərəqqi ideyalarının ictimai-pedaqoji fikrin inkişafına təsiri (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri)" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını tamamlayaraq müzakirəyə təqdim etmişdir.

V.Bəşirov elmi fəaliyyətə başladığı dövrdən bəri pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi problemləri üzrə pedaqoji təmayülli ali və orta ixtisas, həmçinin ümumtəhsil məktəblərinə istiqamət verən tövsiyələr hazırlamış, dövlət və özəl tədris müəssisələri üçün program və dərsliklərin hazırlanmasında həmmüəllif kimi iştirak etmişdir.

Vidadi Bəşirov, məhsuldar tədqiqatçı kimi, elmi-yaradıcı fəaliyyətinin bəhrəsini eks etdirən "Nəriman Nərimanovun ictimai tərəqqi ideyalarının tarixi əhəmiyyəti və onun gənc nəslə aşilanması yolları" (1990), "Azərbaycan maarifpərvərlərinin yaradıcılığında vətənpərvərlik təbiyəsi məsələləri" (1994), "Məktəbin ailə ilə əlbir işinin demokratik əsaslar üzrə təşkili" (1994) və kollektiv əməyin məhsulu olan "Pedaqogika kafedrası üçün təhsil programı" (2005), "Azərbaycan milli izahlı ensiklopedik pedaqoji lüğəti" (2005), "Azərbaycan pedaqoji fikrində milli tərəqqi ideyaları (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri)" (2008), "Azərbaycan maarifpərvərlərinin mütərəqqi pedaqoji ideyalarının inkişafı (1870–1920-ci illər)" (2008), "Milli pedaqogikada elmi yeniliklər" (2014) adlı tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında iştirak etmişdir.

O, 1997–1999-cu illərdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İstututunun "Tədqiqatçı" Azad Həmkarlar Birliyinin sədri kimi yüksək təşkilatçılıq nümunəsi göstərmiş, 1998–1999-cu illərdə isə AETPEİ-nin nəzdində fəaliyyət göstərən ixtisaslaşdırılmış Müdafiə Şurasının elmi katibi olmuşdur.

V.Bəşirov hazırda Azərbaycan Dillər Universitetinin pedaqogika kafedrasında dosent vəzifəsində çalışır. O, milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı axtarışlarını səylə davam etdirir.

V.Bəşirovun mənəvi-etik və pedaqoji səpkili 250-dən çox qəzet və jurnal məqaləsi pedaqoji ictimaiyyətdə böyük maraq doğurmuşdur. Onun ailə, məktəb, ictimaiyyət silsiləsindən olan metodik-konseptual mövzularda efirdə çıxışları valideynlər üçün aktual məzmun kəsb edən maarifləndirici mənbə rolunu oynayır.

Vidadi Bəşirova can sağlığı, xoş əhvali-ruhiyyə, elmi-pedaqoji fəaliyyətində yeni yaradıcılıq nailiyyyətləri, uğurlar arzulayıraq!

Dilarə Dostuzadə,
ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

GAZEL A YAZ GÜNLƏRİ

Musiqisi Rəşid Şafəqin,
süntəri Mürzə Ələkbər Sabirindir.

1. Gal-gal, a yur gümbez.
İllə aza gümbez!

Nagərat:
Gal-gal, gal-gal
Gal-gal, a yur gümbez!

2. Dağda arı qarları,
Dağda arı qarları.

Nagərat:
3. Çaylar daşlı sel olsun,
Təməllər tel-tel olsun!
Nagərat:

4. Kəpəndəkən cırak.
Kəpəndəkən cırak.

Nagərat:

Nagərat: Припев:

